

Luník IX: skryté miesta pamäti

Spoločenskovedný ústav CSPV SAV
Košice 2021

Luník IX: skryté miesta pamäti

Vedecká monografia

© 2021 Klara Kohoutová

Spoločenskovedný ústav CSPV, Slovenská akadémia vied, Košice

Recenzenti:

Mgr. Alexander Mušinka, PhD.

Ústav rómskych štúdií Prešovskej univerzity v Prešove

Mgr. Lucia Segľová, PhD.

Ústav rómskych štúdií Prešovskej univerzity v Prešove & Múzeum kultúry Rómov na Slovensku, Slovenské národné múzeum v Martine

Monografia vychádza ako publikačný výstup autorky k projektu:

VEGA 2/0084/19 *Luník IX – dejiny, súčasnosť a perspektívy rómskeho sídliska*

Všetky práva vyhradené. Toto dielo ani jeho žiadnu časť nemožno reprodukovať, ukladať do informačných systémov, alebo inak rozširovať bez súhlasu majiteľky autorských práv. Za odbornú a jazykovú stránku publikácie zodpovedá autor. Rukopis prešiel jazykovou úpravou.

ISBN 978-80-89524-64-8

EAN 9788089524648

Poďakovanie autorky

Býva takým zaužívaným zvykom, že autor/ka knihy dostane priestor na vyjadrenie svojej vďaky všetkým, ktorých uzná za vhodných. Aj ja by som tak rada urobila, hoci som si vedomá, že táto monografia nie je zavŕšením môjho celoživotného výskumu, teda nie je celkom namieste ďakovať stovkám ľudí, ktorí nemajú s touto publikáciou nič spoločné. Mnohí však prispeli k vytvoreniu tohto diela či už priamo alebo nepriamo, a tak mi dovoľte, aby som sa im v nasledujúcich riadkoch poďakovala.

Veľká vďaka patrí vedúcemu projektu *Ondrejovi Ficerimu*, ktorý do mňa vložil všetku dôveru a zapojil ma do projektu tesne po mojom vysokoškolskom absolutóriu. Veril mi dokonca tak, že zo mňa v roku 2020 urobil svoju projektovú zástupkyňu. Toto je moja druhá kniha, ktorá vychádza ako výsledok projektu *Luník IX – dejiny, súčasnosť a perspektívy rómskeho sídliska* a pevne verím, že dôveru do mňa vloženú som nesklamala.

Nesmierna vďaka patrí všetkým štyrom narátorom – tvorcom, umelcom a realizátorom vzniknutých miest pamäti na Luníku IX – menovite *Viktorovi Feherovi, Otovi Hudecovi, Marošovi Juhásovi* a *Petre Kurutzove*j. Každý z nich mi daroval čas a príbeh, bez ktorých by táto publikácia nikdy neuzrela svetlo sveta. Súčasne im patrí veľká vďaka za prácu, ktorú v rómskej komunite na Luníku IX vykonali alebo vykonávajú. Je to často mravčia práca, pre mnohých možno bezvýznamná, ale v konečnom dôsledku tak veľmi potrebná.

V neposlednom rade by som rada poďakovala všetkým mojim drahým kolegom (predovšetkým kolegyniam, s ktorými zdieľam kanceláriu), ktorí počúvali moje expresívne výrazy, keď sa mi v písaní nedarilo, alebo keď mi „ušli“ obrázky tam, kam nemali. Majú so mnou pevné nervy a ja som im za to mimoriadne vďačná.

Klara Tokárová

OBSAH

OBSAH 6

Pár slov úvodom 8

Umenie vo verejnom priestore 11

Hrdinovia z deviatky – Súsošie Superhrdinov 18

Umenie ulice: Stometrové príslovie 23

A čo ďalej? 30

Orálne-historické rozhovory s iniciátormi 33

Rozhovor s Otom Hudecom, výtvarníkom a realizátorom súsošia 34

Rozhovor s Petrou Kurutzovou z ETP Slovensko 46

Rozhovor s Viktorom Feherom zo Street Art 62

Rozhovor s Marošom Juhásom, jedným z realizátorov sto- metrového príslovia 74

Zoznam literatúry 86

„Verejný priestor a umenie v ňom malo v priebehu svojej histórie rôzne podoby a funkcie, ktoré sa v jednotlivých historických dobách menia a dopĺňajú – od agory až po súčasné takpovediac hybridné formy.“

Michaela Rudyjová: Zmeny umenia vo verejnom priestore.

Pár slov úvodom

Koncom roku 2018 schválila vedecká agentúra Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR žiadosť výskumného projektu z pera Ondreja Ficeriho, zaoberajúceho sa dejinami Luníka IX, najväčšieho rómskeho osídlenia na Slovensku a zároveň mestského geta. Projekt je riešený na pôde Spoločenskovedného ústavu CSPV SAV medzi rokmi 2019–2022. Na výskumnom projekte *Luník IX – dejiny, súčasnosť a perspektívy rómskeho sídliska* participuje tím historikov, psychológov a romistov zo Slovenskej akadémie vied a z Ústavu rómskych štúdií Prešovskej univerzity v Prešove.

Hlavným cieľom projektu je podrobne zmapovať dejiny tejto košickej mestskej časti[1] od jej počiatku (teda od výstavby panelového sídliska na prelome 70. a 80. rokov minulého storočia) až do súčasnosti, a tým predstaviť širokej verejnosti ucelený pohľad na fenomén Luníka IX. Projekt má tri roviny výskumu:

- historický;
- sociologicko-demografický;
- kultúrno-antropologický.

V rámci každej roviny sa jednotliví riešitelia zameriavajú na segmenty, ktoré sú v priamej súvislosti so sídliskom. Čiastkové výsledky projektu boli publikované vo vedeckých časopisoch, ako aj v konferenčných zborníkoch či prezentované formou prednášok. Hoci je etnicky segregovaná mestská časť Košíc dlhodobo v centre pozornosti ako domácich, tak aj zahraničných bádateľov, rovnako ako aj nevládnych kruhov a politických predstaviteľov, do dnešného dňa absentuje akákoľvek súhrnná štúdia o tomto sídlisku. Táto publikácia predstavuje jeden z výstupov projektu, ktorý sa sústredí na verejný diskurz.

V súvislosti s výskumom histórie sídliska sme nemohli prehliadnuť zvyšovanie estetickosti verejného priestoru, ku ktorému na Luníku IX v posledných rokoch dochádza. *„Veřejná prostranství tvoří základní strukturu města. Neboť, kupodivu, jsou to místa, jimiž se*

[1] Luník IX je jednou z 22 mestských častí Košíc. Meno sídliska je súhrnné označenie pre okrsky sídliska *Nové mesto*, ktorá sa skladá z ôsmich okrskov (Luník I – Luník VIII). Pôvodný projektový názov sídliska znel ABC Myslava. Luník IX je situovaný vo viditeľnej vzdialenosti od ostatných okrskov Terasy. Podľa zákona č. 401/1990 Zb. je sídlisko Luník IX samostatnou mestskou časťou s vlastnou samosprávou. Viac viď. *Zákon č. 401/1990 Zb., zákon Slovenskej národnej rady o meste Košice.* [Online] Dostupné z URL: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/1990-401> [Cit. 2021-09-05]

neprochází, ale kde se bydlí. Či přesněji – žije. Od dětství do pozdního věku se právě ‚venku' sbírají známosti, přátelství, dobrodružství, zážitky…"[2]

Naše pocity z mesta ovplyvňuje zásadným spôsobom kvalita verejného priestoru. Podľa charakteru ulíc, parkov, námestí či ďalších verejných miest vnímame mesto a život v ňom. Kvalita verejného priestranstva významne ovplyvňuje nielen vzhľad mesta, ale aj jeho fungovanie, prosperitu, bezpečnosť a v neposlednom rade aj telesné a duševné zdravie jeho obyvateľov. Aj malá zmena k lepšiemu môže byť impulzom pre ekonomický, sociálny a architektonický rozvoj. Cez verejný priestor tiež poznávame kultúrne hodnoty mesta, povahu jeho spoločnosti ako aj jednotlivých ľudí. Bez atraktívneho verejného priestoru, ktorý umožňuje pestrú škálu aktivít, by mesto nebolo mestom, ale iba zhlukom stavieb. Dôvodov na rozvíjanie verejného priestoru je mnoho:

- verejný priestor je miestom slobodného stretávania ľudí, a tým podporuje pospolitosť, demokraciu, dialóg a socializáciu;
- skvalitňovanie verejného priestoru prináša ekonomický rast;
- verejné priestranstvá sú systémom, ktorý ľuďom umožňuje rozvoj mnohých aktivít;
- zapojenie verejnosti do tvorby verejného priestoru podporuje rozvoj komunít, pomáha budovať a kultivovať vzťah ľudí k miestu.

V rámci projektu sa začal už v prvom roku riešenia zber dát pomocou oral history. V tejto monografii Vám však neprinášame orálne-historické rozhovory s obyvateľmi Luníka IX, ale štyri unikátne rozhovory s iniciátormi či umelcami, ktorí stoja za estetizáciou Luníka IX. Sú nimi:

- **Viktor Feher** – umelecký riaditeľ občianskeho združenia *Street Art Communication* a dizajnového štúdia *Natreto.* S tímom ľudí do Košíc už roky prináša popredné mená európskeho muralizmu a buduje *Otvorenú mestskú galériu*.
- **Oto Hudec** – multimediálny umelec dlhodobo reflektujúci problematiku migrácie, klimatickej krízy a vylúčených komunít. Na svojich umeleckých projektoch často spolupracuje s neziskovými organizáciami. Témy spracováva v rôznych médiách: niekedy s použitím videa, inokedy vo forme sochy, objektu, maľby alebo animácie.

[2] TESAŘ, Jan. Veřejný prostor chce hlavně pozornost a nápady. In *ASB.* [Online] Dostupné z URL: https://www.asb-portal.cz/architektura/urbanismus/verejny-prostor-chce-hlavne-pozornost-a-napady [Cit. 2021-07-20]

- **Maroš Juhás** – milovník košického časopriestoru, lokálna etnická zmes, architekt a flaneur.
- **Petra Kurutzová** – zástupkyňa riaditeľky neziskovej organizácie *ETP Slovensko – Centrum pre udržateľný rozvoj* a projektová koordinátorka v komunitnom centre na Luníku IX.

Súčasťou publikácie sú aj tri úryvky z ďalších troch rozhovorov s:

- **Igorom Kupcom** – grafikom, aktivistom a jedným z autorov murálnej maľby na Luníku IX.
- **Helenou Kurutzovou** – bývalou obyvateľkou sídliska Luník IX.
- **Tomášom Rafom** – umelcom, filmárom a fotografom.

Umenie vo verejnom priestore

Rok 1945 sa niesol nielen v znamení konca druhej svetovej vojny, ale priniesol so sebou aj neprehliadnuteľné zmeny vo verejnom priestore. V päťdesiatych rokoch 20. storočia sa začala nová éra architektúry nazývaná socialistický realizmus. Tento nový spôsob architektúry ovplyvnil vizuálny charakter veľkej väčšiny československých miest, vyznačoval sa jednoduchými líniami z liateho betónu a rovnou strechou. [3] Oproti predošlým architektonickým štýlom sa odlišoval najmä iným výzorom a úplne novým usporiadaním.[4] Postupne bola nahradená dovtedy tradičná tehlová technológia veľkoplošnou panelovou technológiou s monolitickými železobetónovými stenami. Panelový spôsob výstavby sa stal dominantným v socialistických krajinách v 60. rokoch minulého storočia. Zatiaľ čo prvé panelové sídliská boli budované v blízkosti mestských centier, postupom času sa stavali v okrajových častiach mesta. Košice sú typickým príkladom tejto koncepcie bytovej výstavby. Hoci za prvú skutočne masovú výstavbu v meste môžeme označiť sídlisko *Nové mesto* (ľudovo nazývané *Terasa*, ktoré sa začalo budovať v 60. rokoch v blízkosti historického centra), prvé panelové domy boli postavené už v tesne povojnovej dobe – napríklad sídlisko *Komenského* či sídlisko *Sever* (obe v blízkosti starého historického jadra mesta). Tento fakt úzko súvisel s industrializáciou mesta. V 70. rokoch sa začalo so zástavbou okrajových častí mesta (sídlisko *Nad Jazerom, Dargovských hrdinov*, koncom 70. rokov sa začalo rozširovať sídlisko *Nové mesto*, ktoré bolo členené do okrskov (*Luník I – Luník VIII*) a začal sa budovať *Luník IX*) a v 80. rokoch sa v tomto trende pokračovalo (sídlisko *Košického vládneho programu* a sídlisko *Ťahanovce*). Košice sa oproti iným mestám vyznačujú pomerne veľkým množstvom panelovej výstavby, a to aj v centrálnej zóne.[5]

V socialistickom realizme hrala veľkú úlohu typizácia. Typizáciou dochádzalo k zmenám verejného priestoru. Panelové sídliská boli stavané podľa vopred stanovených typov. Štát dbal nielen na technickú vybavenosť jednotlivých bytov, ale aj na občiansku vybavenosť v blízkosti bydliska.[6] Napríklad sídlisko *Terasa* bolo ako jediné košické dokončené s kompletnou občianskou vybavenosťou a pýšilo sa aj vybavením nad rámec – v mestskej časti

[3] Vôbec prvý panelový dom bol postavený v Moskve v roku 1940. Na našom území sa objavil prvý panelák v roku 1953 v Gotwaldove (dnešný Zlín). Viac viď HAAS, Felix. *Architektura 20. století*. Praha: SNP, 1980, s. 246.

[4] MUSIL, Jiří. *Lidé a sídliště.* Praha: Svoboda, 1985, s. 14.

[5] KOROTNOKY, Ľudovít. *Košice – sprievodca*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1989, s. 95 – 96.

[6] Viac viď ANDRLE, Alois. *40 let bytové výstavby v socialistickém Československu*. Praha: Terplan, 1986, s. 38.

dodnes sídli nemocnica a univerzitná fakulta.[7] Občianska vybavenosť vytvárala mestskú atmosféru vďaka spoločenským funkciám, ktoré napĺňala. Išlo najmä o pracovné príležitosti a možnosti sociálnych kontaktov miestnych obyvateľov.[8] Všetko bolo stanovené podľa smerníc ministerstva výstavby a techniky. Smernice napríklad stanovovali kapacitu škôl či obchodov. Dôraz bol kladený na celkovú úroveň bývania. Komplexné poňatie malo zaistiť denné vyžitie pre každého obyvateľa. Snahou bolo vytvoriť zdravý verejný priestor na rekreáciu, prácu, spoločenské a kultúrne vyžitie.

Estetizácia priestoru bola zabezpečená vďaka štvorpercentnému zákonu.[9] *„Od roku 1965 platil v Československu zákon, ktorý ukladal pri každej štátom zadanej výstavbe vyčleniť jedno až štyri percentá na výtvarné riešenia týchto stavebných realizácií. V roku 1991 bol tento zákon zrušený.“*[10] Stavebný zákon, ktorého neoddeliteľnou súčasťou bol vyššie uvedený štvorpercentný zákon, nie je výdobytkom socialistických štátov, ale platil a naďalej platí vo veľkej väčšine európskych štátov. Hlava V, ktorá pojednávala o obstarávaní umeleckých diel vo verejnom priestore, zabezpečovala pred nežnou revolúciou integráciu výtvarného umenia do verejného priestranstva. *„Výtvarná díla byla od nepaměti běžnou součástí veřejných prostranství, ať už šlo o sochy, kašny, morové sloupy, nebo výzdobu mostů, věží či fasád domů. Zvlášť velkolepé koncepce na tomto poli přineslo baroko … V 19. století se k těmto tradičním formám přidružilo množství pomníkových realizací.“*[11] Takzvané štvorpercentné umenie formovalo estetické dominanty verejného priestoru vznikajúcich sídlisk, polikliník, obchodných domov, výrobných podnikov, administratívnych či správnych budov. [12] Nešlo iba

[7] *„V polovici 60. rokov začala na úpätí sídliska Košice - Nové mesto vyrastať nová unikátna fakultná nemocnica a teoretické ústavy Lekárskej fakulty Univerzity P. J. Šafárika.“ Vtedy.sk.* [Online] Dostupné z URL: <https://www.vtedy.sk/fakultna-nemocnica-kosice-lozkova-cast> [Cit. 2021-08-29]

[8] MUSIL, Jiří. *Lidé a sídliště.* Praha: Svoboda, 1985, s. 128.

[9] Už v predchádzajúcich obdobiach bol prepojený verejný priestor s umením. V čase habsburskej monarchie sa investormi stali feudáli a katolícka cirkev, po vzniku republiky potom podnikatelia a štátne podniky. Viac viď BARTLOVÁ, Anežka – DUB, Petr – LOMOVÁ, Johana. *Umění ve veřejném prostoru. Procenta na umění.* Praha: Indigoprint, 2016, s. 13.

[10] KAMENČÍK, Marián. Umenie vo verejnom priestore. In *Hlohovský žurnál*, 26. 3. 2020. [Online] Dostupné z URL: <https://hlohovskyzurnal.sk/2020/03/26/umenie-vo-verejnom-priestore/> [Cit. 2021-08-30]

[11] JIRAKLOVÁ, Karolina. Socha a město. In *Art Antiques*, č. 3, 2010. [Online] Dostupné z URL: <https://www.artantiques.cz/socha-a-mesto> [Cit. 2021-09-24]

[12] Ztratila klíče aneb Čtyřprocentní umění v socialistickém Československu. In *Česká televize,* 19. 11. 2013. [Online] Dostupné z URL: <https://ct24.ceskatelevize.cz/kultura/1064326-ztratila-klice-aneb-ctyrprocentni-umeni-v-socialistickem-ceskoslovensku> [Cit. 2021-08-31]

o solitérne pomníky a pamätníky, ale aj o sochársku a reliéfnu výzdobu architektúry. Ideologickú kontrolu nad umením vo verejnom priestore zastrešovalo ministerstvo kultúry. Umelecká výzdoba podliehala centrálnemu plánovaniu a rozpočty nových stavieb museli počítať s určitým percentom na umelecké diela. Umenie sa stalo neoddeliteľnou súčasťou štátnej byrokratickej mašinérie. V odborných komisiách boli združení výtvarníci, sochári, architekti, kunsthistorici, rovnako ako aj zástupcovia ľudu a investora, ktorí podliehali transparentnej verejnej súťaži.[13] Hoci v komisiách sedeli aj odborníci, vzniklo množstvo propagandistických diel ovplyvnených socialistickým realizmom. Umenie vo verejnom priestore malo v jednotlivých dekádach minulého režimu rôzne podoby. Do Pražskej jari bola výrazným prvkom umenia propaganda oslavujúca ideové piliere vtedajšieho režimu vyobrazovaná skrz figúru. Sochy disponovali znakmi, ktoré sa spájali s víťazstvom či s režimom – zaťatá päsť, kosák a kladivo či samopal. V čase politického uvoľnenia došlo k posunu k abstrakcii. V tom čase vznikalo aj množstvo netradičných moderných diel.[14]

„Před rokem 1989 se umělecké realizace ve veřejném prostoru počítaly na desetitisíce. Z dnešního pohledu sice platí, že kvantita převyšovala kvalitu, i tak ale vznikla řada velmi kvalitních a z dnešního pohledu zcela zásadních děl.“[15] Estetickosť a ideovosť verejného priestoru bola pred novembrom 1989 plne pod taktovkou politického režimu. Karolína Jiraklová, česká novinárka so zameraním na architektúru, v jednom zo svojich textov píše, že cieľom umiestňovania výtvarného umenia do verejného priestoru počas minulého režimu bolo okrem iného zľudštenie anonymity verejného priestoru na sídliskách.[16]

Od 60. rokov 20. storočia sochy a plastiky doslova zaplavili verejné priestranstvá, takmer každé sídlisko alebo iné verejné priestranstvo v Československu ich malo. V 70. a 80.

[13] RUDYJOVÁ, Michaela. Zmeny umenia vo verejnom priestore. In RUDYJOVÁ, Michaela (ed.). *Umenie a verejný priestor.* Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2017, s. 31.

[14] Viac viď REPKA, Róbert. Upadajúcim slovenským uliciam má pomôcť povinné umenie (alebo aj nie). In *Denník N*, 19. 10. 2015. [Online] Dostupné z URL: <https://dennikn.sk/272154/vrati-sa-hlava-v-povinne-percento-na-umenie/> [Cit. 2021-08-31]

[15] BARTLOVÁ, Anežka – DUB, Petr – LOMOVÁ, Johana. *Umění ve veřejném prostoru. Procenta na umění.* Praha: Indigoprint, 2016, s. 13.

[16] JIRAKLOVÁ, Karolina. Socha a město. In *Art Antiques*, č. 3, 2010. [Online] Dostupné z URL: <https://www.artantiques.cz/socha-a-mesto> [Cit. 2021-09-24]

rokoch nimi bola republika prepchatá.[17] Luník IX k týmto sídliskám však nepatril. Na rozdiel od ostatných košických sídlisk (a to aj od tých, ktoré vznikli neskôr), na ktorých boli umiestňované umelecké diela, Luník IX zostal, čo sa umenia týka, nahý.

> *„Na Luníku IX nebolo žiadne umenie vo verejnom priestore, lebo sa o to nikto nestaral. Dali nás tam a ich* (myslení Rómovia – pozn. autorky) *a nikto sa o to nestaral, si žite. Nikto nevyvíjal nejaké aktivity ... nič, žiadne rozvíjanie. Bola tam kultúrna miestnosť, tam sa konali schôdze, ale absolútne nič nebolo. Im išlo o ten cieľ ich vysťahovať, a potom koniec. Nepamätám sa, že by bolo niečo vo vnútri alebo vonku na kultúrnom centre - nejaká mozaika alebo také niečo. Tam to bolo holé, čisté, nič tam nebolo ... Nič nebolo na tom Luníku, čo ja si pamätám.“*[18]

Ponúka sa teda otázka, prečo na Luníku IX nevzniklo umelecké dielo v čase jeho vzniku? Možných odpovedí je niekoľko a my sa ich v nasledujúcich riadkoch pokúsime načrtnúť:

1. Luník IX ako geto

Z viacerých archívnych materiálov vieme, že Luník IX vznikol ako sídlisko experimentálne.[19] Svoj prívlastok získalo sídlisko vďaka rozhodnutiu zmiešať rómske obyvateľstvo s majoritou. Otázkou ale zostáva, či vedenie mesta verilo v úspešnosť experimentu, alebo si postupne vytváralo zónu pre neplatičov, bezdomovcov, protiprávnych užívateľov bytov a neprispôsobivých občanov, ako bol Luník IX v roku 1995 označený. „*Mestské zastupiteľstvo v Košiciach prijalo na svojom rokovaní 28. marca a 4. apríla uznesenie číslo 55, tzv. Koncepciu bývania pre neplatičov, bezdomovcov a neprispôsobivých občanov. Text uznesenia presadil a podpísal vtedajší primátor Ing. Rudolf Schuster. Bolo by veľmi zjednodušené vyvodzovať závery o hromadení problémov Rómov v Košiciach jednoduchou*

[17] Ztratila klíče aneb Čtyřprocentní umění v socialistickém Československu. In *Česká televize,* 19. 11. 2013. [Online] Dostupné z URL: <https://ct24.ceskatelevize.cz/kultura/1064326-ztratila-klice-aneb-ctyrprocentni-umeni-v-socialistickem-ceskoslovensku> [Cit. 2021-08-31]

[18] Rozhovor Klary Kohoutovej (SVÚ CSPV SAV) s HELENOU KURUTZOVOU (bývalá obyvateľka Luníka IX) dňa 2. júna 2021 v Košiciach. Prepis rozhovoru uložený v osobnom archíve výskumničky.

[19] Napr. Archív mesta Košice, fond TSM, Luník 1986, inventárne číslo 11 – 23, Informatívna správa o riešení bytových problémov cigánskych obyvateľov v Košiciach, 23. 11. 1986.

migráciou a fluktuáciou, ich početným rastom. Nevhodnými rozhodnutiami vedenia mesta v minulosti na rôznych úrovniach sa zrealizovalo veľa politicko-spoločenských, účelových pohnútok v praxi, čím sa postupne vytvoril stav časovanej bomby, ktorá sa stala reálnou hrozbou nielen pre mesto.“ [20]

Malo teda cenu umiestňovať umenie na Luníku IX v prípade, že mesto neverilo sídlisku a vytváralo si tam priestor na riešenie budúcich problémov? Pravdepodobne nie. Bálo sa mesto, že by Rómovia výtvarné umenie vo verejnom priestranstve sídliska zničili? Aj to je možné. Prognostik Richard Filčák a historik Ondrej Ficeri predpokladajú, že Luník IX nebol pôvodne designovaný ako geto, ale stal sa ním v dôsledku štrukturálnych, sociálnych a environmentálnych faktorov.[21] Sociálna exklúzia sa na Luníku IX prehlbuje od 80. rokov.

S istotou však vieme, že prvé umelecké diela sa na Luníku IX objavili v interiéri kostola Zmŕtvychvstalého Krista v roku 2011. Košický sochár Peter Beňo stvárnil štrnásť reliéfov krížovej cesty a zmŕtvychvstalého Krista za oltárom. V neskorších rokoch vznikli ďalšie umelecké diela, ktorým sa budeme bližšie venovať v ďalšej časti tejto knihy.

2. Časová tieseň

Väčšina sídlisk sa stávala s nedokončenou občianskou vybavenosťou. „*Novodobé obytné súbory majú všetky atribúty moderného urbanizmu s komplexnou technickou a občianskou vybavenosťou. Chýbajú im však centrá vybavenosti vyššieho významu i centrálne pešie priestory, a tak ťažiskom občianskej vybavenosti celomestského i mimo mestského významu zostáva naďalej historická časť starých Košíc.“*[22] Ani Luník IX nebol výnimkou. Do školských lavíc Základnej školy Ľudmily Podjavorinskej sadli žiaci až v školskom roku 1983/1984, teda až tri roky po nasťahovaní prvých obyvateľov na sídlisko. Môžeme sa teda domnievať, že sa počítalo s neskorším umiestnením umeleckého diela do verejného priestoru, ale jednoducho sa to v čase výstavby nestihlo. Okrem toho Nežná revolúcia, ktorá so sebou priniesla množstvo zmien, prišla jednoducho veľmi skoro po dokončení sídliska, a tým zhatila plány na akúkoľvek estetizáciu sídliska.

[20] JUROVÁ, Anna. Likvidácia Tábora a vznik sídliska Luník IX. In *Človek a spoločnosť*, č. 4, roč. 1, 2015, s. 48.

[21] FILČÁK, Richard – FICERI, Ondrej. Making the Ghetto at Luník IX in Slovakia: People, Landfill and the Myth of the Urban Green Space. In *Sociologický časopis*, roč. 57, č. 3, s. 293.

[22] KOROTNOKY, Ľudovít. *Košice – sprievodca*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1989, s. 34.

3. Rozloha sídliska

Okrem estetickej funkcie plnilo umenie vo verejnom priestore aj funkciu orientačnú. *„Typickým místem vstupu výtvarného umění do sídlišť byla průčelí domů, domovní vstupy, volná plastika a fontány. Zvláštní postavení měla ‚domovní znamení', která – obdobně jako u nás v době sorely – měla individualizovat vchody jinak jednotvárných průčelí, a také napomoci orientaci zvláště dětí."*[23] Orientačná funkcia platila o to viac, ak išlo o sídlisko s veľkou rozlohou. Príkladom môže byť pražské *Jižní Město* a jeho orientačný systém, ktorý vznikol v ateliéri Vladimíra Ježka. Autormi projektu sú architekti Vítězslava Rothbauerová a Jan Zelený v spolupráci s grafickým dizajnérom Jiřím Rathouským. Piktogramy boli umiestnené na fasádach domov a slúžili na orientáciu. [24] Avšak Luník IX je sídlisko rozlohovo malé. Sídlisko pozostáva z troch ulíc (Hrebendova, Krčméryho a Podjavorinskej) pomenovaných podľa slovenských spisovateľov. Bola potrebná orientácia na tak malom a vo výsledku aj prehľadnom sídlisku?

Nech už je pravda kdekoľvek, miesta pamäti, ku ktorým jednoznačne môžeme zaradiť výtvarné umenie vo verejnom priestore, sú symbolickým zobrazením minulosti. Súčasne tiež stvárňujú hodnoty, ktoré sú súčasťou formovanej kolektívnej identity. Zatiaľ čo niektoré miesta sú atraktívne pre ekonomický rozvoj a je tu snaha o prestavbu, u iných sa stretávame s nedotknuteľnosťou.

---

[23] MAIER, Karel. Recenze: Kappeler, Vera. (ed.). Kunst und plattenbausiedlungen in Wien. In *Urbanismus a územní rozvoj*, roč. 21, č. 1, 2018, s. 48.

[24] *„Pro každou skupinu znaků byla architekty navržena specifická barevnost fasád: tmavě hnědá, srnčí hněď, vínová a tmavě zelená; pro školy okrová, pro školky a jesle oranžová, pro víceúčelová centra béžová. U příjezdových odboček z centrální průjezdové komunikace do sídlištních skupin Slunce, Voda, Země, Vzduch, Fauna a Flóra byly vybudovány kotelny s vysokými komíny, jež byly v horní části označeny z důvodu navigace identifikační barvou každé sídlištní sekce, aby působily jako naváděcí majáky. U bočních pohledových stěn trafostanic byly umístněné směrníky a piktogramy a názvy městských částí Horní Roztyly a Horní Kunratice. Ulice v bytových skupinách Slunce, Voda, Země, Vzduch, Fauna a Flóra architekti pojmenovali podle osobností, jež se v určitém přírodovědném oboru proslavily. Na štítové zdi stavebních okruhů byly v dolní části domů umístněné popisné rozměrné kovové tabule se jmény přírodovědců a textem vystihujícím, čím v daném oboru vynikli. V důsledku zateplování dochází k odstraňování trojrozměrných kovových nápisů."* Výstava Panelland. Orientační systém a barevné řešení Jižního města II. – Jiří Rathouský, Jan Zelený, Alena Rothbauerová, 1979–1988.

Termín miesta pamäti evokuje predstavu, že sa kolektívna pamäť národa či nejakej skupiny (sociálnej, etnickej atď.), kryštalizuje na konkrétnych miestach.[25] Symbolická hodnota miest pamäti pre daný kolektív je veľká, zároveň je pre skupinu základom pre utváranie vlastnej identity. *„Místa paměti žijí ve společném prostoru, jsou útočišti, v nichž dosud přežívá něco ze symbolického života skupiny.“*[26] Miesta pamäti na verejných priestranstvách sa mimo svojej estetickej hodnoty stávajú nositeľmi funkcií a je možné na ne nazerať z pohľadu tzv. kolektívnej pamäti.[27] Keďže sa stávajú neoddeliteľnou súčasťou konštrukcie identity v modernej mestskej spoločnosti.

Mnohovrstevný rozsah významov miest pamäti nemožno komplexne uchopiť z hľadiska klasických dejín či histórie. Na teoretické uchopenie postavenia miest pamäti a ich funkcií je potrebných niekoľko spoločenskovedných odborov.

[25] Súčasne slovo *miesto* možno interpretovať rozličným spôsobom, najčastejšie sa však pod ním skrýva geografické označenie – inštitúcia typu múzeum či ústav.

[26] NORA, Pierre. Mezi pamětí a historií: problematika míst. In MAYER, Francoise – BENSA, Alban – HUBINGER, Václav (ed.). *Antologie francouzských společenských věd: Město*. Praha: Cefres, 2010, s. 47.

[27] SOUŠKOVÁ, Sabina. Společenská funkce pomníků. In *Kultura, umění a výchova*, roč. 1, č. 3, 2015. [Online] Dostupné z URL: <www.kuv.upol.cz/index.php?seo_url=aktualni-cislo&casopis=8&clanek=94> [Cit. 2016-03-01]

Hrdinovia z deviatky – Súsošie Superhrdinov

Sociálne vylúčenie[28] patrí k aktuálnym problémom, ktoré sužuje Slovensko. Ľudia žijúci na okraji spoločnosti sú znevýhodňovaní v mnohých ohľadoch (horší prístup ku kvalitnému vzdelaniu, bariéry na trhu práce, bytová otázka a ďalšie s tým súvisiace ťažkosti). K najviac postihnutým skupinám trpiacim sociálnym vylúčením patria obyvatelia rómskych lokalít. Medzi majoritou a rómskou menšinou sú viditeľné vonkajšie aj vnútorné bariéry. *„Takmer 70 % rómskych osídlení na území Košického kraja je v rôznej miere priestorovo oddelených (separovaných, segregovaných) od osídlenia majoritného obyvateľstva.“*[29] Tieto bariéry sa snažia boriť cirkvi,[30] všelijaké projekty a neziskové organizácie pôsobiace priamo v lokalitách. Táto činnosť však nemôže globálne suplovať štátne programy a inklúziu rómskej menšiny, hoci to tak v mnohých ohľadoch je. Luník IX je akýmsi mixom vyššie uvedenej pomoci, v tejto publikácii sa však zameriame iba na jednu, ktorá svojou činnosťou priniesla do verejného priestoru prvú sochu, respektíve súsošie. *„Socha patří do veřejného prostoru od nepaměti. Dlouhá staletí byla její role neměnná a ustálená, plnila funkci zejména náboženskou a politickou. Ve městech se tyčily sochy náboženských symbolů, státníků, významných osobností kultury, vědy či myslitelů.“*[31] Umelecké dielo vo verejnom priestore ho môže zvelebiť a

[28] Termín sociálne vylúčenie alebo exklúzia sa začal objavovať v 70. rokoch minulého storočia. Pod pojmom sa skrývala tá časť obyvateľstva, ktorej sa nedotkol ekonomický vzostup – napríklad fyzicky a mentálne handikepovaní jedinci, neadaptovateľní ľudia, príslušníci menšín a pod. Prvýkrát sa termín objavil v práci francúzskeho politika Reného Lenoira v roku 1974 a postupom času nahradil do tej doby používaný koncept chudoby, ktorý sa zameriaval výlučne na materiálne vylúčenie. Viac viď. EVANS, Peter. *Social exclusion and children – creating identity capital: some conceptual issues and practical solutions.* [Online] Dostupné z URL: <https://www.oecd.org/education/school/1856627.pdf> [Cit. 2021-09-22]; MAREŠ, Petr. Chudoba, marginalizace, sociální vyloučení. In *Sociologický časopis*, roč. 36, č. 3, s. 285 – 297.

[29] *Východiská pre integráciu marginalizovaných rómskych komunít na roky 2016–2020*. Košický samosprávny kraj, 2017, s. 22.

[30] *„Na Slovensku sa čoraz častejšie hovorí o aktívnej činnosti rôznych cirkví a náboženských hnutí v rómskych komunitách. Predbežné informácie z terénu alebo z čiastkových výskumov naznačovali, že mnohé tieto misie majú / mali vplyv na zmenu spôsobu života Rómov žijúcich v sociálne vylúčených komunitách ... Pri rímskokatolíckej cirkvi je potrebné rozlišovať pastoráciu Rómov, ktorá sa deje v jednotlivých farnostiach najmä vďaka práci konkrétnych kňazov, a jednak pastoráciu Rómov, ktorá prebieha prostredníctvom systematickej práce niektorých rehoľí a spoločenstiev pri katolíckej cirkvi, zvlášť Saleziánov dona Bosca.“* PODOLINSKÁ, Tatiana – HRUSTIČ, Tomáš. *Boh medzi bariérami.* Bratislava: Ústav etnologie SAV, 2010, s. 16 – 39. Práve na Luníku IX pôsobia od roku 2008 saleziáni.

[31] RAIMANOVÁ, Ivona. *Socha a město Liberec 1969.* Liberec: Spacium, 2008, s. 4.

pozdvihnúť jeho estetickú kvalitu. Diela vytvárané za účelom umiestnenia do verejného priestranstva kladú vysoké nároky na zohľadnenie celkového kontextu. *„Úpravy veřejného prostoru zrcadlí stav společnosti; toho, co se v ní odehrává, jak se staví ke své přítomnosti, ale také ke své minulosti.“*[32]

Nezisková organizácia *ETP Slovensko – Centrum pre udržateľný rozvoj* pôsobí na Luníku IX od roku 2016, kedy dohodla spoluprácu s mestom Košice a mestskou časťou. Na sídlisku vykonáva niekoľko aktivít, ktoré sú združené pod názvom *Budujeme nádej na Luníku IX*. K svojim interiérovým aktivitám využíva priestory miestneho komunitného centra, ktoré sú v správe mesta Košíc. V rámci vyššie uvedeného projektu sa v roku 2018 miestne deti zúčastnili niekoľkých na seba nadväzujúcich workshopov pod vedením košického výtvarníka Ota Hudeca. „*Oto Hudec se kromě svých environmentálně zaměřených prací věnuje i sociálním přesahům v umění. Pro Luník IX vytvořil Hudec ve spolupráci s dětmi z komunitního centra betonové sousoší, které teď stojí v parčíku kousek od zastávky autobusu.“*[33] Počas workshopov deti kreslili a modelovali svoje predstavy o súsoší. Podľa ich návrhov následne vzniklo betónové súsošie v životnej veľkosti.[34] *„Projekt vznikal víc než rok. Dělali jsme s dětmi různé workshopy. Potom jsme přešli k modelům z polystyrénu. Bylo třeba vymyslet, co bude téma. Vyšlo z toho, že je zajímají superhrdinové. Ukazuje to, že děti jsou v podstatě stejné. Baví je to samé co děti mimo takovéto sociálně komplikovanější prostředí.“*[35]

Súsošie predstavuje štyroch superhrdinov chrániacich sídlisko. Postavy superhrdinov sa objavujú predovšetkým vo filmoch, komiksoch či literatúre. Na rozdiel od bežných hrdinov sú obdarení rôznymi nadprirodzenými schopnosťami či technologickými vymoženosťami a nosia masku, pretože nepotrebujú, prípadne nechcú, aby spoločnosť poznala ich identitu (typickými

[32] SEDLÁKOVÁ, Martina. Veřejný prostor a podoby (post)moderny. Poznámky k úpravám veřejných prostor v Brně. In *ERA21*, roč. 18, č. 3, 2018, s. 34.

[33] ŠEBESTÍK, Ondřej. Stigmatizovaná čtvrť na kraji Košic je plná života. Sídliště Luník IX táhne nahoru starosta i umění. In *Radio Wave* [Online] Dostupné z URL: <https://wave.rozhlas.cz/stigmatizovana-ctvrt-na-kraji-kosic-je-plna-zivota-sidliste-lunik-ix-tahne-8161777> [Cit. 2021-09-24]

[34] Viac viď. Webová stránka ETP Slovensko. [Online] Dostupné z URL: https://etp.sk/superhrdinovia/ [Cit. 2020-11-20]; TASR. Na košickom Luníku IX pribudne socha, ktorú vytvárajú deti. In *Teraz.sk* [Online] Dostupné z URL: https://www.teraz.sk/najnovsie/kosice-na-luniku-ix-pribudne-socha-ktoru/340814-clanok.html> [Cit. 2020-11-20]

[35] ŠEBESTÍK, Ondřej. Stigmatizovaná čtvrť na kraji Košic je plná života. Sídliště Luník IX táhne nahoru starosta i umění. In *Radio Wave* [Online] Dostupné z URL: <https://wave.rozhlas.cz/stigmatizovana-ctvrt-na-kraji-kosic-je-plna-zivota-sidliste-lunik-ix-tahne-8161777> [Cit. 2021-09-24]

predstaviteľmi sú komixové postavičky od americkej spoločnosti Marvel). Superhrdinovia na Luníku IX však nie sú známymi superhrdinami, ale predstavujú štyri konkrétne deti vyrastajúce na sídlisku. Súčasťou súsošia sú aj všetky typy bytových domov, ktoré sa na Luníku IX nachádzajú. Symbolický odkaz súsošia je viac ako zrejmý. V nedávno vydanej publikácii sa k súsošiu vyjadril samotný autor: *„Socha mne osobne pripomína nadanie a šikovnosť rómskych detí, ktoré vo svojej marginalizovanej pozícii a limitovaným podmienkam pôsobia ako hrdinovia.“*[36]

Obrázok 1 – Súsošie Superhrdinov v parku na Luníku IX.

Foto: Klara Kohoutová

[36] PETROVČINOVÁ, Andrea. *Neviditeľné príbehy.* Košice: Creative Industry Košice, 2020, s. 56.

V rámci projektu vznikol aj šestnásťminútový dokumentárny film, ktorý zachytáva proces vzniku súsošia – od kreatívnych workshopov s deťmi, cez návrh diela až po samotné osadenie súsošia do parku na rozhraní Hrebendovej a Podjavorinskej ulice.[37] Dokument *Deti deviatky* mal premiéru 7. decembra 2018 v košickom kine Úsmev. Na premietaní sa zúčastnili aj samotní aktéri – deti, ktoré súsošie navrhli a následne pomaľovali. Špecifickosť a jedinečnosť celého súsošia spočíta v tom, že ho vymysleli a vytvorili miestne deti.

Obrázok 2 – Súsošie Superhrdinov v parku na Luníku IX.

Foto: Klara Kohoutová

Informácia o súsoší sa prvýkrát objavila v tlači začiatkom augusta 2018, teda ešte pred inštaláciou súsošia v parku. Články mali informatívny charakter. Pri online článkoch bola vypnutá diskusia. Z toho dôvodu sú jediné dostupné komentáre sprístupnené na facebookovom profile denníka *Košice Dnes*. Pod príspevkom, ktorý odkazoval na článok, sa pomerne rýchlo

[37] Dokument Deti deviatky je voľne dostupný na YouTube. [Online] Dostupné z URL: <https://www.youtube.com/watch?v=lxYU9JSMNwA> [Cit. 2021-09-24]

začala hromadiť diskusia. Analýza príspevkov ukázala, že veľká väčšina príspevkov mala nenávistné či výsmešné zafarbenie. V komentároch sa objavovali stereotypy prisudzované rómskej menšine. Z 95 komentárov je ich dnes - tri roky po vypublikovaní - dostupných 71. Domnievame sa teda, že došlo k regulácii diskusie zo strany administrátorov facebookovej stránky. Na písomnú žiadosť ohľadom vysvetlenia redakcia nereagovala.

Na webových stránkach ETP Slovensko sa informácia o súsoší objavila hneď niekoľkokrát, avšak stránka neumožňuje komentovanie, a preto nie sme schopní zistiť, aký ohlas správa vyvolala. Na facebookovej stránke neziskovej organizácie sa oznámenie o súsoší neobjavilo. Súsošie Superhrdinov zapadlo do lokálneho charakteru sídliska. Je využívané ako miesto stretávania sa, aj ako preliezačka pre deti, pretože sa nachádza v blízkosti detského ihriska.

Umenie ulice: Stometrové príslovie

V roku 2008 vzniklo v Košiciach občianske združenie *Street Art Communication*[38] spájajúce najmä lokálnych umelcov, ktorí - ako je uvedené na ich webových stránkach - veria, že mesto je priestor, ktorý sa mení podľa množstva hrdosti, ktoré sa mu dostáva.[39] O tri roky neskôr vznikol v rámci združenia projekt *Otvorené mestské galérie* (ďalej O. M. G.). Postupom času sa z projektu stala najväčšia mestská muralistická galéria na Slovensku.

O. M. G., ktorej hlavnú časť tvoria rozmerné muralistické diela na fasádach domov, je konceptom galérie vo verejnom priestore. Nástenné maľby nie sú žiadnou novotou 20. či 21. storočia, práve naopak, majú dlhoročnú tradíciu. V našich zemepisných šírkach boli murály maľované na priečelí domov, obchodov či reštaurácií. Známe sú aj nástenné maľby v kasárňach, ktoré propagovali armádu. K veľkému presláveniu murálov v Československu došlo počas minulého režimu, kedy zdobili novovzniknuté sídliská. [40]

V súčasnosti ich počet stúpa a úplne zásadným spôsobom menia vizuálny charakter Košíc. Podobné galérie sú súčasťou mnohých európskych krajín. Ústredným cieľom projektu je estetizácia verejného priestranstva, vďaka ktorej ubúda vizuálny smog a dochádza ku kultúrnej osvete.[41] *„Slová ako streetart alebo graffiti vyvolávajú rozporuplné emócie, u mnohých asociácie s nevkusnými tagmi. Ponúka sa analógia s reklamou. Protikladom vizuálneho smogu, ktorý tvorí spleť pútačov osadených bez rešpektu k ich nositeľovi, sú precízne spracované murály, ktoré kedysi zdobili fasády tovární, či obchodov. Boli často integrálnou súčasťou architektúry, ich realizáciou sa zaoberali špecializovaní majstri. Aj v*

[38] Občianske združenie bolo zapísané v Registri nevládnych neziskových organizácií 3. decembra 2010. Avšak od roku 2008 sa v Košiciach konajú medzinárodné street artové workshopy, ktoré nesú názov Street Art Communication a sú vnímané ako prvé ročníky ešte nevzniknutého združenia. *„Po prvýkrát som event nazval Street Art Communication v roku 2008. Bol to prvý medzinárodný workshop – nultý ročník festivalu (SAC), ktorý sme následne organizovali každý rok v lete a postupne sme do Košíc začali pozývať čoraz viac zahraničných umelcov.“* MORAVČÍK, Jakub. Otvorená mestská galéria, Košice. In: *archinfo.sk* [Online] Dostupné z URL: <https://www.archinfo.sk/mapa/otvorena-mestska-galeria-kosice.html> [Cit. 2021-09-13]

[39] Webová stránka Street Art Communication. Záložka o nás. [Online] Dostupné z URL: <https://sacsac.org/about> [Cit. 2021-09-09]

[40] PETROVČINOVÁ, Andrea. *Neviditeľné príbehy*. Košice: Creative Industry Košice, 2020, s. 26.

[41] Webová stránka Visitkosice. Záložka Galérie. [Online] Dostupné z URL: <https://www.visitkosice.org/sk/umenie-a-kultura/galerie> [Cit. 2021-09-13]; PETROVČINOVÁ, Andrea. *Neviditeľné príbehy*. Košice: Creative Industry Košice, 2020, s. 26.

dnešnej dobe sa nájdu umelci, ktorí ovládajú svoje remeslo, umenie vo verejnom priestore pomaly, ale isto dostáva do všeobecného povedomia.“[42]

Viktor Feher, predseda Street Art Communication, každoročne v rámci O. M. G. pozýva na rezidenčné pobyty do mesta tuzemských, ako aj zahraničných umelcov. V roku 2019 takto do Košíc na pobyt zavítal kyjevský umelec Sasha Kurmaz. Témou 11. ročníka street artového festivalu boli mestské periférie. Luník IX je etnicky segregovaná mestská štvrť a najväčšie koncentrované rómske osídlenie na Slovensku. *„Ak poviete komukoľvek na Slovensku, že idete na Luník IX, každý presne vie; každý vám môže povedať, ako tam ľudia žijú, hoci iba malé percento z týchto ľudí tam naozaj bolo.“*[43] Teda nie je prekvapujúce, že sa práve Luník IX stal centrom pozornosti umeleckých aktivít vyššie uvedeného ročníka O. M. G.

Prvou, dnes už neviditeľnou aktivitou Sashu Kurmaza v Košiciach, bolo performance art na sídlisku Luník VIII pri takzvanom protirómskom, segregačnom či ochrannom múre, ako sú tieto steny nazývané niektorými aktivistami a politikmi. Podobných múrov je na Slovensku veľa (nenachádzajú sa iba na východnom Slovensku, ale aj vo Vrútkach, Seredi, Partizánskom, Plaveckom Štvrtku alebo Zlatých Moravciach).[44] Medzi rokmi 2009–2013 bolo postavených podobných múrov v Košickom a Prešovskom kraji osem.

> *„Prvý segregačný múr v novodobej histórii Slovenska bol postavený v Michalovciach. Mesto ho nazvalo športovým, aby ho týmto spôsobom legalizovalo, pretože bol postavený z finančných prostriedkov všetkých daňových poplatníkov.“*[45]

---

[42] MORAVČÍK, Jakub. Otvorená mestská galéria, Košice. In: *archinfo.sk* [Online] Dostupné z URL: <https://www.archinfo.sk/mapa/otvorena-mestska-galeria-kosice.html> [Cit. 2021-09-13]

[43] MAGDOLENOVÁ, Kristína. Luník story. In *Domino forum*, č. 11, 2013 s. 1. Do slovenčiny preložila Klara Kohoutová.

[44] Európske centrum pre práva Rómov uvádza, že segregačné múry sú v troch európskych krajinách: Slovensku, Portugalsku a Rumunsku. Avšak ani v jednej z uvedených krajín sa nestavia tak intenzívne ako práve na Slovensku. Viac viď. SIVÝ, Rudolf. Na protirómsky múr v Košiciach niekto napísal Prepáčte. In *SME* [Online] Dostupné z URL: <https://romovia.sme.sk/c/6877606/na-protiromsky-mur-v-kosiciach-niekto-napisal-prepacte.html> [Cit. 2021-09-17]

[45] Rozhovor Klary Kohoutovej (SVÚ CSPV SAV) s TOMÁŠOM RAFOM (umelec, filmár a fotograf) dňa 6. augusta 2021 v Sečovciach. Prepis rozhovoru uložený v osobnom archíve výskumníčky.

Košický múr bol postavený v júni 2013 mestskou časťou Západ, ako výsledok nepretržitých sťažností miestnych obyvateľov. Múr je vysoký 2 metre a dlhý 100 metrov. Mestská časť Košice Západ, ktorá iniciovala postavenie múru, nedisponovala povoleniami na výstavbu. Počas prázdnin toho istého roku vypukli okolo steny dve mediálne kauzy:

1. V júni bol múr posprejovaný nápisom *Prepáčte* smerujúcim na Luník IX. O tri roky skôr sa rovnaký nápis objavil v obci Ostrovany v Prešovskom kraji. Autor oboch nápisov je dodnes neznámy.[46]
2. Eurokomisárka pre vzdelanie, kultúru, viacjazyčnosť a mládež Androulla Vassiliou zaslala v auguste list Richardovi Rašimu, košickému primátorovi, v ktorom píše o sklamaní a obavách. „*Evropská unie je odhodlaná bojovat proti všem formám rasismu a xenofobie. A Evropská komise je vždy připravena přijímat kroky v rámci svých kompetencí s cílem upevnit princip nediskriminace.“*[47] Titul európskeho mesta kultúry, za ktoré boli Košice v roku 2013 vyhlásené, so sebou tiež prináša začlenenie menšín do jednotlivých aktivít.

Sasha Kurmaz postavil cez stenu drevený most. Most ako symbol prepojenosti ľudí a miest, most ako symbol prechodu. *„Drevený most bol inštalovaný cez múr deliaci Luník VIII a Luník XI v Košiciach. Tento múr je známy ako protirómsky,“* napísal na svojich webových stránkach k umeleckej inštalácii sám autor. [48]

[46] SIVÝ, Rudolf. Na protirómsky múr v Košiciach niekto napísal Prepáčte. In *SME* [Online] Dostupné z URL: <https://romovia.sme.sk/c/6877606/na-protiromsky-mur-v-kosiciach-niekto-napisal-prepacte.html> [Cit. 2021-09-17]

[47] List Androully Vassiliou Richardovi Rašimu. [Online] Dostupné z URL: <https://ec.europa.eu/archives/commission_2010-2014/vassiliou/headlines/news/2013/docs/letter_en.pdf> [Cit. 2021-09-17]

[48] Webová stránka umelca Sashu Kurmaza. Popis umeleckej inštalácie *Bridge*. Do slovenčiny preložila Klara Kohoutová. [Online] Dostupné z URL: <https://sashakurmaz.com/Bridge> [Cit. 2021-09-16]

Obrázok 3 – Drevený most cez stenu na Luníku VIII. Pohľad na sídlisko Luník IX. Foto: Street Art Communication.

Druhým výstupom rezidenčného pobytu kyjevského rodáka bol stometrový nápis - *Kto chce s vlkmi žiť, musí s vlkmi vyť* - na streche bytových domov na Krčméryho ulici. Sám umelec sa k dielu vyjadril takto: *„Hoci autorstvo tohto populárneho príslovia siaha ďaleko do histórie, dodnes nevieme, kto za týmito slovami skutočne stojí. Zasadenie do kontextu Luníka IX dáva tejto ľudovej múdrosti ďalší význam a metaforu. Kto je teda v tomto kontexte skutočným vlkom? Obyvatelia Luníka IX? Miestne úrady? Spoločnosť, ktorá sa snaží segregovať etnickú menšinu? Toto je otvorená otázka, o ktorej možno diskutovať. "*[49] Vzhľadom na to, že nápis nie je viditeľný zo zeme, nejaký čas o ňom verejnosť nevedela.

[49] Webová stránka umelca Sashu Kurmaza. Popis umeleckej inštalácie *If you live among wolves you have to act like a wolf*. Do slovenčiny preložila Klara Kohoutová. [Online] Dostupné z URL: <https://sashakurmaz.com/filter/Intervention/If-you-live-among-wolves-you-have-to-act-like-a-wolf> [Cit. 2021-09-16]

Obrázok 4 – Stometrový nápis na streche bytových domov na Krčméryho ulici. Foto: Street Art Communication.

V októbri boli na facebookovej stránke Street Art Communication zverejnené prvé fotografie umeleckého diela. Veľmi rýchlo sa začala pod príspevkom vyostrovať debata a hromadilo sa pod ním množstvo nenávistných komentárov (tzv. hate speech). Veľká väčšina komentárov týkajúcich sa nápisu bola negatívna, stereotypizujúca či útočná a zameriavala sa na život Rómov, zdevastované sídlisko či sociálnu otázku, nie na umelecké dielo. Podľa Minority Rights Group Europe sa v posledných rokoch stretávame so zvýšeným nárastom hate speech namiereného voči rómskej menšine. Súvisí to s narastajúcou legitimizáciou extrémistických pravicových skupín.[50] Pokiaľ nie je hate speech strážený, môže mať neblahý vplyv na spoločnosť, pretože vďaka nemu môže ďalej dochádzať k znevýhodňovaniu jednotlivcov či skupín. Hate speech voči Rómom má svoje korene v anticiganizme.[51] Za anticiganizmus je považovaný špecifický protirómsky rasizmus, ktorý definuje stereotypizujúce predstavy o rómskej menšine sprevádzanej diskrimináciou, vylúčením a prenasledovaním. Ide o termín analogický k antisemitizmu. Anticiganizmus má dlhoročnú tradíciu a zostáva prítomný v slovenskej spoločnosti, čo okrem iného potvrdzujú výskumy

[50] CADENA, Marco – FARKAS, Zsófia – GARBIN, Nicole. *Boj proti online nenávisti voči Rómom*. Budapešť: Minority Righrs Group Europe, 2020, s. 1.

[51] Termín anticiganizmus sa objavil v 80. rokoch minulého storočia. Viac viď. END, Marcus. Bilder und Sinnstruktur des Antiziganismus Begriff und Forschungsansatz. In *Antiziganismus: Funktionsweisen – individuelle Gegenstrategien und Empowerment*, č. 1. 2012, s. 3.

internetových fór, ale aj pozorovanie káuz, v ktorých hrajú rolu Rómovia. V dnešnej dobe sa protirómska rétorika presunula do online sveta, najčastejšie sa vyskytujú tri typy naratívov:

1. kriminalizácia;
2. sociálny šovinizmus;
3. dehumanizácia.[52]

Obrázok 5 – Fotografie z inštalácie. Na fotografii Viktor Feher zo Street Art Communication. Foto: Street Art Communication.

Administrátori facebookovej stránky Street Art Communication veľké množstvo komentárov zmazali alebo skryli. Z 98 komentárov je ich dnes voľne dostupných 39, teda viac ako 57 % komentárov bolo z webovej stránky odstránených. Pod fotografiami diskutovalo 23 ľudí.[53] Treba podotknúť, že administrátori nezmazali všetky negatívne komentáre. Z rozhovoru s Viktorom Feherom, ktorého prepis je súčasťou publikácie nižšie v texte, vyplýva, že došlo k regulácii tých komentárov, ktoré mali silne negatívny charakter s povahou rasizmu. Pod príspevkom sa tiež začali množiť komentáre členov trollej platformy #Jsmetu Originál 1984,[54]

[52] CADENA, Marco – FARKAS, Zsófia – GARBIN, Nicole. *Boj proti online nenávisti voči Rómom*. Budapešť: Minority Righrs Group Europe, 2020, s. 5.

[53] Zarátané iba dostupné komentáre – teda 23 ľudí, 39 komentárov.

[54] Bližšie informácie o trollej platforme #Jsmetu Originál 1984 viď. CEMPER, Jan. Kdo trollí platformu #Jsmetu? Koordinátoři Trikolóry, odštěpenci od Svobodných i syn vysoce postavené osoby v Rosatomu. In *Manipulatori.cz*

ktorá vznikla ako protipól dobrovoľníckej platformy #Jsmetu (na Slovensku funguje pod označením #Somtu). Cieľom zoskupenia #Somtu je vyvracať dezinformácie a prinášať fakty v online priestore. Komentáre členov trollej skupiny môžeme rozdeliť na:

1. ironické;
2. útočné, ktoré prednášajú negatívne stereotypy;
3. nevhodné.

Počas rezidenčného pobytu pracoval Sasha Kurmaz s otázkou rovnosti, kooperácie, vytesňovania a spoločného spolužitia. Vďaka tomu, že príslovie nie je voľne viditeľné, nebudí dnes nové nevhodné reakcie, ktoré prinášajú negatívne stereotypy.

[Online] Dostupné z URL: <https://manipulatori.cz/kdo-trolli-platformu-jsmetu-koordinatori-trikolory-odstepenci-od-svobodnych-i-syn-vysoce-postavene-osoby-v-rusatomu/> [Cit. 2021-09-18]

A čo ďalej?

Za posledných trinásť rokov bolo na Luníku IX zbúraných deväť bytových domov a jedna takzvaná vzorová bytovka bola na sídlisku vybudovaná. Na prvý pohľad sa teda zdá, že sídlisko skôr upadá. Opak je ale pravdou. Práve v posledných rokoch sa začali na sídlisku diať všelijaké aktivity, vďaka ktorým je snaha mestskú časť zvelebiť. V poslednej dobe došlo k výraznej zmene v súvislosti s návštevou pápeža Františka na Luníku IX. Najviac viditeľnou sa stalo maľovanie bočných fasád domov, s tým súvisiaca murálna maľba, rekonštrukcia pozemnej komunikácie či nová autobusová zastávka. Práve pri murálnej maľbe kvetov by sme sa ešte radi na chvíľku zastavili. Ide o nové umelecké dielo, ktoré vzniklo pri príležitosti návštevy Svätého Otca na Luníku IX na bočnej fasáde bytového domu Podjavorinská 6 a 8. Nápad vznikol spontánne.

„Oslovili nás saleziáni, ktorí predtým už komunikovali so Street Art Communication a hľadali nejakých umelcov z Košíc, ktorí by navrhli murálnu maľbu na Luníku IX. Oslovili Ota Hudeca a mňa. S tým, že Oto tu robil tie sochy, ktoré sú na začiatku Luníka, ja som vymýšľal obsah ku hre Únik. S Otom sme sa stretli a rozmýšľali sme, ako to spraviť. Mali sme viacero návrhov. Celý čas sme to diskutovali so saleziánmi a jeden z návrhov bola rastlina, ktorá vyrastá z puklín budovy. Na tomto návrhu bola spoločná zhoda. Je to spojenie krásy a húževnatosti, ktoré sa vedia presadiť aj v ťažkých podmienkach. Tu sa dá hľadať paralela s Luníkom a aj s tým, čo pápež hovorí a kam chodí, lebo on chodí na miesta, kde sa ľudia moc nedívajú. A na týchto neľahkých miestach hľadá dôstojnosť ľudskú. Teda takáto myšlienková línia tam vznikla. Keď sme sa začali rozprávať o kompozícii kvetov, tak sme prišli s nápadom, že to necháme namaľovať miestne deti. ETP-éčko spravilo workshop, natrhali lúčne kvety, namaľovali ich vodovkami, my sme to potom kompozične trochu doladili, no a maľovalo sa na stenu. Takže takáto spolupráca tam vznikla – saleziáni, my s Otom, do toho Street Art Communication, ETP-éčko a decká. Každý do toho dal kus svojej práce a myslím, že to dopadlo

dobre. Je to ich dielo, sú tam mená konkrétnych detí, ktoré to maľovali a majú to v obrovskej veľkosti.“[55]

Obrázok 6 – Murál *Kvety ako gesto* na Luníku IX.

Foto: Klara Kohoutová

V publikácii sme sa venovali dvom umeleckým realizáciám, ktoré zdobia Luník IX. Obe vznikli v rýchlom časovom slede za sebou, obe vyvolali ohlas na sociálnych sieťach. Napriek tomu je medzi nimi rozdiel. Zatiaľ čo stometrové príslovie sa stalo terčom nenávistných komentárov a muselo dôjsť k regulácii komentárov nielen zo strany administrátorov facebookového profilu, ale aj zo strany inicitívy #Somtu, ktorá sa snaží minimalizovať extrémistické a nenávistné správanie na sociálnych sieťach, pri súsoší Superhrdinov síce bol tiež zaznamenaný hate speech a došlo aj k regulácii komentárov, ale pravdepodobne iba zo strany administrátora. Počas výskumu sme sa snažili zistiť, čo sa so zmazanými či skrytými komentármi pod príspevkom na facebookovom profile Košice Dnes stalo, ale do dnešného dňa

[55] Rozhovor Klary Kohoutovej (SVÚ CSPV SAV) s IGOROM KUPCOM (grafik, aktivista a jeden z autorov murálnej maľby na Luníku IX) dňa 14. septembra 2021 v Košiciach. Prepis rozhovoru uložený v osobnom archíve výskumníčky.

sme neobdržali odpoveď zo strany redakcie. Preto sa môžeme iba domnievať, čo sa s komentármi stalo a prečo boli z diskusie odstránené. Menší mediálny ohlas a nižšia miera hate speeche pri súsoší Superhrdinov môže súvisieť s tromi faktormi:

1. vypnutie diskusie pod online článkami informujúcich o vzniku súsošia;
2. na vzniku súsošia pracovali miestne deti – navážanie do slabších;
3. koordinátorka projektu Petra Kurutzová v rozhovore priznala, že nie je silná, čo sa medializácie projektov týka, v čase dokončenia súsošia nebolo vydané žiadne stanovisko zo strany ETP, ktorého by sa médiá chytili.

Obe miesta zapadli do lokálneho charakteru sídliska, dnes už nevyvolávajú pobúrenie a nepodnecujú k vzniku nových negatívnych komentárov. Okrem toho stometrový nápis je viditeľný iba z vtáčej perspektívy, čiže mnoho ľudí o ňom nevie. Súsošie Superhrdinov zapadlo do detskej zóny na sídlisku a často slúži ako ďalší prvok hernej zóny.

Sídlisko sa v posledných rokoch stáva cieľom umeleckých realizácií a dochádza tak k zapĺňaniu priestoru umením, ktoré na sídlisku tak dlho absentovalo. Do realizácií sú zapájaní aj miestni, vďaka čomu často vznikajú veľmi špecifické diela, ktoré by v inej lokalite nedávali príliš zmysel.

Orálne-historické rozhovory s iniciátormi

Zber materiálov k tejto štúdii prebiahal orálne-historickou metódou. Ku každému miestu pamäti sme sa nakontaktovali na iniciátorov či umelcov, ktorí stoja za inštaláciou. V prípade súsošia Superhrdinov ide o rozhovor s Otom Hudecom, výtvarníkom a realizátorom súsušia a Petrou Kurutzovou z neziskovej organizácie ETP Slovensko – Centrum pre udržateľný rozvoj, ktorá mala projekt na starosti. O stometrovom nápise sme sa bavili s realizátorom a predsedom Street Art Communication Viktorom Feherom a s Marošom Juhásom, ktorý nápis naprojektoval a zameral písmená. V nasledujúcej časti textu nájdete redigované prepisy rozhovorov.

Pri prepise rozhovorov bola zvolená forma čo najpresnejšej podoby hovoreného slova do textovej podoby. Písaná podoba však nevystihne neverbálne prejavy, mimiku, zmenu tónu či hlasitosť. Zmyslom prepisu je nielen zachytiť obsah rozhovoru, ale aj štylistické a jazykové špecifiká narátora.[56] Menšie zásahy v texte prebehli v prípade pravopisných chýb (nespisovné výrazy či výplnkové slová), ktoré nevypovedali nič o narátorovi a neboli významotvorné. Tieto slová boli upravené do spisovnej formy. Z dôvodu zrozumiteľnosti a prehľadnosti práce uvádzame prepisy upravené do spisovnej normy slovenského pravopisu. V prípade, že by prepísanie do spisovného jazyka posunulo obsah a zmysel rozprávania, bol zanechaný originálny tvar v pôvodnej forme (predovšetkým išlo o slová nárečové, slangové či prevzaté z iného jazyka). Z prepisu boli taktiež vynechané opakujúce sa slová a prerieknutia. V niektorých prípadoch bol zmenený slovosled, kvôli lepšej zrozumiteľnosti, pretože hovorená a písaná vetná skladba môže byť odlišná a presný prepis by skomplikoval pochopenie. Význam jednotlivých viet bol vždy ponechaný. Zemepisné názvy a vlastné mená sú transkribované v správnom tvare. Interpunkčné znamienka zodpovedajú tempu[57] narátorovho rozprávania, niektoré nemusia úplne zodpovedať pravopisným normám.

Niektorí narátori žiadali autorizáciu – prepisy rozhovorov zverejňujeme po autorizácii. Autorizácia sa predovšetkým týkala akéhosi dovysvetlenia, (napr. počas rozhovoru si narátor nebol schopný vybaviť názov mesta alebo nevedel presný dátum). Žiadne veľké zmeny v texte neprebiehali a nijakým spôsobom sa narátori nesnažili upravovať už povedané. V prípade rozhovorov s Otom Hudecom a Viktorom Feherom došlo k začierneniu niektorých pasáži rozhovoru na želanie narátorov – ide o informácie, ktoré boli poskytnuté interne výskumníčke.

[56] VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel. *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2011, s. 157.

[57] Teda plynulosti narátorovej reči s dôrazom na pauzy, ktoré v rozhovore robil.

Rozhovor s Otom Hudecom, výtvarníkom a realizátorom súsošia[58]

Klara Kohoutová (KK): Keď sa nemýlim, tak dnes je 8. mája 2021 a nahrávam rozhovor s Otom Hudecom o súsoší Superhrdinov. Na začiatok by som Vás chcela Oto poprosiť, aby ste mi povedali, ako vznikol nápad na vznik tohto súsošia?

Oto Hudec (OH): Prvá iniciatíva bola zo strany ETP Slovensko. V podstate ma prizvali na taký dlhší komunitno-výtvarný projekt s tým, že už mali predstavu, že výsledkom bude socha, a že bude vytvorená v spolupráci s deťmi, ktoré chodia do komunitného centra. Predtým som s výtvarníčkou Danielou Krajčovou robil na projekte Karavan, ktorý bol tiež s rómskymi deťmi. Zrejme aj kvôli tomu ma oslovili, že tam bola nejaká kontinuita. Začalo to workshopmi s deťmi, niektoré som robil ja a nejaké workshopy robila Karina Andrášiková. Myslím, že Karina momentálne vedie komunitné centrum a venuje sa arteterapii.[59] Ona mala trošku iný prístup. Môj prístup je taký, že viac vedie rovno k nejakému cieľu a u nej to bolo viac také vzájomné spoznávanie detí a jej. Potom popri tom malo vzniknúť aj logo Luníka IX, na ktorom robil Igor Kupec. Samozrejme, veľmi skoro v procese bolo aj to, že bolo treba komunikovať aj s mestskou časťou, teda so starostom Šaňom, či s tým bude okej. On mal dlhšie predstavu, že by bol rád, keby bola na Luníku nejaká socha, lenže jeho predstava bola trošku iná. To sa vlastne úplne nedalo zlúčiť s komunitnou prácou s deťmi. Čiže zo začiatku to vyzeralo tak, že by to malo napĺňať aj zámer ETP, aj zámer starostu. Potom bolo jasnejšie, že zámer ETP je primárny a starosta pochopil, že je to viac socha pre deti než socha, ktorá reprezentuje sídlisko ako také.

KK: Aká bola predstava starostu?

OH: On si predstavoval serióznu sochu, ktorá by reprezentovala Luník a veľmi chcel, aby to nejak súviselo s erbom. Pôvodne sme pre sochu mysleli iné miesto, ktoré je, keď sa vchádza na Luník. Je tam taký ostrovček, a to bolo práve to miesto, čo by sedelo ako keby na ten erb. Na niečo, čo je prvá vec, ktorú si ľudia všimnú, keď vojdú na sídlisko. No a potom, keď pochopil design, tak automaticky prišlo na to, že by bolo dobré to dať do blízkosti detského ihriska.

[58] Kvôli pandemickej situácii sa rozhovor uskutočnil online.

[59] Karina Andrášíková pracuje ako koordinátorka programov a sociálna pracovníčka v občinskom združení Mládež ulice.

KK: Na akých aktivitách ste v minulosti s ETP spolupracovali?

OH: Boli také menšie spolupráce. Teraz sa mi to pletie, v akom to bolo poradí, pretože my sme robili aj projekt Karavan na Luníku s Danielou Krajčovou, ale to bolo až po tomto, to už socha stála. A ešte bol projekt, no projekt ako keby, zobral som niekoľko deti z komunitného centra na výlet. To bolo v rámci potulnej galérie, alebo ako sa to volalo? Organizoval to Juraj Čarný ako kurátor a bolo to celé postavené na vlaku, ktorý chodí medzi Bratislavou a Viedňou. Vtedy keď som bol oslovený, mi napadlo, že zobrať deti do Viedne na výlet a z toho vznikla taká brožúrka. Deti išli na výlet a kreslili, čo ich zaujalo a z toho sa poskladala brožúrka, ktorá potom bola vo vlaku, ktorý pendloval medzi Bratislavou a Viedňou.

KK: Projekt Karavan – to máte na mysli Únik, ktorý bol v Tabačke?

OH: Nie, nie. To je iný projekt. Môžem do chatu dať odkaz. Projekt Karavan.sk. Tak to je tuším.

KK: Ďakujem. Poďme sa vrátiť ku súsošiu Superhrdinov. Keď Vás ETP oslovilo na túto spoluprácu, aká bola Vaša reakcia? Mali ste vopred nejakú víziu, ako by socha mohla vyzerať?

OH: Odpoviem na tú druhú otázku najprv. Víziu som nemal. Aj proces bol taký, že spočiatku som si začal vytvárať predstavu, že čo by to mohlo byť, a potom som to viac-menej vzdal na nejaký čas. Obrátil som to tým smerom, že robíme workshopy s deťmi. A vlastne z workshopov to prirodzene vyšlo. Proces nebol vyslovene, že idea superhrdinov. Nebolo to tak, že decká povedali, že chceme superhrdinov, ale pochopil som, že toto je téma, ktorá ich baví, že to prirodzene kreslia a že ich to zaujíma. Čiže z toho to tak nejako prirodzene vzišlo.

KK: Aká teda bola Vaša prvotná predstava?

OH: Úplne prvé úvahy boli o tom, ale to bolo ešte spojené aj so zadaním od starostu. Najprv som veľmi nevedel, komu viac zodpovedám. Prvé úvahy boli v tom, že či nejakým spôsobom nevyužiť názov sídliska na nejakú vesmírnu tematiku spojenú s raketou, družicou. Potom som uvažoval trošku nad nejakým spojením s Elenou Lackovou a s jej knižkou *Narodila som sa pod šťastnou hviezdou*. Ešte tam boli aj iné nápady, ale v podstate len nejaké skice. V podstate aj socha, jedna jej časť, sú symboly sídliska. Nejako mi to hralo v hlave, že činžiaky sa tam objavia

nejakým spôsobom. Potom to viedlo k workshopom. Jeden workshop bol s polystyrénom, najprv z hliny, a potom z polystyrénu sme vyrábali domčeky. Zadanie bolo vytvoriť domy, ktoré sú na sídlisku. Ďalšie zadanie už bolo smerom ku superhrdinom. Deti mali nakresliť seba ako superhrdinu a zároveň druhá časť bola nakresliť si symbol, logo alebo erb, keď to tak nazveme. To sa už trošku prepájalo s designovým workshopom, ktorý robil Igor Kupec smerom k logu.

KK: Koľko workshopov ste s deťmi organizovali?

OH: Konkrétne ja som robil štyri alebo päť, si myslím. Šesť, keď rátam potom aj finálne maľovanie sochy. Jeden workshop bol s keramikou, kde sa robili domčeky aj postavičky. Bol workshop s polystyrénom, kde sa vyrábali už konkrétnejšie domčeky. Neviem, či nebol aj taký, ale oni boli možno prepojené, že bol jeden na kreslenie, a potom jeden na 3D takú už sochársku tvorbu. Potom sa vyrezávali z polystyrénu sochy v životnej veľkosti. A potom finálne, keď sa z betónu postavila socha, tak ich deti pomaľovávali. Takže to je ako keby ďalší. Medzitým bola medzifáza, keď decka pomáhali trošku pri vykopávaní základov.

KK: Ako to celé začalo? Stretli ste sa na prvom workshope s deťmi a čo ďalej? Zadali ste im nejakú úlohu, že ideme robiť sochu?

OH: Na začiatku som predstavu nemal. Ani si to 100 % nepamätám, ale možno, že tam bolo nejaké zadanie v tom význame, že nakresliť sochu, ktorú by chceli. Neviem, či sa nerobil aj taký plán sídliska, ale to už si presne nepamätám. Myslím si, že jeden z prvých workshopov bol keramický a vtedy som ešte netušil, že o čom socha presne bude.

KK: Ako boli vyberané deti, ktoré sa zúčastnia workshopov?

OH: To robilo v podstate ETP. Viac-menej to boli deti, ktoré chodia pravidelnejšie, s tým, že oni sa niekedy čiastočne obmieňajú. Nie vždy tie isté deti prídu na každý workshop. Boli tam aj menšie deti, možno od nejakých šiestich rokov.

Prerušenie rozhovoru vstupom tretej osoby.

KK: Aká bola spolupráca s deťmi?

OH: No, v podstate veľmi dobrá. Poviem to úprimne, keď sme chodili s karavánom po osadách, tak sme mali veľmi kolísavú spoluprácu. Akože vždy bola veľmi podnetná, ale niekedy to bolo dosť divoké. Myslím si, že tu urobilo veľa to, že väčšina workshopov sa diala vo vnútri a s deckami, ktoré majú dlhšie skúsenosť s komunitným centrom a s prítomnosťou niekoho z komunitného centra. Bol som prekvapený, ako to tak prirodzene nadväzovalo a budovalo sa. Potom bola náročná fáza, kedy skončili workshopy. To bolo treba celú sochu pripraviť. Tam bolo dlhšie obdobie, kedy som na tom robil v ateliéri. Išlo sa to odliať na miesto. Potom to bolo náročné. Bolo treba sochu zadebniť, po vyliatí betónu obrusovať a neviem, aká všetka práca okolo toho bola. Tam to bolo náročné, museli sme sa ohradiť, aby sme chránili aj sochy, aj aby sme boli schopní na tom pracovať. Mal som dosť obavy, lebo berieme betón ako veľmi podradný materiál, ale v soche sa berie ako vážený materiál, takmer ako kameň. To bol celkom risk ten moment záverečného pomaľovávania. Keď môžu hocijaké decka prísť a mohlo by sa to trochu znehodnotiť. Mám presne skúsenosť, keď sme robili iné projekty aj projekt Karavan, že keď sa pripravia kelímky s farbou, tak sa neskončí, kým sa nepomaľuje všetko a všetky decká sa nepomaľujú. Tuná sa to podarilo v správnom momente stopnúť. Vnímal som to tak, že zodpovednosť je aj trochu voči starostovi a nemôže to byť len tak nadivoko. Jedna vec je, keď to ide do galérie a druhá, keď to je pre sídlisko nastálo.

Prerušenie rozhovoru príchodom tretej osoby.

KK: Spoločne s deťmi ste počas workshopov vymysleli koncept a Vašou úlohou bolo sochu priviesť k životu, teda odliať ju? Robili ste aj formy?

OH: V podstate áno, robil som formy, a potom v spolupráci s ďalšími ľuďmi sme to potom odlievali a čistili.

KK: Ako dlho trvala realizácia? Bez workshopov.

OH: Príprava?

KK: Áno.

OH: Ono sa to hrozne natiahlo. Robil som na tom popri iných prácach cez jedno leto. Príprava foriem, potom sa to odlialo do betónu a celé sa to naťahovalo. Tam sú ešte také veci, že sa čaká na povolenie. Veľmi neskoro sa to robilo, neviem, či nebol nejaký už november. Takže už sme sa aj báli, že budú mrazy, čo môže poškodiť sochu. Úplné dokončenie bolo až po zime, niekedy v marci, v apríli sme to dokončili.

KK: Teda robili ste na soche rok, keď do toho zarátame aj workshopy?

OH: Keď by som rátal, že od začiatku až po úplný koniec, tak to bol viac ako rok, sa mi zdá. Neviem, či presne, ale bolo to dlho. Možno rok a pol. Dosť dlho. Ale samozrejme, nie kontinuálnej práce, ale s tými všetkými prestojmi.

KK: Hovorili ste o povolení. Od koho ste ho získali?

OH: Niečo tam asi bolo od mestskej časti. Prvá vec bola dohodnúť sa s mestskou časťou, so starostom, že s tým súhlasí. Ale ešte tam bolo, neviem či nie stavebné povolenie, alebo niečo také. Lebo socha má betónové základy, čiže sa tam muselo riešiť stavebné povolenie.

KK: Kto vybavoval povolenia?

OH: ETP.

KK: Prečo ste použili práve betón?

OH: No, úprimne, ale neviem, či to hovoriť verejne. *(KK sa smeje)* Vlastne bolo to aj odporúčanie starostu. V podstate akože v rámci možnosti to urobiť tak, aby to prežilo. A z toho vyšiel betón ako najlepší.

KK: Sú vo vnútri sochy roxory, alebo nejaká konštrukcia?

OH: Áno, sú.

KK: Aké boli reakcie na súsošie po inštalácii?

OH: Od miestnych, či aj, aj?

KK: Aj, aj.

OH: Myslím si, že decká na to reagovali pozitívne. Rozhodne. A nielen teda tie, čo na tom robili. Najprv bolo pre mňa nečakané, že decká sa na tom veľa hrali. Tomu som sa tešil, lebo to bolo postavené tak, že to môže byť aj preliezka, aj socha. Potom sa mi zdá, že už tak po roku, po dvoch, kedy som navštívil Luník, tak už tam tak veľa deciek nebolo. Ale to sa môže meniť. Možno, že cez leto ich tam bude zase kopec. A miestni? Jedna pani-Rómka z Luníka, čo išla okolo na aute, asi taká z bohatších, tak nám hovorila, že na čo to je dobré? A že radšej by sa mali peniaze dávať ľuďom, a nie na toto. Ale ako v princípe, keď sme to budovali, využívali sme tam taký priestor ako sklad, takže sme sa občas s niekým stretli a v podstate boli podporné reakcie. Samozrejme, vždy sa nájde okruh ľudí, ktorí povedia, že *„na čo to robíte? Aj tak to zničia.“* Z nerómskej strany vyšiel o tom článok, už neviem, kde to bolo? Asi *Košice Dnes* alebo také niečo, tak, samozrejme, sa objavil kopec blbých komentárov na to.

KK: Ako na súsošie reagovalo Vaše okolie?

OH: Pozitívne. Vzniklo k tomu dokumentárne video, a to sa púšťalo v kine Úsmev a na to boli pekné reakcie, myslím si.

KK: Zhodou okolností som bola na Luníku vtedy, keď bolo súsošie inštalované. Inštalácia prebiehala za pomoci žeriavov, ale nepamätám sa, či už boli sochy namaľované.

OH: Nie. Keď tam bol žeriav, tak určite nie. To bolo, ako to bolo? Najprv boli sochy odliate zvlášť v meste, ale budovy, ako tie podstavce, sa odlievali priamo na mieste. Teraz rozmýšľam, že ako to bolo? Spravila sa konštrukcia, prišiel žeriav, ktorý spustil sochy, ktoré sa privarili ku kovovej konštrukcii, a potom sa lial betón do debnenia, čím vznikli paneláky pod postavami. *(nezrozumiteľné – pozn. autorky)*

KK: Deti maľovali sochy následne, až keď stáli na mieste?

OH: Hej, keď to celé zaschlo. Ešte sme to obrúsili, vyčistili, a až potom sa maľovalo. Ono sa to viazalo na premietanie v Úsmeve, takže sa to muselo nejak stihnúť. Teda s deťmi sa maľovalo

ešte vtedy *(myslené na jeseň 2018 – pozn. autorky)*. Čiže bolo treba to zachytiť aj do toho filmu, a potom ešte čo som spomínal, že nejaký marec, apríl, po zime, tak ešte sme tam upravili nejaké veci a domaľovali zvyšok, aby sa to dokončilo.

KK: Akurát na druhom monitore som si rozklikla fotografiu súsošia a pozerám, že superhrdinovia majú na hrudníku také erby, na niektorých sú písmenká. To si tam písali deti? Má to nejaký význam? Sú to ich iniciály?

OH: Tak, hej. To bolo tak, že vlastne tie štyri postavy, čo sú tam, sú konkrétne deti. Urobil som to tak, že si losovali, lebo ich bolo, samozrejme, viac, takže vlastne štyri decká – dve dievčatá a dvaja chlapci. Myslím.

KK: Aj ja mám pocit, že sú to dve dievčatá a dvaja chlapci. Na fotke je jedna socha chrbtom, ale predpokladám, že je to dievča.

OH: Hej, to je dievča. Teda sa vylosovali a maľovali si aj svoje iniciály k tomu. Ale čo bolo fajn, že keď maľovali seba ešte na polystyrén v životnej veľkosti, tak ale nemaľovali len to jedno konkrétne dieťa, ale boli v skupinách dvaja-traja, čo to maľovali spoločne.

KK: Čiže jedna socha, respektíve jedna postava, zobrazuje viac detí? Teda má charakteristiky dvoch-troch detí?

OH: Nie, je to jedno dieťa. My sme to robili tak, že som ich odfotil a cez projekciu sa prekresľoval obrys. A už potom do toho obrysu maľovali. Najprv to robili na polystyrén v životnej veľkosti. Potom som preniesol maľbu už na hotové sochy, čiže maľovali už do predpripravených obrysov, ale takých, aké si oni spravili pôvodne na polystyrén.

KK: Mali to ako maľovanku.

OH: Hej.

KK: Mohli ste vybrať iba štyri deti, nebola medzi nimi rivalita?

OH: Nie, celkom v pohode to bolo. Bol to náhodný vyber, losovali si. A aj to hovorím, že jedno konkrétne dieťa maľovalo viac detí, to dieťa a ešte dvaja niekedy. Čiže nemali s tým problém, že nebudem to maľovať, lebo to nie som ja.

KK: Informácia o vzniku súsošia bola v médiách už v auguste. Avšak súsošie bolo inštalované až v októbri. Prečo informácia vyšla tak skoro?

OH: [redacted]

KK: [redacted]

OH: [redacted]

KK: [redacted]

OH: [redacted]

KK: [redacted]

OH: Hej, ono to bolo dvakrát, dokonca. To bola normálne tlačovka, ktorú robilo ETP. Tak neviem, či nemyslíte toto. To bola tlačovka, kde oni spojili tému, ktorú tam riešia dlhodobo – nové bývanie, čo si ľudia majú svojpomocne stavať. Teda to bola spojená tlačovka, kde sa predstavila aj socha, myslím, že sa tam predstavil aj vizuál. [redacted]

KK: [redacted]

OH: [redacted]

KK: Práca na súsoší trvala rok a pol až dva. Ako ste spokojný s dielom?

OH: Z pohľadu projektov, čo som robil, povedzme takýchto, ktoré nejako súvisia s rómskou tematikou, tak som bol veľmi spokojný. Lebo napríklad projekt Karavan je taký, že vlastne ideme na nejaké miesto a robíme štyri-päť dní s deťmi, vznikne z toho nejaký videomateriál a potom v podstate odídeme. Tu bolo super to, že tam niečo ostalo nastálo, že som videl, že si to decká privlastnili, že to funguje. Takže fajn. Nehovorím teraz už o realizačnej fáze, čo už nesúvisela až tak s deťmi, tá bola strašne natiahnutá, aj finančne to bolo podcenené. Väčšinou sú takéto verejné realizácie drahšie, než sme si všetci mysleli. Ale proces s deťmi bol veľmi prirodzený.

KK: Zapadla socha v lokálnom kontexte?

OH: Myslím si, že hej. Bolo dobre zvolené miesto pri detskom ihrisku. Myslím si, že to dobre zapadlo. [redacted]

KK: [redacted]

OH: [redacted]

KK: Na Luníku nebolo dovtedy žiadne umelecké dielo – prečo?

OH: Hej, no zaujímalo by ma, že či tam niečo nevzniklo v danom čase, keď sa postavilo sídlisko. Vtedy sa na sídliská dávali sochy. Neviem, či sa dávali hneď, keď sa stavali, že sa rovno urobila socha. Zvyčajne sa to robilo tak, lebo boli vyčlenené nejaké percentá rozpočtu aj na umelecké diela. To by bolo zaujímavé zistiť, či tam niekedy niečo bolo, alebo nikdy tam nič nebolo.

KK: Zatiaľ som nenarazila na informáciu, že by na Luníku niekedy nejaká socha bola. Rozmýšľam, o čom sme sa ešte nerozprávali? O vzniku a realizácii áno. Taktiež o umiestnení...

OH: ... možno ešte o význame. Lebo nápad, prečo vôbec robiť superhrdinov, to som vlastne vysvetlil, že jednoducho je to niečo, čo si oni kreslia. Myšlienka je zaujímavá v tom, že oni sú tí superhrdinovia. Nie je to niekto zvonka. Tiež to nie je, že sa nakreslia ako batmani, ale že samých seba vidia v nejakej polohe ako superhrdinov. Chcel som ich zámerne dostať k tomuto vnímaniu samých seba. Väčšinou je pohľad na deti, alebo teda ľudí z rómskej komunity, dosť negatívny. Keď decká dokážu nejakým spôsobom rásť v tom náročnom prostredí a generačnej chudobe, tak to už je samo o sebe superhrdinstvo. Tak to bolo myslené.

KK: Ešte som sa Vás chcela spýtať, že čo bolo na soche najťažšie na vytvorenie?

OH: *(rozmýšľa)* Ako najťažší nebol proces spolupráce, ale manuálna práca okolo sochy. To bolo dosť náročné, a potom nám tam ešte vyskočili nejaké chyby pri liatí betónu, čo sa museli opravovať. Urobili sme chybu, betón – to je strašná váha a neodhadli sme úplne to debnenie. Takže nám to tam trošku prasklo. Potom bolo veľa brúsenia a opráv okolo toho. [redacted]

KK: [redacted]

OH: [redacted]

KK: [redacted] Čo bolo ťažšie na realizáciu? Domy alebo postavy?

OH: Budovy boli, myslím si, že nakoniec ťažšie, je to aj väčšia hmota a aj kvôli tomu, že superhrdinovia sa odlievali na Strojárenskej v meste a neboli to až také veľké objemy. Takže to sa vcelku dobre robilo. Potom to bolo trošku náročnejšie na mieste. Domy sa odlievali na mieste, takže boli v podstate náročnejšie.

KK: Koľko váži celé súsošie?

OH: Netuším, ale nejak by sme to mohli zistiť. Spolu s Peťom Beňom, poznáte ho?

KK: *(Krúti hlavou, že nie.)*

OH: On je v podstate primárne sochár, trošku aj architekt. Tak s ním som to robil. Možno ETP, ak má staré účtenky, tak by to mohli vedieť, lebo bude tam účtenka za betón. Už si to nepamätám, koľko betónu to bolo.

KK: Každopádne predpokladám, že súsošie je ťažké, keďže ho musel dvíhať žeriav.

OH: Váha betónu bola veľká. Mali sme OSB-éčkové dosky, do ktorých sa to lialo, ktoré boli podporené ešte tyčami. Ešte sme to celé zväzovali, a aj napriek tomu nám to vlastne prasklo.

KK: Celé Vám to prasklo alebo iba časť?

OH: Jedna časť. Panelák, kde sú dve postavy, sa nám z jednej strany vylial.

KK: Traja superhrdinovia sú na blokoch. Postavy sa robili zvlášť a až na mieste sa montovali na paneláky?

OH: Robili sme to tak, že bola kovová konštrukcia, ktorá je vo vnútri paneláku. Tá sa umiestnila na miesto. Potom bola tá fáza, čo ste videli so žeriavom, čiže sa priniesli už odliate postavy a privarili sa ku konštrukcii na mieste, a potom sa spravil šalung a lial sa betón do spodku.

KK: Bola práca priamo na mieste na Luníku časovo náročná?

OH: To dokončovanie bolo náročné.

KK: Okej, myslím si, že mám všetko. Už mi nenapadá, na čo by som sa Vás spýtala. Vám áno?

OH: Ešte jedna vec. Sú tam tri budovy, štyri postavy a jedna budova je bez postavy. To bolo myslené symbolicky. Aj kvôli tomu, že boli vybrané len štyri deti, že každé dieťa, ktoré vylezie na budovu, tak sa stáva ďalším superhrdinom.

KK: Ako to myslíte? Nerozumiem tomu.

OH: Sú tam tri budovy, ale iba na dvoch sú postavy. Jedna budova nemá postavu. Čiže tým, že sa decká na tom hrajú, tak keď vlastne vylezú na budovu, tak sa stávajú tiež ďalšími superhrdinami.

KK: Aha, jasne. Už tomu rozumiem. Myslím, že mám všetko, keby náhodou, tak sa Vám ozvem. Každopádne Vám ďakujem za čas a ochotu. Na mail Vám pošlem súhlas, ktorý potrebujem od Vás podpísať kvôli tomu, aby som mohla s nahrávkou, respektíve s prepisom ďalej pracovať. Tiež Vám pošlem prepis nahrávky, čiže čo ste mi povedali interne a nechcete, aby sa to šírilo, tak to nebudem zverejnovať.

OH: Dobre.

Rozhovor s Petrou Kurutzovou z ETP Slovensko

Klara Kohoutová (KK): Takže dnes je 21. mája 2021 a nahrávam rozhovor s Petrou Kurutzovou o súsoší Superhrdinov. Peťa, ja by som Ťa na začiatok poprosila, aby si mi povedala, ako vlastne vzniklo súsošie?

Petra Kurutzová (PK): Ten nápad? Dobre, takže prenesieme sa späť do roku 2018. V roku 2018 v októbri som začala oficiálne pracovať v ETP. Čiže tento projekt som získala a pokračovala som v ňom. V prvej fáze realizácie som osobne nebola, to mám sprostredkovane cez fotografie alebo v dokumentárnom filme od Ota Hudeca a Janka Gálika, oni ho tuším robili. Je to na YouTube voľne pozerateľné, volá sa to *Deti deviatky*. Bolo to premietané aj v kine Úsmev. Čiže tam sú vidieť fázy, ktorými proces tvorby prebiehal. Prvá fáza bolo stretnutie s umelcom a boli to kreatívne workshopy, kde deti mali vizuálne spracovávať tému identity Luníka IX. Pracovali na tvorbe erbu mestskej časti a loga mestskej časti. V rámci toho začali pracovať aj na nejakom nápade pre sochu. Pri tvorbe loga a erbu začalo vystavať to, že deti žijú témami rôznych hrdinov animovaných filmov alebo rôznych postavičiek superhrdinov. Neviem Batman, Superman atď. Čiže mám pocit, že Oto začal asi s týmto pracovať jednak a druhak z toho filmu vyplýva, a aj to Oto vravel, že deti na Luníku nežijú v úplne ideálnych podmienkach. Nie všetky rodiny majú dôstojné bývanie, nie všetky deti majú možnosť svoj voľný čas stráviť plnohodnotne. A v tom on ich vníma ako detských hrdinov. A aj rôzne iné aspekty to má, ale proste, pracovalo sa v úvode vzniku sochy s tým, že to bude teda nejaké súsošie Superhrdinov na základe kreatívnych workshopov. Úplne na začiatku neviem, prečo práve takto a takto to bolo. Tento projekt bol financovaný z dvoch zdrojov, a boli to kultúrne centrá košické K13 a druhý zdroj bol na 99 % Úrad splnomocnenca vlády pre rómske komunity. Mám tu niekde šanóny, takže keby trebalo niečo viac, tak to viem vytiahnuť. Čo sa týka materiálu, tak šlo o to, aby to bolo, dá sa povedať, nezničiteľné, aby sochy mohli fungovať zároveň aj ako mestský mobiliár, aj ako preliezačka, žeby to bol taký herný prvok. Deti na to vedia vyliezť, vedia z toho skočiť a neublížiť si a nič tam na nich nespadne a tak. Čiže z toho dôvodu bol zvolený ako materiál betón a taktiež betón teda odkazuje na povahu sídliska. Tak neviem, či som zodpovedala otázku. *(smeje sa)* Čiže ja som tento projekt zdedila v októbri 2018. Moja úplne prvá skúsenosť s týmto súsoším, keď som ešte nepracovala v ETP a nevedela som, že sochy sa realizujú pod ETP, bola, že som na realizáciu výkopu pre súsošie požičiavala náradie. *(smeje sa)* Krompáče a lopaty. Samotné technické riešenie robil Oto, ale hmotnú realizáciu, to spracovanie betónu, potom technicky vypomáhal ešte sochár Peťo Beňo. A jemu pomáhal môj

priateľ, ktorému som občas chodila pomáhať a robila som také nejaké animačné aktivity pre deti v prípade, že mal prísť domiešavák cementu, alebo im vypadol nejaký krompáč. Mám doma krompáče, *(smeje sa)* tak som ich požičala a vlastne to bola moja prvá skúsenosť so sochou a o mesiac na to som úplne zhodou okolností začala pracovať v ETP. Takže som to potom už oficiálne doťahovala ja s Otom a s Peťom.

KK: Čo to bol za projekt, v rámci ktorého sa súsošie realizovalo?

PK: Bol to projekt *Deviatka žije!* a *Deviatka ožíva*, mám taký pocit. Pozrime sa do toho šanonku. *Deviatka ožíva* bolo cez K13, *Deviatka žije!* bolo ministerstvo vnútra, Úrad splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity. Od K13 sme dostali grant vo výške 2000 €. Mestská časť poskytla prívod elektrickej energie, úložné priestory pre materiál a techniku, pracovník mestskej časti bol umelcom nápomocným pri manipulácii s elektrinou, atď.

KK: Čo bolo cieľom projektov?

PK: Cieľ projektov bol asi taký sústredný so všetkými cieľmi všetkých našich aktivít, ktoré s deťmi robíme a konkrétne teda pracovať s komunitou detí alebo s komunitou mladých ľudí, ktorí žijú na sídlisku, aby aktívne participovali na tvorbe svojho verejného priestoru a zároveň s nejakým umeleckým presahom. Workshopy a samotné práce na súsoší sa potom robili aj s pomocou detí. Deti tiež pomáhali pri terénnych úpravách. Myslím si, že ďalším z dôvodov bolo to, že sídlisko Luník IX nemá na svojom území žiadne umelecké dielo vo verejnom priestore ako väčšina košických sídlisk, ktoré majú. Ešte v čase výstavby panelových sídlisk bol nejaký zákon, že pár percent z výstavby muselo ísť na umenie vo verejnom priestore. Na Luníku podľa toho čo viem, sa to asi neurobilo. Preto jediné umelecké diela, ktoré na Luníku sú, tak sú v interiéri kostola saleziánov. Tam sú sochy a reliéfy. O ničom ďalšom neviem.

KK: Kto všetko robil na projekte?

PK: Hlavným lektorom alebo vedúcim bol Oto Hudec, to bolo pre prácu s deťmi. Doprovodné workshopy alebo workshopy, ktoré tomu ešte predchádzali, boli tvorba vizuálnej identity Luníka IX. To mal na starosti grafik Igor Kupec. Z toho aj vzniklo logo Luníka IX, taká deviatka, také poloslniečko deviatkové. Čiže Igor Kupec, Oto Hudec. Mám pocit, že ešte keď som nebola v ETP, tak sa na nejakých workshopoch objavovala aj Karina Andrášiková, ktorá

pracuje s komunitou na sídlisku v Bratislave. Tam boli také arteterapeutické workshopy. Potom, keď sa začalo pracovať ďalej na samotných sochách, tak to bol Peťo Beňo, Henrich Bronišovský so sociálnymi pedagógmi z ETP Slovensko, ktorí koordinovali a organizovali deti z Luníka IX a mládež, ktorá tiež pomáhala.

KK: Aká bola konkrétne Tvoja úloha na projekte?

PK: To už sme teda v časti, kedy sa sochy reálne dávajú na miesto. To znamená, že tam bolo niekoľko aj takých potenciálne nebezpečných, rizikových situácií pre deti, keď prišiel domiešavač s cementom a potreboval vyliať základy. Čiže v tom prípade bolo potrebné zabezpečiť oplotenie priestoru, zabezpečiť, aby deti nevstupovali do čerstvého betónu, nejakým spôsobom hľadať pre deti iné animačné aktivity, aby v čase, keď sa nemajú vyskytovať na mieste staveniska, tam neboli. Alebo aby boli, ale aby to pre nich nebolo nejakým spôsobom nebezpečné. Ďalej som riešila stavebné povolenie kvôli sieťam, pretože pre toto súsošie bolo potrebné kopať hlbší výkop. Čiže to som riešila s Magistrátom mesta Košice, aby sa získalo stavebné povolenie. Ďalej sme spoločne s Otom Hudecom plánovali harmonogram prác, ako to pôjde aj s ohľadom na počasie, kedy je vhodné betónovať, kedy nie je vhodné betónovať. Bolo potrebné zabezpečovať aj fotodokumentáciu, video dokumentáciu. To mi pripomína, že v rámci toho dokumentu pomáhal s kamerou Janko Gálik, ktorý tam bol aj s dronom, už keď sa ukončovalo súsošie. To už padal sneh. *(smeje sa)* Čas nás dosť tlačil, zima prichádzala. Nakoniec sa to stihlo.

Rozhovor prerušený vstupom tretej osoby.

KK: Hovorila si, že si vybavovala povolenie.

PK: Áno.

KK: Ako to prebiehalo? Prišla si na magistrát mesta a povedala si: *„Chceme na Luníku postaviť sochu.“* A dala si im nejaký vizuál?

PK: No tým, že som sochu zdedila, tak som pátrala v dokumentácii, v akom štádiu je stavebné povolenie. Zistila som, že to je v nejakom zaseknutom štádiu, kedy už sa tomu nikto nevenuje. Tak som to rozbehla od začiatku. Vypisovala sa oficiálna žiadosť o stavebné povolenie. K tomu

sa prikladal vizuál a taktiež som to konzultovala s referátom stavebného úradu, kde sme ohlasovali drobnú stavbu, podľa paragrafu 57 stavebného zákona. Tak táto žiadosť sa predložila do tejto kancelárie. Keď môžem, tak Ti to potom dohľadám, s kým som komunikovala. Bola tam jedna pani, jeden pán a áno, samozrejme, stretla som sa s nimi niekoľkokrát aj osobne. Šlo teda hlavne o to, nejakým spôsobom trošku urýchliť čas, ktorý oni majú zo zákona daný na vyjadrenie, pretože už sa blížila zima. A nakoniec to tak nejak celkom dobre vyšlo. Stihlo sa to.

KK: Aká bola ich reakcia, keď si im predstavila tento projekt?

PK: Tak konkrétne na tomto oddelení magistrátu si nepamätám, že by ich reakcia bola nejaká úplne negatívna, alebo že by odmietali takúto myšlienku. Samozrejme, boli nám aj ústretoví. Snažili sa. Keď som sa dopytovala, že či vedia termín, kedy by sme to mohli dostať, tak hovorili, že teda myslia na nás, že je to v riešení. Mala som pocit, že boli veľmi ústretoví a nebránili sa takémuto projektu.

KK: Prečo si riešila stavebné povolenie s mestom? Miesto, na ktorom je socha umiestnená, nespadá pod mestskú časť?

PK: Mám pocit, že nejaké kompetencie mestskej časti tam boli, ale mne sa tak zdá, že to je mestský pozemok. Povolenie od mestskej časti sme dostali, ale bolo potrebné žiadať ešte vyššie povolenie, pretože výkop bol myslím, že viac ako polmetrový. Tam je to potom kvôli inžinierskym sieťam, aj je to vlastne brané ako malá stavba. Nájdem potom tú dokumentáciu, že ako to bolo presne špecifikované. To je ťažké takto tri roky dozadu si rozpomínať. *(smeje sa).* Vlastníkom pozemku je mesto Košice, a nájomca je mestská časť Luník IX.

KK: Ako reagovala mestská časť na iniciatívu urobiť na Luníku umelecké dielo vo verejnom priestore?

PK: V úvode to mestská časť komunikovala s Otom Hudecom. Mestská časť akúkoľvek aktivitu, ktorá bude vo výsledku prospešná pre komunitu, ktorá dokáže obohatiť verejný priestor alebo vytvoriť nové miesta pre realizáciu detí a obyvateľov, vytvoriť možno nejaké také ako kultúrnejšie centrum pre stretávanie sa ľudí ako tunajšie centrum, tak mestská časť toto, samozrejme, vníma pozitívne a prijíma takéto zásahy do verejného priestoru celkom

otvorene. Viem, že tejto realizácii prebiehala aj nejaká intenzívnejšia komunikácia s umelcom Otom o tom, ako vo výsledku dielo bude vyzerať. Spomínam si na to, že sme komunikovali s pánom starostom aj o tom, že si želá nejaké začlenenie erbu mestskej časti Luníka IX do súsošia, čo nám, bohužiaľ, už potom technické možnosti neveľmi umožnili a takisto aj financie boli dosť oklieštené. Čo sa týka rozpočtu pre takéto projekty, tak nie je vždy úplne možné vedieť dopredu povedať, koľko samotná realizácia bude stáť. Čiže to bolo veľmi, veľmi tesné. Na chlp. Ale s pánom starostom sme nakoniec túto otázku umenia vo verejnom priestore ešte nechali otvorenú s tým, že my sme pripravení trebárs podieľať sa na nejakom ďalšom zásahu do verejného priestoru, kde bude aj logo mestskej časti. Predstavili sme mu niekoľko návrhov, ako by sa to mohlo potom ďalej realizovať a zostalo to otvorené s tým, že pán starosta sa bude ozývať, keď to bude aktuálne, tak nás môže kontaktovať a budeme pracovať na nejakej prezentácii erbu mestskej časti Luník IX.

KK: Teraz sa bavíme o erbe, ktorý je, alebo o logu, ktoré urobil Igor?

PK: Bavíme sa o erbe mestskej časti, ktorý vnímam, že má takú formálnejšiu reprezentatívnu funkciu. Mestská časť má svoj erb, ktorý bol vyrobený na mieru mestskej časti. Mám pocit, že pán Gabriel Kladek na ňom spolupracoval a je to relatívne nový erb.

KK: Malo ETP, keď začínalo riešiť projekt, nejakú predstavu o tom, ako by malo vyzerať súsošie?

PK: Myslím si, že vízia toho, ako to má vyzerať, vyšla z workshopu práca s hlinou a modelovanie, ktoré viedol Oto Hudec aj Karina Andrášiková. Máme tu tieto maličké modely domčekov. *(Ukazuje na poličku – pozn. autorky)*

KK: Všimla som si.

Účastníčky rozhovoru sa presunuli k poličkám, kde sú vystavené modely superhrdinov.

PK: Na tomto pracovali deti. Myslím, že tieto boli takým základom, z ktorých sa potom robilo.

KK: Táto postavička je mi povedomá.

PK: Konkrétne postavičky už sú obkreslené konkrétne deti. Čiže toto je inšpirácia. Toto robili s Karinou a s Otom. Oto to potom naglazoval a vypálil. Hovoril, že to je taká ich polovičná práca, deti a on urobil ten konečný zásah. Tieto malé modelíky sôch mali byť vystavené aj v Budapešti minulého roku *(2020 – pozn. autorky)* na väčšej výstave, ktorá však bola zrušená z dôvodu pandémie, takže ich tu máme uložené a čakáme, kedy sa objaví nejaká príležitosť, že by sa mohli prezentovať.

KK: Keď si prvýkrát videla alebo počula o súsoší, aká bola Tvoja reakcia?

PK: Mne sa tento projekt páčil už od začiatku. Celkovo sa mi páči umenie vo verejnom priestore, na ktorom participujú samotní obyvatelia lokality alebo komunity, že si k tomu vedia vytvoriť taký bližší vzťah už v samotnom procese tvorby a vedia tam dať niečo zo seba. Vlastne si do toho vedia premietnuť svoje predstavy, ako by to mohlo vyzerať a načo by to malo slúžiť. Úplne úžasné je, keď samotný tvorca nie, ale ten iniciátor – v našom prípade umelec, keď vie nájsť kompromis a vie to spracovať tak, aby to vo výsledku fungovalo.

KK: Spolupracovníci projektu Oto, Karina, Peťo a ďalší spolupracovali s ETP-éčkom už dlhšie?

PK: Mám pocit, že tento projekt bola asi úvodná spolupráca. Áno, tento projekt bol 2018, tak sa mi to zdá. Karina Andrášiková robila ešte nejaké arteterapeutické workshopy v rámci projektu *Budujeme nádej na Luníku IX*, ktoré boli podporené z ministerstva spravodlivosti. Takže Karina prišla viackrát do Košíc a s Otom si myslím, že spolupráca začala práve týmto súsoším. Mám taký pocit.

KK: Ako boli vyberané deti, ktoré sa budú účastiť workshopov?

PK: No, keďže som nebola na začiatku, tak neviem, ako prebiehal výber detí, ale predpokladám, že to fungovalo tak, ako to funguje doposiaľ. Je určitá skupinka detí, ktoré navštevujú aktivity v komunitnom centre pravidelne, fakt, že na dennej báze. Čiže to sú deti, ktoré prídu a veľmi rady sa zapoja do akejkoľvek aktivity. A pokiaľ sa jedná o aktivitu, pri ktorej dokonca mohli rezať polystyrén nejakou pílkou a vyskúšať si rôzne také kutilské techniky. No, kutilské? *(smeje sa)* Nechcem z Ota robiť kutila, to nie, také technické a zároveň tvorivé činnosti, tak takto asi. Deti, ktoré mali záujem aktívne spolupracovať, tak tie sa mohli

pripojiť pri workshopoch, a potom pri práci v teréne to bolo otvorenejšie. V niektorých momentoch to vyzeralo aj ako taký nízko prah. Kto išiel okolo, tak zobral lopatu a fúrik a preniesol zeminu. Aktívne zapojených bolo asi 40 detí a mládeže, sedem osôb boli umelci a tím realizátora osôb, dvaja zamestnanci ETP a traja partneri z mestskej časti**.**

KK: Všetci sa zapojili.

PK: No. Zapájali sa mladí aj starí. Dokonca si pamätám, že keď som prišla prvýkrát k výkopom, tak tam bol chlapček na kolieskových korčuliach, ktorý s krompáčom v jame kopal. Kolieskové korčule mal obuté. *(smeje sa)* Nevedel sa rozhodnúť, či sa chce korčuľovať, alebo či bude krompáčovať. *(smeje sa)*

KK: Keď si nastúpila do ETP-éčka, tak už workshopy boli ...

PK: ... tak už bolo po nich, už sa robila na mieste samotná realizácia.

Prerušenie rozhovoru vstupom tretej osoby.

KK: Máš predstavu, koľko workshopov sa uskutočnilo?

PK: *(krúti hlavou, že nie.)*

KK: Dobre, ale vieš mi to zistiť?

PK: Predpokladám, že to bolo intenzívne celé leto. Podľa toho to vyzerá, že desať ich bolo určite. Minimálne desať. Zistím. Desať workshopov v interiéri v prípravnej fáze, plus priebežne počas budovania sôch v exteriéri.

KK: Riešili sa ešte nejaké administratívno-technické veci s niekým iným ako s mestom a s mestskou časťou?

PK: Nevybavujem si. Nič ďalšie si nevybavujem. Nie.

KK: Spomenula si, že ste vybrali betón z rôznych dôvodov. Prebiehala počas realizácií nejaká diskusia nad materiálom?

PK: To by bola otázka na Ota.

Rozhovor prerušený vstupom tretej osoby.

KK: Zabudla som sa Ťa spýtať ohľadom povolení, ako dlho trvalo vybaviť všetky povolenia? Z toho, čo si spomenula, som pochopila, že Vám mesto vychádzalo v ústrety, a teda schválenie išlo možno v nejakom rýchlejšom čase?

PK: Myslím, že to vyšlo presne tak. Dokým sa to okolečkovalo medzi viacerých ľudí, tak to bolo do tých tridsiatich dní. Áno. Necelých 30 dní. Riešila som to s vedúcou referátu stavebného úradu Ing. Jarmilou Virbovou a s pánom Spanyikom. Najprv bola podaná žiadosť o stanovisko stavebného úradu k osadeniu súsošia, a potom ohlásenie drobnej stavby. Tento proces trval asi 3 mesiace

KK: Koľko betónu sa použilo?

PK: Ha. *(smeje sa)*

KK: Oto hovoril, že nevie, ale že v ETP-éčku budete mať staré účtenky za betón a z toho by sa to vedelo zistiť.

PK: Hej, máme. No to bude v tom šanóne. Dobre, čiže jedna vec je – môžem zistiť od Peťa Beňa, pretože postavičky, tí hrdinovia, boli technicky robení v ateliéri. Tam bolo také to šalovanie, alebo neviem, ako sa to volá? Debnenie OSB dosiek, do ktorého sa dusal betón na postavy. Tie potom vytuhli a už sa tam odniesli hotové. Kým podstavce, ktoré symbolizujú budovy alebo paneláky na Luníku IX, tak tie boli odlievané priamo na mieste súsošia. Prišiel tam domiešavák, od ktorého máme účtenku a teda vieme, koľko betónu tam nalial. Čiže koľko dal na postavičky Peťo, to by vedel približne povedať a koľko išlo do podstavca, tiež vieme zistiť. Potom bolo prvotné betónovanie základov, takže to bude tiež jeden domiešavač. Dobre, zistím. *(Ďalej uvádzame dozistené informácie)* Pokiaľ správne čítam technické termíny v účtenkách z betonárne, tak mi vychádza 5,5 metrov kubických na podstavce a základy. Ďalej

ručné „dúsanie“ postavičiek 35 vriec betónu po 25 kilogramov – spolu je 875 kilogramov betónu.

KK: Dávam Ti samé úlohy. *(smeje sa)*

PK: V pohode. *(smeje sa)* Ale tak to je super, lebo sa to pozbiera dokopy, a potom to budeme mať v knižke všetko.

KK: Hovorila si, že sochy – tie postavy, sú štyri reálne deti, štyria reálni obyvatelia Luníka IX, neprebieha medzi deťmi rivalita?

PK: Určite áno. Podľa toho, čo viem, tak deti boli losované. Bol tam teda prvok náhody v tom výbere, aby sa necítil nikto ukrivdený.

KK: Koho sochy zobrazujú?

PK: Je tam Kristínka Gézová, potom je tam Riško Krok, si myslím, že on bol vylosovaný. Potom je tam Monika, ktorá už žije v Anglicku, takže s tou sa úplne nepoznám. Oni sa odsťahovali práve po lete 2018. Takže počkaj. Je tam táto – to je Monika, táto je Kristína, chlapček s krídlami je Rišo a kto je štvrtý? Ako to vyzerá?

KK: Ešte je tam jeden chlapček, čo stojí na zemi.

PK: To je Rišo.

KK: Tak potom je tam ešte jeden, čo stojí na paneláku a je oranžový. *(ukazuje smerom na modely z hliny na poličke –pozn. autorky)*

PK: Nie, nie, to nie je smerodajné. Lebo tie deti boli nasvietené na meotar a ich silueta sa obkreslila. To je iba taká inšpirácia na postoje. Tak. Fíha. *(hľadá na internete fotografiu súsošia – pozn. autorky)* Tu nie je nikde fotka tej sochy? Jéminenky. No počkaj. *(maľuje si súsošie na papier – pozn. autorky)* Tu stojí jeden a má krídla. Tu je iba sám dom bez nikoho. Tu je veľký panelák, na tom sedí jedna osoba a pri nej stojí druhá. A potom je tu ešte jeden dom ...

KK: ... a na ňom stojí chlapec.

PK: Áno, takže ten chlapec, čo nám tu ostáva, tak v tom prípade by to mohol byť Lacko. Lacko sa odsťahoval minulý rok do Nemecka. Lacko by to mal byť, ale to zistím.

KK: Dve deti sa odsťahovali preč a aj tak vlastne zostali na sídlisku.

PK: Tak. A bola tam ešte záverečná fáza – povrchové úpravy sôch. Ešte bol jeden workshop, kde deti surový betón maľovali farbami. Pri maľbe mali dodržať vzor, ktorý na začiatku pri workshopoch vznikol, keď to navrhovali. Ale už keď mali farby a štetce v ruke, tak už sa dostali do takého tvorivého tranzu, že si začali jednotlivé postavy hrdinov, ako keby na seba vzťahovať. Že: *„a to by som mohla byť asi aj ja.“ (smeje sa) „Aj keď to bola teda pôvodne Kristína, mohla by som to byť ja“* a začali si tam dopisovať svoje iniciály. Teda, že môžem to byť aj ja. Jeden hrdina môže mať viacero osobností v sebe.

KK: Informácia o vzniku súsošia sa v médiách objavila už v auguste, ale reálne súsošie bolo inštalované až na jeseň. Prečo tá informácia vyšla tak skoro?

PK: Neviem povedať, ako to bolo naozaj, lebo v auguste som ešte v ETP nebola, ale môžem to prisúdiť tomu, že predošlá koordinátorka Anka Lemesányiová je výborná žurnalistka a má veľmi dobré skúsenosti s prezentáciou projektov v médiách, čiže vedela, čo robí a robila dobre, že informáciu dala dopredu skôr. Vnímam to, že bolo veľmi dobre medializované, čo teda nie je úplne moja silná stránka. To znamená, že mediálne výstupy z toho diela asi neboli až tak dobré.

KK: Kedy sa dokumentárny film premietal v kine Úsmev?

PK: V kine Úsmev bol film premietaný začiatkom decembra 2018. Všakže? Tak si to pamätám. Áno. Tak v zime už.

KK: Ako na Teba pôsobilo premietanie a atmosféra v kine?

PK: Bolo to veľmi príjemné podujatie. Želala by som si ešte viacero takýchto podujatí. Pre deti to bol obrovský zážitok, že vidia samých seba vo filme na veľkom plátne v obrovskej kinosále. Bolo tam aj veľa iných divákov, ktorí prišli zvonku a bolo to veľmi príjemné podujatie.

KK: Bolo to iba premietanie filmu, alebo tam bola aj nejaká beseda?

PK: Súčasťou premietania bola beseda s tvorcom súsošia.

KK: S Otom?

PK: *(kýve hlavou, že áno – pozn. autorky.)*

Účastníčky rozhovoru sa smejú, lebo narátorka gestikuluje.

KK: Kľudne hovor, keď iba kývaš hlavou, tak sa to blbo prepisuje. *(smeje sa)*

PK: Oto tam bol a mám pocit, že sme tam mali aj nejaké občerstvenie, alebo niečo také tam bolo. Mne už sa to zlieva všetko dokopy. Kapela tam nehrala? Hrala tam aj kapela, nevieš?

KK: Netuším, nebola som tam.

PK: Aha.

KK: Aké boli a aké sú reakcie na súsošie?

PK: No, už v čase realizácie súsošia priamo na mieste, keď už tam bolo oplotenie a tuhnúci betón, tak, samozrejme, sa pri nás pristavovali všetci obyvatelia sídliska, ktorí išli okolo. Pýtali sa, čo to tam bude. Bolo to všetkým vysvetlené, že to budú sochy hrdinov a vlastne, že na tom spolupracujú deti s umelcom a budú to sochy, ktoré im majú spríjemniť verejný priestor na sídlisku. Všetci obyvatelia to vnímali veľmi pozitívne, aj mali radosť z toho, že sa tam niečo deje. Pričom na rozdiel od reakcií na Luníku IX, keď som o tomto projekte rozprávala počas realizácie s úplne nezainteresovanými ľuďmi, obyvateľmi iných časti Košíc, napríklad pri nákupe betónu, pri rôznych takých technických veciach a objednávkach, tak zo strany potenciálnych realizátorov nejakej služby alebo zákazky boli dosť zvláštne reakcie. Väčšinou

to bolo typu: *„Načo budú na Luníku sochy? Načo to bude obyvateľom? Prečo? Veď im tam žiadne sochy netreba.“* A v tom zmysle. Stále som sa to snažila ľuďom nejak vysvetliť. Vnímala som to ako veľký rozdiel, že obyvatelia sídliska sa pýtali: *„Á, sochy, óoo super.“* Neobyvatelia sídliska sa pýtali: *„A na čo im to bude?“* Väčšinou som sa ľudí z iných častí Košíc opýtala: *„Kde v Košiciach žijete, v ktorej mestskej časti? A máte tam nejaké sochy vo verejnom priestore?“* Lebo teda väčšina mestských častí má sochy vo verejnom priestore, akurát na Luníku nebolo zatiaľ nič. No a keď majú na sídlisku sochy, tak som sa ich pýtala: „*Načo Vám sú?“* Väčšinou tak nejak ostali zarazení, ale naozaj s ľuďmi treba o tom veľa rozprávať. Zvlášť s ľuďmi, ktorí teda väčšinou na sídlisku Luník IX nikdy osobne neboli. Nevedia si to predstaviť. Ich obraz sídliska je formovaný len obrazom, ktorý je podávaný prostredníctvom médií. Takže akonáhle ľuďom trpezlivo vysvetlite, ako sa veci majú, tak sú otvorení, a potom aj lepšie chápu a si povedia, že *„aha, vlastne áno.“* Také negatívne skúsenosti sme mali napríklad s hydraulickou rukou, ktorá mala prísť preniesť postavy superhrdinov na Luník. Niekoľko prepravných spoločností nám odmietlo prísť na Luník. Kšeft bol už skoro vybavený, pokiaľ sa neopýtali na miesto príjazdu. Keď sme im povedali miesto, tak že teda oni na Luník neprídu.

KK: Čím si to vysvetľuješ?

PK: Stále s týmito ľuďmi komunikujem ďalej. *„Akože prečo? Aký je dôvod? Prečo neprídete na Luník?“* Tak, lebo že im budú hádzať kamene do auta, alebo im budú deti liezť po zariadeniach a veľkých mechanizmoch a tak. Väčšinou ľuďom vysvetľujem, že áno, detí je tam veľa, deti sa tešia, keď sa tam niečo deje, alebo keď tam príde veľké auto, tak je to pre nich veľký zážitok, ale v žiadnom prípade nemusia mať obavu, pretože my sme na to pripravení a celá akcia je koordinovaná tak, aby deti neboli ohrozené, aby nezasahovali do toho, čo sa tam bude robiť. Myslím, že pri dvoch firmách sa to vôbec nepodarilo, vôbec neprišli. Jeden pán ani nekomunikoval, len zložil telefón. Proste, akonáhle som sa mu to snažila nejako vysvetliť.

KK: Aké reakcie boli v kine Úsmev pri premietaní dokumentu?

PK: Reakcie boli pozitívne.

KK: Ako sa Tebe páči dielo?

PK: Mne sa dielo páčilo teda už od začiatku, lebo ja osobne mám teda veľmi rada betón. *(smeje sa)*

KK: Ty si sa nenarodila na sídlisku?

PK: Aha, vlastne áno. Narodila som sa na sídlisku. Aj na tom, aj na sídlisku. Ale mám rada betón a celkovo ten materiál, čo všetko sa s ním dá robiť, jeho štruktúru. Betón má strašne veľa možností na využitie. Páči sa mi to aj vizuálne, ako to vyzerá. Čiže ja s betónovým súsoším nemám žiadny problém. A neviem, prečo ľudia majú problém s betónom.

KK: Myslíš si, že ľudia majú problém s betónom?

PK: Hej, veľa ľudí má problém s betónom.

KK: Čím to je?

PK: Neviem, vôbec. Ja napríklad rada aj betón vytváram. Niekedy vo voľnom čase si vytváram betónové dlaždice *(smeje sa)* a rôzne farebné kamienky, a potom, keď to zbrúsim, tak to robí taký pekný efekt. No mňa betón proste zaujíma.

KK: Nejaký čas trvala realizácia súsošia. Ako sa tešili deti zo súsošia, keď videli svoju prácu? A keď sa niektoré videli ako sochy?

PK: No deti, ktoré tam sú zobrazené, tak tie boli hrozne hrdé. A hádali sa pri maľovaní, keď sa niektorí iní kamaráti snažili vpasovať do role toho betónového človeka. Tí naozajstní hrdinovia: „*to som ja, to som ja (smeje sa) a nemaľuj mi tam to tričko takej farby.“* Keď bolo súsošie také čerstvejšie, tak som sa chodila pozerať na to, ako betón tuhne, ako to pracuje, lebo už začínali mrazy. Viem, že párkrát Oto bol aj dokončovať nejaké veci, ktoré neboli úplne správne odliate z formy. Proste, také nejaké detailné úpravy sa potom ešte robili, ale čo som chodila pár týždňov po konečnej inštalácii, tak som si všimla, že bol zvýšený počet detí okolo sôch, že sa tam zdržiavali a že teda tak nejak spontánne proste liezli po tom súsoší a trávili tam čas ako na ihrisku.

KK: Ako sa Ti podarilo, keď napríklad betón tuhol, zamedziť deťom prístup ku sochám?

PK: Celé pracovisko-stavenisko bolo oplotené počas celej doby tuhnutia betónu. Bolo to zabezpečené tak, aby bolo okoloidúcim jasné, že sa tam vstupovať nemá. Pokiaľ tam náhodou nejaké deti preliezli plot, lebo to vnímali ako nejakú ďalšiu súčasť preliezačky, tak ich stačilo jednoducho upozorniť. Nestalo sa nič také, že by nejakým vstupom porušili alebo nejakým spôsobom spomalili proces tvorby alebo tuhnutia betónu.

KK: Zapadlo podľa Teba súsošie do lokálneho kontextu?

PK: Ideou určite. Spôsobom realizácie tiež určite. Finálny efekt, a to je jedna z vecí, ktorá sa mi na tom páčia, že bol zvolený betón, že jeden z ďalších významov, ktoré socha môže získať, je ten, že je to priestor, na ktorom sa môžu deti ďalej vyjadriť. Môžu ďalej maľovať na betón, kresliť kriedou. Hocikto, keď si potrebuje niekde dať nejaký odkaz niekomu, zamilovaný alebo ja neviem, možno aj nejaký iný *(smeje sa)*, tak to môže spraviť na sochu a tým socha žije život. Nie je to súsošie, ktorého je zakázané sa dotýkať a zakázané naň maľovať. Nie je to vnímané ako vandalizmus. Súsošie je otvorené životu a každá ďalšia vrstva, ktorá naň príde, mu dodáva nejaký ďalší zmysel.

KK: Videla si tam niekedy nejaké milostné vyjadrenie?

PK: Videla aj milostné, aj hanlivé a tie hanlivé boli písané blatom, že potom, keď prišiel dážď, tak stieklo a zmizlo to. Zasa sa to objaví a zasa to zmizne. Žije si to, no. *(smeje sa)*

KK: Napadá Ti, či som sa na niečo zabudla spýtať a je to dôležité v kontexte súsošia?

PK: No môžem ešte porozmýšľať. Asi najdôležitejšie je verejný priestor a Luník IX, že tam neboli vyčlenené peniaze na umenie. Čiže sme to teraz oživili. Že tam vznikla vďaka súsošiu, alebo teda vzniknutá už bola skôr, ale nejakým spôsobom sa doplnila celá zóna parčíka na deviatke. To znamená také menšie námestíčko s lavičkami a detské ihrisko s hojdačkami, ktoré je oplotené a do toho je voľne prístupná plocha, na ktorej stoja sochy. Myslím, že tam vzniklo veľmi príjemné miesto na sídlisku. Myslím si, že keby sme to miesto prišli a odfotili napríklad dnes, keď svieti slnko a sú tam už stromy rozkvitnuté, lebo, samozrejme, trošku inak to vyzerá v zime, keď prší a je sychravo, ale myslím si, že keby sme to išli teraz – odfotili celý priestor a dali to ako anketu v Košiciach na Hlavnej ulici, že kde to bolo fotené, tak nikto by nepovedal,

že je to na Luníku IX. No a ešte som vlastne chcela povedať, že sme plánovali potulky s Milanom Kolcunom na Luníku a jedno zastavenie malo byť pri sochách.

Prerušenie rozhovoru vstupom tretej osoby.

KK: S Milanom Kolcunom ste chceli robiť potulky a jedno zastavenie malo byť aj pri sochách, tam si skončila.

PK: Áno. Potulky po Luníku IX, to nám, bohužiaľ, zahatila pandémia. Akcia už bola predstavená aj vedeniu mestskej časti. Boli sme pripravení, že budeme celú akciu koordinovať s pomocou miestnej mládeže, ktorá by mohla byť tiež takými sprievodcami, alebo robiť nejaké doprovodné programy tejto potulky, ale tak dúfame, že sa to niekedy ešte podarí.

KK: Dobre, tak Ti ďakujem a budem vďačná, keď mi zistíš tie informácie.

PK: Zistím to. Pozriem do šanoníka.

Po chvíľke si ešte narátorka spomenula na dôležitú informáciu, ktorú zabudla spomenúť. Výskumnička teda znovu zapla diktafón.

PK: Vlastne je to super. Keď sa bavím s deťmi, že kde sa stretneme, tak povieme pri parčíku, ale taký jednoznačnejší bod stretnutia je pri sochách. *„Čakám ťa pri sochách. Poď ku sochám.“*

KK: Že to funguje ako meeting point.

PK: Tak.

KK: Niečo, ako keď sa v Prahe povie *„sejdeme se pod vocasem“* a je tým myslená socha svätého Václava na Václavskom námestí.

PK: Áno. Presne tak. Alebo keď čakáme nejakú návštevu mimo Luníka, ktorí napríklad prídu prvýkrát na Luník a nevedia sa orientovať na sídlisku, nevedia, kde nechať auto, alebo ako kde sa nachádzajú, tak stále tie sochy sú tam ako nejaký bod. *„Uvidíte zastávku, a potom uvidíte sochy, potom doľava.“* Celkom dobre toto funguje.

KK: Ako orientačný bod.

PK: Orientačný bod alebo ako nejaké pomenovanie, ako nejaká GPS súradnica, taká konkrétna. Dobre, to je všetko, čo som k tomu chcela povedať.

Rozhovor s Viktorom Feherom zo Street Art Communication

Klara Kohoutová (KK): Dnes je 6. februára 2020 a s Viktorom Feherom sa budeme baviť na tému stometrového príslovia, ktoré vzniklo na Luníku IX. Na začiatok Ťa Viktor poprosím, aby si mi porozprával genézu príbehu stometrového príslovia.

Viktor Feher (VF): No, takže ako to celé vzniklo? Vzniklo to tak, že my sme pozvali umelca z Ukrajiny z Kyjeva, Sashu Kurmaza, ktorý prišiel do Košíc na takú dlhšiu rezidenciu – tri týždne až mesiac. Teraz Ti to poviem tak dopodrobna a keď nebudeš chcieť, tak to nevyužiješ. Prišiel do Košíc na letisko, kde štandardne vydvíhavame ľudí, zvyčajne idem buď ja alebo niekto z nášho tímu a privezie človeka do mesta. Tentokrát ho viezol náš kolega, môj bratranec. Išli okolo Luníka IX, tak akože prvá vec, toto je Luník IX, taká naša špecialita, alebo ako to nazvať a ako mu to povedal, on od toho momentu bol nastavený pracovať s tou témou. To som zabudol povedať, že sme ho pozvali, aby tu pôsobil a vytvoril nejaké dielo. No a od toho momentu začal pracovať s témou Luníka IX. Prvé dni sa zoznamoval s celou témou, to znamená, že doma veľa čítal, zbieral materiály, pomáhali sme mu s tým, kŕmili sme ho informáciami atď. Stretávali sme sa od prvého dňa. Možno po týždni sme mali také už konkrétne stretko, že poďme sa rozprávať, čo ideme robiť. Hneď na nás vyblafol s týmto príslovím, a teda aj mal už pripravený nejaký plán, ako by to malo vyzerať. To už sú také technické podrobnosti, môžeš-nemusíš to použiť, ale poviem Ti to. Plán bol urobiť taký veľký nápis, nie v tej podobe, v akej je teraz urobený. Prvý plán bol taký, že to bude na bloku, kde to bude nastojato uchytené písmo. Ja som to začal intenzívne riešiť, bavil som sa o tom s rôznymi ľuďmi, ktorí tam buď predtým niečo robili, alebo mali skúsenosti s vytvorením nejakého podobného diela. Pýtal som sa na názor umelcov a nejak aj on, aj my sme súbežne zhodnotili, že forma nie je dobrá. Celá idea sa mi veľmi páčila od začiatku, mne veľmi, chytil som sa toho hneď z fleku. Na prvú šupu som si povedal, že toto je pecka. Ten text proste pasuje do mesta aj do celej problematiky a tematiky ohľadne toho. A teda došli sme k tomu, že to asi nie je najlepší spôsob umiestniť to takýmto spôsobom na blok. Teraz prečo? Nechceli sme vytvárať nejakú senzáciu, na ktorú by sa chodili pozerať ľudia-turisti. Inštalácia - ako umelecké dielo - je jedna vec. A teda sme prišli na to, že to asi nie je najlepší spôsob, takto to umiestniť na blok. Hlavný dôvod bol, že sme si položili otázku: *„Akým spôsobom to pomôže ľuďom tam?“* Je dobré, že vyšleme signál smerom von, ale akým spôsobom to budú vnímať oni? A ešte dodám, že prvá verzia bola v anglickom znení *When in Roma, do as Romans do*. Sashovi toto strašne sedelo, že Roma, že to je dvojzmyselné. Roma ako Riman aj Róm. Teda na začiatku bola anglická

verzia a forma bola iná – písmená, nazvime to 3D písmená, uchytené o stojany na bloku. Zlomový bod bol, keď sme si položili otázku: *„Čo to prinesie ľuďom tam?“* Aby to nakoniec nebolo len také dobré umelecké dielo, vyslanie silného odkazu von. Hľadali sme odpoveď na to, aby z toho mali niečo aj miestni-domáci. No a tam sa to, samozrejme, začalo komplikovať. Pretože v pôvodnej forme a v anglickom jazyku by to bola senzácia. A ešte by to nebodaj aj svietilo v noci. To bolo ťažké sa z toho dostať. Veľakrát sme si povedali, že do toho nejdeme, že vymyslíme niečo iné. To bolo dobré, lebo popri tom vznikli aj ďalšie dve veci. Už sme boli v tom, že príslovie nebudeme robiť. Ale mne osobne to veľmi nedalo. Už aj Sasha bol možno trošku presvedčený, že kašleme na to, že ideme robiť dačo iné. Bol aj nervózny, už to boli tri týždne, čo tu bol a stále sme nemali nič. Takže sme sa rozhodli, že ideme robiť dačo iné. Potom Ti aj poviem, čo sme vymysleli. Po dlhých rozhovoroch sme prešli cez veľa dilem. Napríklad v akom jazyku? Keď už ten text budeme robiť tak v rómčine, slovenčine alebo angličtine? Potom sme riešili, akým spôsobom ho spravíme? Následne sme dospeli takou spoločnou diskusiou k forme, v ktorej sa to nakoniec udialo. Ak by sme text umiestnili na fasádu, stále by sme neprispeli ku skrášleniu sídliska, lebo je to jednoduchý, strohý text. Zrobiť z neho dačo farebné, krásne, to by tiež nebolo dobré. Celé je to o odkaze, silnej správe ako jednej strane, tak aj druhej. Teda jediný spôsob, aký bol prechodný v závere diskusie bolo, že to umiestnime na strechu, kde nebude obyvateľ nútený sa na to dívať každý deň. Lebo chvíľu by to asi bavilo tých, nazvime ich vnímavejších, ale jednoduchého človeka by to za deň prešlo a ešte by to mohli aj zle zobrať. Hoc ja som to veľmi komunikoval aj na úrade. Za kultúru je tam pani Vaňová. S ňou som veľa sedel a rozprávali sme sa o tom. Aj so starostom sme to riešili. Na začiatku som mal strach, aby to ľudia nezobrali zle. Ale oni ma práveže uistili. Skúšal som to tak, že som to povedal človeku. Aj za Vaňovou som išiel s tým, že ja Vám to teraz poviem. Ale to som im povedal až potom, chcel som vidieť ich reakciu. Prvá reakcia ma zaujímala a nestretol som sa s negatívnou reakciou. Hovorím teraz o Rómoch z Luníka IX. Potreboval som si vylúčiť možnosť, že by tam mohol vzniknúť nejaký konflikt, že by to mohli pojať zle. Jedna vec je, že ty si presvedčený, že je to správne, že to odkazuje na všetko dobré, ale možno len nevidíš, že za tým môže byť dvojzmysel, zlý pre nich. Takže tak som to skúmal. To bola moja úloha, pretože Sasha nevie po slovensky. Sasha to tak trošku aj opustil a čakal, čo sa stane a venoval sa iným veciam. Robil som rešerš a zisťoval som reakcie ľudí tam. Neviem, či sa nezamotávam. Jednoducho reakcie z ich strany boli, že je to super. Aj zo strany úradu, aj keď sme sa s pár ľuďmi bavili. Nedalo sa baviť s každým, lebo to sa nedá, ale Rómovia majú takú – ako sa to povie? Hierarchiu. Majú proste svojho, ako sa im hovorí? Vajdu. Nie! No neviem, ako to nazvať, ale v rámci veľkej rodiny majú niekoho. Starosta bol poverený, aby to pobehal a popýtal

sa. A tak sme sa rozhodli, že ideme do toho. Ale zamotal som sa v tom, že prečo sme sa rozhodli pre strechu. Prečo strecha, prečo nie stena? Prečo nie pekná maľba? No jednoducho strecha, nemusíš sa na to dívať. Zároveň to vyjadrovalo symbolické volanie do neba. To sa hovorí, keď sa nevieš dovolať ničoho, volanie do neba. Zároveň som v tom našiel aj to, že keď sa cezpoľný-zahraničný zaujíma o Košice alebo možno aj o Slovensko, tak veľakrát mu vyskočí Luník IX. Je to najväčšie rómske geto na východnom Slovensku, alebo vo východnej Európe, neviem. A ten človek z diaľky nemá inú možnosť. Odkedy robím akcie, to už je 20 rokov, tak hocijaký hosť-umelec, ktorého sme pozvali, prišiel za mnou, že počul o Luníku IX a chcel by tam ísť. Zo začiatku som tam zobral pár fotografov. Nie ako na safari, ale normálne. Zobral som tak Rytmusa. Prvýkrát v živote tam bol so mnou. Ale potom som od toho už opustil, lebo som mal pocit, že robím safari sprievodcu. A skrz to ma napadlo, že možno, že tam človek nepôjde, lebo má predsudky. Dneska už je to úplne iné, ako to bolo pred 15 rokmi. Pred 15 rokmi by tam len tak hocikto neprišiel. Dnes nie je problém, aj keď ľudia majú predsudky, že je tam nebezpečne. Vôbec to tak nie je, už dávno. A teda čo? No môže si to pozrieť na google view. Verím, že obnovia google earth obrázky a že sa to tam dostane. Že keď si naťukáš street view, nie street view, lebo to sa pozeráš z ulice, ale zhora, keď sa budeš pozerať, takže ten nápis uvidíš. To je odkaz smerom von. Aj túto funkciu by to malo spĺňať, tým, že to je na streche. Ale to zatiaľ nie je *(už je – pozn. autorky)*. Zatiaľ je to pre rekreačných pilotov, ktorí prelietajú okolo. Keby sa podarilo, že by to google nafotil z družice, tak to by bolo super. Keď sme sa zhodli na tom, že to ideme urobiť týmto spôsobom, tak Sasha Kurmaz odišiel. Vedel som, že starosta je za, že má feedback od ľudí, že nebudú s tým mať problém, práve naopak. Cez Vaňovú som vedel, že ľudia sú s tým okej. Ani nie že okej, ale veľmi sa usmievali a boli takí, že poďme do toho. Tak v tom momente bola prvá úloha, misia splnená. A Sasha Kurmaz išiel domov. Dovtedy ale bol nešťastný, že nič neurobil. Neveril tomu, že toto vyjde. Videl, že som sa s tým trápil, telefonoval, chodil som vybavovať to ako na klavír. Jedno s druhým, proste už tomu neveril, že sa to stane. Ale ja som tomu práveže začínal veriť. No a potom išiel domov, ale v tom čase čo tu bol, stihol urobiť ešte dve veci. Počas toho, ako som pobehoval okolo toho, tak vyrobil takú inštaláciu. Oproti je sídlisko Luník VIII a tam postavili taký múr. Kedysi tam napísal *(odmylka – pozn. autorky),* to sa nehovorí kto *(smiech),* ale bol tam nápis, *Prepáčte* smerom na Luník IX. Chvíľu som aj Kurmaza presviedčal, aby opustil tu tému, že je to dobrý nápad, pokúsim sa, ale poďme ďalej, teraz niečo iné robiť. Jemu to nedalo. Keď si pozrieš jeho prácu, uvidíš, že je veľmi politický, je veľmi striktný a je to predstaviteľ východoeurópskej post grafity scény. Nie je to grafity, ale postgrafity, neomuralismus alebo ako to nazvať. Sasha skôr robí postgrafity, robí viac-menej takéto zásahy, ale robí aj veľa inštalácií. Ako keby maľbu úplne opustil, alebo

veľmi okresal. Jeho práca má silný messeage. No a ja som ho odhováral, aby nechal už Luník IX a aby išiel ďalej. Ale nedalo mu nijak raz. Dokonca sa chce vrátiť, má nový nápad. Chce urobiť dlhý stôl cez celé sídlisko a urobiť spoločnú hostinu *(smiech).* Napísal mi raz večer, že čo keby? A že sa pokúsi na to zohnať peniaze. *„Dobre, Sasha, nemáš dosť?“* Ale pôjdem do toho. No a nedalo mu to, chcel robiť, i keď som ho odhováral. No a teda vyrobil inštaláciu pri tom múre. Také schody z jednej aj z druhej strany s primitívnou plošinou, či ako to nazvať. Ukážem Ti to na fotke. *(Hľadá fotografiu – pozn. autorky).* No toto urobil, bola to dočasná inštalácia.

KK: A to bolo funkčné? Dalo sa cez most chodiť?

VF: To bolo normálne funkčné. Chvíľu sme tam boli, bola to dočasná inštalácia, potom sme to zbalili a zobrali preč. Bolo to skôr o tom urobiť fotografie, ako na to budú reagovať ľudia. Keby sme to tam nechali, tak večer by to nejaký sused rozmontoval a použil v záhradke. Takže sme to radšej zobrali, že to raz niekde v galérii použijeme ako inštaláciu a spomienku na to. Ľudia zo sídliska *(myslený Luník IX – pozn. autorky)* prechádzajú okolo múru a musia to obchádzať. Tak hneď sa toho chytili a začali prechádzať cez to aj s deťmi. Z druhej strany sa tam hneď ukázala zlá atmosféra. Ľudia vyšli z brán a že *„keby ste radšej podporili ... “* No také nezmysly, že ani nemá význam to rozoberať. Negatívne k tomu pristupovali, že načo tu míňame čas a peniaze na niečo také, keby sme radšej investovali čas a peniaze do niečoho iného. Nebudem to konkrétne hovoriť. To boli totálne nezmysly.

KK: Takže tieto dve veci urobil Sasha počas košického pobytu?

VF: Počas tých troch týždňoch vymyslel tie veci a v tom čase, v ktorom tu bol, vytvoril ten most. Ďalšie veci som už v podstate robil ja s pomocníkmi. Tretia vec, ktorú vymyslel, bola robená v čase, keď tu nebol. Nie úplne vyšla, ale idea je veľmi pekná. Nazval som ju: historicky prvá košická pohľadnica z Luníka IX. Chceli sme, aby bola dostupná pre turistov v turistickom centre, v PNS-kách, či PNS-ky už nie sú, ale proste, aby bola dostupná ako pohľadnica z Košíc. Prvá pohľadnica z Luníka IX. Sasha si vytipoval jeden blok, ktorý vyzerá zachovalo, je dosť zachovalý a každý balkón je vymaľovaný ináč.

KK: To je na Hrebendovej, nie?

VF: Áno. A teda chcel, aby sme zorganizovali to, že na balkóny vyjdú ľudia. Aby sa na balkón postavilo čo najviac ľudí. A tie balkóny budú plné ľudí, aby bolo vidno, že aké malé miesto na veľa obyvateľov, ale zároveň aj to pozitívne – farebnosť a ľudia. Celkový zámer bol poukázať na sídlisko niečím pekným a vytvoriť z toho pohľadnicu. Komunikovať to takto, že sídlisko nie je iba o vyhodených odpadkoch pod balkónmi. No lenže čo? Je dosť ťažké sa spoliehať na to, že ti tam s niečím, čo sa týka organizovania, pomôže úrad, lebo majú dosť svojich starostí - so základnými existenčnými problémami sa tam pasujú. Ty prídeš, umelček, že ideme robiť toto a čakáš od nich pomoc. Napríklad, v tomto prípade som sa chodil starostovi pripomínať, že musí prebehnúť stretnutie, kde prídu ľudia z toho bloku, kde sa im vysvetlí, že o čo ide, atď. A on že to zrobí, a potom som volal, že či už prebehlo stretnutie a on mi hovoril, že nie, že v miestnosti, v ktorej to chcel urobiť, majú teraz veľký bordel a nemal ľudí, aby to vypratali. Takže nakoniec stretnutie neprebehlo, ale ja úplne rozumiem, že toto je ich úplne najmenší problém. No a počkaj. Už sme si dohodli aj termín, zorganizoval som fotografa, človeka, ktorý to mal s megafónom organizovať. No lenže čo sa stalo? Na balkóny prišlo málo ľudí. Boli ľudia, ktorí to nechápali. Dozvedeli sa to až ten deň. Neboli si istí, do čoho idú. Sám starosta býva v tom bloku a nevyšiel na balkón. To už bol signál. Ale stále sa mi to páči. Stále z toho môže byť pohľadnica, hoc je tam málo ľudí. Myslím, že z toho bude pohľadnica, i keď tá vizualizácia, ktorú Sasha vyrobil bola, že desať ľudí na balkóne. Ale aj tak je to pekné a farebné.

KK: A pozitívne.

VF: A také, že človek z vonku má úplne inú mienku o tom sídlisku a zrazu uvidí pohľadnicu z Košíc a že je to Luník IX. Trošku mu to na chvíľku vybije poistky. Čo je aj potrebné. No a toto sme teda tiež robili po odchode Sashu. No a doťahoval som všetky veci ohľadom nápisu. Majiteľom bloku je mesto, okrem jednej brány, tu spravuje Luník IX. Čiže som posielal žiadosť na mesto. Mesto to posielalo na vyhodnotenie na ďalšie ich oddelenia – na správu majetku, správa majetku na UH. V konečnom dôsledku o tom rozhodovalo súčasné vedenie, čo nie je iba tak. Mali vizuály. Dodnes som hrdý, že sa nezľakli. To sa mi páči. Celé to bola skúška aj jednej, tak aj druhej strany. Pretože tak, ako som to najprv musel pretlačiť u domácich a museli s tým súhlasiť oni aj starosta, tak potom ma čakal druhý boj. A to zase na opačnej strane na magistráte, ktorý predstavuje majoritu, toho gadža, nazvime to tak. A ten musel tiež súhlasiť. V závere všetci súhlasili a my sme to urobili, a presne to vyjadruje to, že jedna aj druhá strana si musí uvedomiť a musí spolupracovať.

KK: Ako ste realizovali nápis?

VF: Nápis sme nakoniec realizovali po slovensky, a to že je to takto, tak to už som robil ja.

KK: Prosím, popíš mi celý proces realizácie.

VF: Vyšli sme na strechu s mojím kolegom-architektom-študentom Marošom Juhásom, celé sme to rozmerali. Tzn. základné kvóty sme si dali, šírka, dĺžka bloku a kde sú približne umiestnené vyčnievajúce oné. To boli také orientačné body. Podľa toho sme si to nahodili do počítača. Tam sa navrhlo písmo. Ešte sme riešili také veci, a to som sa radil so známymi, ktorí sa venujú typografii, že teda aké medzery? Ako to rozdeliť? Všimni si, že to sú štyri samotné bloky. A ten text je: *Kto chce s vlkmi žiť, musí s vlkmi vyť*. To bola výzva, že ako to prerozdeliť, aby to pasovalo. To tiež bola práca, samotný proces do detailu riešené s architektom-kolegom Marošom, že ako to rozložíme a aj s ľuďmi, ktorí sa venujú typografii. No a následne sme vyšli hore a robilo sa to tak, že špagát kamarát. Meter a špagát. Na papieri sme už mali urobené písmená, že ako to má vyzerať. Mali sme to vymerané, že od konca strechy koľko metrov začína palica prvého písmena K. Aké to K má byť vysoké a koľko odtiaľ má byť. To sme mali. Čiže začali sme tým písmenom K. V podstate špagátom sme si natiahli jednu linku, potom druhú, tretiu a takto sme to postupne načrtli. Potom sme písmeno vyfarbili a išli sme na ďalšie. S valčekmi a s farbou.

KK: Aha, takže to tam je napísané? Z fotiek som si myslela, že to sú písmená, ktoré ste tam dajako lepili.

VF: Jaj! Nie! To je normálne namaľované.

KK: Ako dlho Vám to trvalo?

VF: Ako dlho to trvalo? No začali sme, no neviem, lebo mali sme pauzu, lebo bolo zlé počasie, ale celkový čas, čistý čas – dajme týždeň.

KK: Niekoľkokrát si spomenul, že starosta mestskej časti komunikoval s obyvateľmi Luníka nápis. Keď som sa s niektorými bavila, tak neverili, že je to na streche. Mysleli, že je to Photoshop.

VF: Vážne? Ako viem si predstaviť, že polovica ľudí o tom nemohla vedieť a ani nechápala, že čo sa deje. Boli tam chlapci, ktorí nám pomáhali s farbami hore. [redacted] Určite sú tam dodnes ľudia, ktorí nevedia o tom, lebo majú úplne inde hlavu. Ale bolo to zaujímavé, hlavne v tom procese, že sme každý deň vyšli hore schodmi, lebo tam nie je výťah, takže sme vyšli hore na pešo a chlapci nám každý chceli pomáhať. Vyskakovali na strechy. Tam nie sú rebríky, ale oni vedia vyliezť aj bez rebríka. To bolo zaujímavé. *„A čo to bude, ujo?“* No vysvetli im to teraz takto.

KK: Na Vašej facebookovej stránke je napísané – citujem: „*chceme vyvolať diskusiu o otázkach rovnosti, porozumenia a tolerancie. Dielo je schválne viditeľné len z určitej vzdialenosti, má v ľuďoch vyvolať otázku, čo môžeme robiť, aby sa ľudia okolo nás necítili vytesňovaní.“* Vnímaš obyvateľov Luníka IX ako vytesňovaných?

VF: Určite si myslím, že sú vytesňovaní. Narodiť sa na Luníku IX alebo teda byť z Luníka IX, je pre teba problém. Je to problém v rámci mesta a v spoločnosti. Keď si máš nájsť prácu a napríklad sa Ťa opýtajú na trvalý pobyt, v momente zistia, že si z Luníka IX, tak sa k tebe správajú inak. To je základný problém. Vnímam to ako vytesňovanie. To je taký veľmi hmatateľný dôkaz. Toto sa deje. Keď sa opýtaš obyvateľov, tak Ti to potvrdia, alebo keď sa spýtaš na úrade. To je jednoducho základný problém. Povedať niekde, že som z Luníka IX, je proste prúser. Gadžo to hneď berie za *„uuuu, ozveme sa vám“*. To je podľa mňa prúser, základné vytesňovanie. A to je jedna z tých vecí, čo nás presvedčila urobiť odkaz. Treba si uvedomiť, že jedna aj druhá strana musí chápať opačnú stranu. Rozumieť trošku, snažiť sa si porozumieť. To je základný predpoklad, že sa niečo zmení. Až potom je podľa mňa školstvo. Bez toho, aby gadžo nezačal uvažovať inak, sa školstvo nezlepší. Alebo teda to dieťa sa nedostane do normálnej školy. A tak isto si Róm musí uvedomiť, že sa proste musí chovať v istých situáciách inak. Čo, samozrejme, je ťažko vyčítať, keď sa narodil v takých podmienkach, v ktorých si sa narodil. Nevieme si predstaviť, ako by sme sa chovali my, keby sme sa narodili v takom prostredí. Jedna aj druhá strana musí pracovať na tom, aby sa to zlepšilo. To je presne náš odkaz.

KK: Aké sú reakcie na nápis?

VF: Reakcie? Ako myslíš?

KK: Feedbacky od ľudí buď už osobne alebo na sociálnych sieťach?

VF: Mali sme, samozrejme. Teraz už menej, ale keď sme to dali von, tak to bolo hrozné čítať. Asi sme s tým rátali.

KK: Ako hrozné?

VF: Niektoré reakcie boli však klasika, nie? Keď je takáto téma, tak keď si prečítaš zopár komentárov, tak je to o tom istom. No, ja to neviem, ale ani nechcem teraz nejako napodobňovať. Vieme, aké sú tie klasické reakcie, myslím tie negatívne, že dostávajú zadarmo, nezaslúžia si, odpadky a že si za to môžu sami atď.

KK: Takže klasické mýty?

VF: Dobre si to povedala, hej, rómske mýty. A úplne totálne nejaké sprostosti a nadávky a neviem čo. S tým sme sa pasovali, a nevedeli sme, ako úplne ukočírovať online diskusiu pod príspevkami, pretože sa to tam hrotilo. Áno, boli aj pozitívne reakcie, ale potom začali prevažovať negatíva. Bol potrebný zásah, alebo teda chcelo to viac pozitívnych reakcií, ale nejako neprichádzali. A keď sa Ti začnú pod príspevkom hromadiť tie negatívne, tých niekoľko pozitívnych sa tam zrazu stratí. A zrazu príde nový človek, zapne si počítač, nájde tam túto vec a hoc by si aj myslel, že je to dobrá vec, tak si prečíta feedback a odchádza s negatívnym pocitom. Pritom to tak vôbec nemusí byť. Takže sme riešili, či to moderovať, alebo nechať to. Existuje taká facebooková platforma, že keď sa začnú hejteri zbiehať, tak skrz túto facebookovú platformu, teraz Ti nepoviem, ako sa volajú, oni to rozpošlú svojim ľudom, aby sa podporila tá a tá vec, lebo sa tam hromadí hejt. Ako sa volajú? No, zabudol som teraz. Napísali sme im príspevok. Lenže túto stránku už dávno sledujú trollovia z opačnej strany, ktorí sa toho hneď chytili a miesto toho, aby sa tam pridali pozitívne správy, tak sa to zahltilo negatívnymi. Ale v závere čo? V príbehu dňa to malo 157 zdieľaní a kopa, kopa reakcií pod tým. Samozrejme sa toho chytili médiá. Čakal som, ako sa k tomu postaví mesto. So starostom Šaňom z Luníka sme na to boli pripravení. Zoči-voči sme si to prebrali, že ono sa to udeje, keď to dokončíme a následne zverejníme a že pripravte sa vy aj my, že bude mediálny tlak. Aby sme to dobre

odkomunikovali. V tom momente sme si ujasnili, že vieme, prečo to robíme, zhodujeme sa v tom. Ináč by sme do toho nešli. S mestom to bolo trošku iné. Žiadosti a žiadosti. S nikým osobne som sa o tom nebavil, o jeho názore. Síce nám dali povolenie, ale stále som bol v takom strese, že ako mesto zareaguje, keď ho pritlačia médiá. Lebo ľudia majú k tomu nejaké výhrady. Však čo si budeme hovoriť, častokrát sú reakcie také, aká je verejná mienka. Ale aj to bolo super, že mesto sa vyjadrilo úplne správne, že za tým stojí. Obhájilo nás. To bolo super, ale nezbavíme sa toho súčasného online hejtu, trollovania, somarín a mýtov. S tým sme aj rátali, ale nerátali sme s tým, že to bude treba v určitý moment nejak korigovať. Aj nereagovať na všetko, ale zároveň aj zareagovať. A také veci už neovplyvníš, v ten moment si fakt praješ, aby ľudia, ktorí rozumejú veci, prispeli svojím názorom do diskusie. Veľa ľudí už je unavených sa hádať v komentároch s debilmi. Takže radšej to vzdá, a potom sa Ti tam nahromadia negatívne správy. Ako som vravel, potom príde nový človek, ktorý to nevidel. Pozrie sa: ó, zaujímavá vec, ale než sa dostane do hĺbky toho, tak si prečíta komentáre o bytoch zadarmo, o zničení všetkého, o dávkach a v závere odchádza s negatívnym pocitom. V istý moment som povedal, že buď si to vezme nejaký politik a nafúkne to v zlom. To by bol prúser, tým by sa znehodnotila celá vec, keby nejaký Kotleba prišiel a začal to používať na svoju kampaň, že by sa to dostalo medzi stovky-tisícky ľudí v jeho výklade alebo teda skrz jeho výklad, alebo sa stane to, že sa s tým ľudia zmiera a stane sa s tým to, čo sme plánovali, že je to na streche, a nikto to nevidí. Spomienka je táto fotka *(ukazuje fotografiu – pozn. autorky)*, možno, že to bude na google maps a ostane to spomienkou. Odkaz bol odoslaný do luftu a rozplynul sa. Na chvíľu rozbúril hladinu, ale nikomu svojou existenciou nezavadzia. Keby sa to na ľudia mali dennodenne dívať a keby to bolo v rómčine, aha, som Ti zabudoval povedať, že prečo sme vybrali slovenčinu. Potom Ti poviem. Proste, keby to bolo na fasáde krásne, farebné s kvietočkami a neviem s čím v rómčine, tak si neviem predstaviť, že by sa na to mali ľudia pozerať. Takto, ako to je, to bola jediná zhodná cesta, ktorá nás presvedčila o tom, ísť do toho. Nijak inak. Tam nebola žiadna iná možnosť, buď tak - alebo inak. No a prečo slovenčina? Pretože angličtina bola Kurmazov návrh, lebo ten dvojzmysel Riman-Róm. To bol prvý návrh. Ako to povedať? Jednoducho nemá to ani nič s Rómom v rámci jazyka, ani so Slovákom, ako s nejakou majoritou v rámci krajiny, čiže to sme vylúčili, aj keď ten dvojzmysel bola silná vec. Keď chceš byť v Ríme, buď Riman. Potom bola v hre rómčina, ale to by bol odkaz len pre Rómov. Takže aj z toho sme upustili. A slovenčina preto, lebo je to štátny jazyk, alebo ako to mám povedať? Štátny jazyk v rámci krajiny a rozumie mu aj Róm, aj Slovák. Takže to bola ta zhodná cesta. Všetky tieto veci nás nasmerovali k tomu, čo vzniklo. Všetky okolnosti boli veľmi citlivo a veľmi dlho diskutované a konzultované s rôznymi ľuďmi. Samozrejme, trošku ma mrzí, že tam nebola veľká diskusia.

Predstavme si magistrát mesta, kde v zasadačke sedia obyvatelia z mesta a každý má možnosť sa k tomu vyjadriť. Ale povedzme si pravdu, to by nikam neviedlo. Tam bolo dôležité, aby ľudia z úradu, ktorí sa o nich starajú, plus ľudia, ktorí to konzultovali s ich zástupcami, alebo neviem, ako to povedať, aby boli o tom presvedčení, že to je správna vec.

KK: Nápis vznikol v rámci Otvorenej mestskej galérie?

VF: Áno, je to jedno z diel Otvorenej mestskej galérie. A je to prvé dielo, ktoré je umiestnené na streche. Je to prvé dielo, ktoré je čisto textové a má silný odkaz, vyjadruje sociálnu tému, problematiku atď.

KK: Projekt O. M. G. je výlučne košická záležitosť?

VF: O. M. G. je košický projekt našej organizácie Street Art Communication. My sme to začali ako festival, ktorý prebiehal v jednom týždni raz v roku v lete. Kedy sme do mesta pozvali ľudí, ktorí maľovali street art grafity. No a v tom týždni sa udialo všetko. Potom, postupom času, sme ako organizácia skrz skúsenosti a čas vypracovali plán, ktorý sa volá Otvorená mestská galéria. Teda upustili sme od festivalového moodu a začali sme mesto vnímať ako galériu, v ktorej postupne systematicky budeme prispievať rôznymi dielami. Väčšina diel sú maľby, murálne maľby, ale nie je to len to, čo primárne chceme. My chceme, aby z Otvorenej mestskej galérie bola galéria, ktorá prezentuje umenie, vizuálne umenie cez rôzne formy. Umenie, ktoré je umiestnené v otvorenom priestore, nie v interiéri alebo v nejakej bielej galérii. Čiže aj inštalácie. Aj toho roku *(2019 – pozn. autorky)* sa nám podarila inštalácia. Toho roku sme urobili jeden kovový reliéf na sídlisku KVP. Môžeš si potom pozrieť, Emil Taschka to robil. Čiže sme normálna regulárna galéria so svojím výstavným programom, ale namiesto nejakého priestoru používame mesto.

KK: Je niekde vo svete podobná galéria v rámci mesta? Alebo je košická O. M. G. unikátna?

VF: Dnes už to nie je unikátne, nemyslím si. Keď sme začínali v 2008, tak podobných projektov bolo možno päť-šesť v rámci Európy. V rámci sveta neviem povedať, určite v Amerike veľa. Za tých desať rokov sa veľa udialo a zažili sme aj veľký boom, keď každé veľké mesto alebo hlavné mesto krajiny malo podobný projekt. Čo sa týka nášho regiónu východnej Európy, tak viem o dvoch alebo troch projektoch v Poľsku. Tie stoja za to. Je potrebné rozlišovať medzi

projektami. Po tom boome vzniklo veľa projektov, ako huby po daždi, niektoré žili krátko, niektoré žijú dodnes. Niektoré nepracovali s témou okolo, viac-menej to okresali len na také pridávanie malieb do mesta bez konceptu vnímania okolností práce s ľuďmi, s okolím, s urbanizmom atď. Keď mám povedať za seba projekty, ktoré považujem za dlhodobo kvalitné a berú do úvahy všetky okolnosti, tak určite dva poľské. V rámci Čiech, nerozumiem prečo, ale nie je. Bol raz v 2007, to bola aj moja veľká inšpirácia vtedy. To urobil Jan Kalab. Festival sa volal *Names* a bol raz a dosť. V rámci Maďarska neviem o žiadnom, hoc viem, že raz tam dačo bolo. V rámci Ukrajiny bol jeden pankáčsky projekt, v opustených budovách sa to dialo a tiež iba raz do roka na týždeň, nie ako celoročne systematický výstavný program. A viem ešte v Rakúsku o jednom projekte. Potom Nemecko, ale to už idem ďalej. Bol som na rôznych konferenciách, kde boli ľudia z takýchto projektov. V každej európskej krajine je už dnes nejaký obdobný projekt. Ale čo sa týka východnej, tak ako vravím, v Čechách nič, Maďari nič, Rakúsko slabo, akurát Poliaci a na Ukrajine.

KK: Keď poznáš podobné projekty, je v nejakej inej krajine dielo v segregovanej lokalite?

VF: Viem, že je jedna veľmi pekná maľba v Krakove v Kazimierzi v židovskej štvrti, robila ju umelecká skupina z Izraela, ale to nie je tento prípad. Lebo to bolo nejakým židovským gestom počas druhej svetovej. To asi nie je dobrý príklad. Ale inak neviem o takom. Len mi to tak pripomenulo túto maľbu v Krakove.

KK: Chcete aj do budúcna robiť podobné veci ako nápis na Luníku, teda veci so silným odkazom?

VF: To je cieľ. Neradi by sme, aby to bolo len o pekných maľbách, ktoré častokrát pre človeka, okej, skrášľujú, neznášam to slovo, ale dobre, že skrášli, ale nemali by byť iba o tom. Nerád by som, aby sme zostali pri tom. Pracujeme práve na tom, aby sme to médium, keď to mám tak nazvať, vedeli využiť na odkazovanie sa, na šírenie odkazov a posolstiev, ktoré zlepšia atmosféru alebo prispejú k niečomu pozitívnemu. Takže určite to je sila a cieľ O. M. G. Človek, ktorý sa nezaujíma o umenie, do galérie nepôjde. Takto vieme umenie priniesť k nemu. On by ho v živote nešiel pozrieť do galérie, ale cez O. M. G. má možnosť vidieť a byť s tým konfrontovaný. Je to nová a moderná forma. Ako celý street art. To je veľmi dobrý nástroj, veľmi dobrý jazyk k mladým ľudom. Mladý človek možno nerozumie nejakému súčasnému

umeniu, ale toto sú veci, ktoré oslovujú skrze street art. Pritom sa pozastaví dnešný mladý človek.

KK: Koľko malieb za rok vznikne v rámci O. M. G.?

VF: Zmena, ktorá nastala v rámci toho, že to už nerobíme festivalovo ale celoročne, to je práve v tom, že program by mal byť celoročný, ale v rámci počasia. Čiže aj všetky diela, ktoré vznikli toho roku, vznikali v období šiestich mesiacov. Bol to šesťmesačný program. Každé dielo vzniká samostatne vo svojom čase. Mimo toho máme rôzne workshopy, niekedy nejakú prednášku, nejaké premietanie a tak. Snažíme sa fungovať ako regulárna galéria so svojím celoročným programom. V ideálnej romantickej predstave by to mohlo fungovať tak, že v zime by sme urobili nejakú výstavu vo vnútri v nejakej galérii, ktorá by odkazovala na to, čomu sa venujeme. Myslím témy ako mestské umenie atď. Zároveň nejaká prednáška, možno nejaký workshop. Teraz sme mali dva dni kurz polygrafie. A ako sa oteplí, tak sa začneme presúvať vonku s aktivitami. Takže taký je plán. Snažíme sa popri tomu venovať aj iným veciam, pretože to je dosť nezisková záležitosť. Nie vždy je situácia taká, že sa tomu dá naplno venovať, takže tak to ide hore-dole, hore-dole.

KK: Okej, Viktor, ďakujem za rozhovor.

Rozhovor s Marošom Juhásom, jedným z realizátorov stometrového príslovia[60]

Klara Kohoutová (KK): Dnes je 15. apríla 2021 a nahrávam rozhovor s Marošom Juhásom o stometrovom prísloví na Luníku IX. Maroš, na začiatok Ťa poprosím, aby si mi povedal, ako vznikol nápad na zhotovenie stometrového nápisu na Luníku IX.

Maroš Juhás (MJ): No ja som uvažoval asi týždeň, ako sme vlastne došli do momentu, že sme zrobili nápis. Bolo to v rámci open callu, ktorý sme mali v rámci Street Art Communication. Začal som sa motať okolo Viktora *(Fehera – pozn. autorky)* asi pred dvoma-troma rokmi a nejak sa na mňa stále nabaľovali aktivity, do ktorých ma zahrňoval. Páčilo sa mi to, lebo som bol konečne v styku s ľuďmi, ktorí sa zaoberajú mestom, majú k nemu podobný vzťah ako ja, že ho prežívajú a koncentrujú svoje aktivity v rámci mesta. No a Viktor oslovil Sashu Kurmaza, teda neoslovil. Už si celkom nepamätám, ako došlo k tomuto výberu, ale tak zrejme bol vybratý. Myslím, že určite bol vybratý. No nás celkom prekvapil, keď povedal, že chce pracovať s Luníkom IX, lebo my Košičania máme ako keby rešpekt pred touto témou. Dosť sme to tak prežúvali, že ako sa k tomu postaviť. Či to je vlastne v poriadku? Či si to môžeme dovoliť? Bola to taká veľká výzva pre nás a asi by som povedal, že taká vstupenka do sveta, do ktorého sa nemôže človek dostať za normálnych okolností, len z diaľky väčšinou nazerá zvedavo, že čo sa tam vlastne deje. Čiže zhruba nejak takto mohlo byť.

KK: So Street Art Communication si pracoval už predtým na nejakých projektoch?

MJ: Nie, ten festival bol prvý, kde som sa nejakým spôsobom angažoval. V rámci O. M. G. sa spravil nápis. Mali sme tam viacero autorov. Boli tam aj *(nezrozumiteľné – pozn. autorky)* z Kyjeva. Ešte niekoľko ľudí tam bolo. Vlastne pomáhal som skoro pri každej realizácii v nejakej miere. Vytvárali sme podmienky pre to, aby umelec mohol realizovať, čo si vymyslel.

KK: Ako si sa dostal na Luník? Videla som fotografie, ktoré mi poslal Viktor z realizácie stometrového nápisu, a práve vy dvaja ste boli na streche. Sasha Kurmaz nápis navrhol, ale za realizáciou už stojíš Ty a Viktor?

[60] Kvôli pandemickej situácii sa rozhovor uskutočnil online.

MJ: Áno, tak to bolo, lebo Sasha mal obmedzený čas na svoj pobyt. Vybaviť to, že sa môžeme dostať na strechu a zrealizovať to, trvalo nejaký čas. V podstate u mňa to začalo tak, že som stretol Viktora, ktorý išiel na miestny úrad na Luník IX vybaviť nejakú vec. Naznačil mi intencie, v ktorých sa to má hýbať, v ktorých Sasha uvažuje a spýtal sa ma, či nechcem s ním. Povedal som: *„Jasné, veľmi rád.“* A teda bol som pri jednaniach so starostom, s pani Jarmilou Vaňovou a vlastne sme hľadali schodnú cestu pre Sashov návrh. Tým, že Sasha je z Kyjeva, tak nemal celkom cit pre lokálny kontext. Jeho zámer síce mohol byť humanisticky zameraný alebo v poriadku, ale vo svojej forme by bol provokatívny ako pre obyvateľov sídliska, tak pre Košičanov samotných. Čiže vlastne sme sa snažili nejakým spôsobom zmoderovať a zjednať takú prijateľnú cestu pre formu nápisu, z čoho vyplynulo, že to bude len na streche namaľované a že s tým nebudú obyvateľa konfrontovaní.

KK: Bol si už niekedy predtým na Luníku IX, alebo keď si išiel s Viktorom riešiť povolenia na mestský úrad, tak to bola Tvoja prvá návšteva?

MJ: Bol som tam, myslím, ako puberťák. Každý Košičan sa ide previesť Luníkom. To bolo tak všetko. Preto to bolo pre mňa veľmi, veľmi také pútavé a zaujímavé, že budem si to môcť celé ohmatať, bez toho, že by som cez to územie musel unikať alebo pôsobiť provokatívne. To bolo celkom zaujímavé, ten ako keby vzťah, respektíve kontakt s obyvateľmi sídliska, keď s nimi človek hovoril z očí do očí, tak to boli väčšinou veľmi priateľské konverzácie. Ale akonáhle narastala diaľka medzi nami, na metre merateľná, tak prichádzali nadávky. To bol pre mňa veľmi zaujímavý rozpor, zblízka to bolo super a na diaľku na streche sme stále fungovali ako také hromozvody, keď sme sa ukázali pri kraji.

KK: Aké boli reakcie starostu mestskej časti Marcela Šaňu a pani Jarmily Vaňovej, s ktorými ste riešili nápis?

MJ: Celkom sa tešili predstave, že by sa nejakým spôsobom pozitívne mal zviditeľňovať Luník IX, alebo aby sa rozprúdila debata. Bol som zvedavý, ako to celé zoberú a zobrali to podľa mňa dosť dobre. Nadchli sa pre to a snažili sa nám vyhovieť vo všetkom a zároveň nám naznačiť, že kde sú hranice celej veci.

KK: Kde boli hranice?

MJ: Hranice boli napríklad tam, že nemôže si človek dovoliť na sídlisku, kde nemá každý prístup k elektrine a teplej vode, vysvetlil nápis na streche ako reklamu, ktoré by vyslovovalo

to príslovie. Lebo to boli prvotné intencie, že nápis bude svietiť stamaď. A to bolo až morbidné. *(smiech)*

KK: Koľkokrát ste sa stretli s vedením mestskej časti Luníka IX?

MJ: Myslím, že mohli byť tri-štyri stretnutia. Myslím si, že som bol na dvoch, Viktor bol na všetkých ostatných, kde sa už riešili povolenia, lebo to sa potom muselo odkomunikovať aj s mestom. Myslím, že mesto je správca bytoviek. Čiže mesto muselo vydať súhlas k tomu, aby sme mohli realizovať nápis. Ale toto už boli veci, pri ktorých som nebol. Viktor sa ma pýtal, či chcem nápis rozvrhnúť, zamerať a vymyslieť, ako by to malo vyzerať. Vedel som, že to určite chcem.

KK: Z rozhovoru s Viktorom vyplynulo, že prvotná koncepcia bola zrealizovať nápis v angličtine, s tým, že Sasha si v prísloví hral so slovom Roma – Rómovia, Rím. Prečo ste nápis nakoniec urobili v slovenčine?

MJ: No, keď sa dobre pamätám, tak to vyplynulo z konzultácií, ktoré sme mali v rámci Luníka so starostom. Už je to nejaký čas a presne si nepamätám, ako sme došli do toho bodu, ale zrejme nejakým všeobecným konsenzom sme dospeli k záveru, že toto je najvhodnejšia cesta.

KK: Ako prebiehala realizácia? Popíš mi to, prosím, od momentu, kedy ste došli na aute na Luník a začali ste vyberať farby a maliarke štetce. Aké boli reakcie obyvateľov sídliska?

MJ: No, väčšinou deti nás obkolesili a chceli nám pomôcť za bartel, za nejakú finančnú pomoc. Starší obyvatelia väčšinou len postávali a pozerali. Sem-tam dakto dačo prehodil, ale deti boli väčšinou tie, ktoré sa chceli konfrontovať s nami. Pamätám si Viktorove gesto. Jeho gesto sa mi veľmi páčilo, lebo som polovičný Róm, preto to pre mňa bolo veľmi zaujímavé. Na Luníku to pre mňa bolo ako kliešť dvoch svetov. Bolo zaujímavé pozorovať aj bielych ľudí, ktorí tam so mnou boli. Veľmi sa mi páčilo, keď Viktor vošiel do potravín a začal kupovať pitie, sladkosti a začal ich rozdávať deťom. Vtedy som si povedal, že okej, si fajn človek. *(smiech)* Lebo bol som tam potom aj s inými ľuďmi v rámci celej akcie, kde bolo cítiť také pohŕdanie a pri Viktorovi to tak nebolo. On je úplne zbavený pozerania sa na vec s nejakým dešpektom, s nejakým takým, že poďme sa na to pozerať ako do zoologickej. Jasné, že sa tam človek neubráni porovnaniu so svojím svetom, v ktorom žije, je to proste šok, tomu sa človek neubráni. Ale páčilo sa mi, že som na tom robil s ľuďmi, ktorí sú moji blízki priatelia a s ktorými som to vedel celé prežiť a viem, že to nie sú rasistické hovädá. *(smiech)*

K: Prečo bola vybraná strecha na Krčméryho blokoch? To ste si vybrali vy, alebo to bol výsledok jednania s mestským úradom?

MJ: Na sídlisku už veľa blokov neostalo. Povytvárali sa tam také zuby v dlhých radov, ktoré tam boli. Takže Krčméryho padlo okamžite. Keď to má byť viditeľné z veľkej výšky, tak potrebujeme čo najdlhšiu plochu, a tak to padlo na Krčméryho. Bolo to čisto pragmatické rozhodnutie.

KK: Na Luníku IX nie sú výťahy, čiže ste všetky farby a náčinie museli nosiť po schodoch ručne. Ako ste sa vôbec dostali na strechu?

MJ: Musím sa priznať, že sme využili chlapcov, čo tam pobehovali a dali sme im nejaké drobné za to, že nám pomôžu. Lebo akože 25-kilové Primalexy vynášať na ôsme poschodie sa nám nechcelo. A oni nám radi pomohli. Stále sme tam mali takých dvoch-troch chlapcov. Jeden bol veľmi angažovaný, volal sa Mário. Už z diaľky keď videl naše auto, tak utekal.

KK: Poznám ho.

MJ: *(smiech)* Hej? Oni nám pomáhali vyniesť hore farby. Presne ako si naznačila, na Luníku to nie je ako v klasickom paneláku, chýbajú tam výťahy a všetky tieto veci. Tam človek nepríde na posledné poschodia a nenájde tam rebrík na strechu. To sú veci, ktoré sú bezpečnostne uzavreté, zazvárané úplne utilitárne. Po rebrík sme si museli na miestny úrad, tam sa niečo prerábalo, chlapi nám dali rebrík a vyniesli nám ho hore, aby sme sa vôbec na strechu dostali. Potom sme si museli úzkostlivo strážiť to, aby sme strechu mali zavretú, kým sme boli hore a to Ti poviem neskôr príhodu teda. *(smiech)*

KK: Keď ste boli na streche, tak ste sa teda museli zabarikádovať, aby sa nič nestalo, aby tam deti nevliezli?

MJ: Áno, ale nepomohlo to. *(smiech)*

KK: Nepomohlo?

MJ: Neviem, či si niekedy liezla na strechu paneláku, ale tam máš v strope vylez, na ktorom je poklop. Na ten poklop sme položili Primalexy a rebrík sme vytiahli. A aj tak tam deti vyliezli. Bol to pre nás jeden z takých wow momentov. Možno 3,20 výška miestností tam bola a deti tam vyšli. To bolo pre nás šokujúce, pozerať sa na ich pohybové schopnosti, ktoré majú ako

keby úplne inde posunuté, ako majú deti od tabletov z majority. Tam nie je nič problém. Predstavoval som si svojho päťročného brata, keby som mu povedal, aby vyliezol hore. On by sa prizabil. A oni? Oni to dávajú. To bolo neskutočne fascinujúce pozorovať. Zrazu sa nám tam vyrojilo desať chlapcov na bloku a bolo strašne ťažké ich dostať dole a zodpovedať im na otázky, čo tam robíme. Nechceli sme provokovať a nechceli sme ľuďom hovoriť, čo tam robíme. Stále sme to otočili na to, že maľujeme strechy. Obyvatelia Luníku nevedeli, že tam robíme nejaký nápis. Mysleli si, že sme robotníci z bytového podniku alebo skadiaľ.

KK: Teda Tvojou úlohou bolo nápad od Sashu vymerať a realizovať?

MJ: Hej, boli sme si s Viktorom spraviť meranie, podľa ktorého som potreboval overiť nejaké nadstavby na streche, ktoré tam sú a ktoré by nám zavadzali. Zohnal som si výkresy typovej sústavy toho paneláku, aby som vedel, v akých rozmerov sa pohybujem a ako písmo rozvrhnúť. Išiel som čisto po tom, že nejdeme to robiť esteticky. Brali sme zreteľ na to, že potrebujeme nápis zrealizovať v čo najkratšom čase. Potrebovali sme, aby to bolo čitateľné z čo najväčšej výšky a aby to bolo čo najmenej prácne. Vyslovene sme už v návrhu premýšľali, ako to budeme realizovať. Sprvu sme si nevedeli celkom predstaviť, že ako to spravíme. Nikto z nás nemal dovtedy skúsenosť s takou veľkou mierkou. Dokonca ani Viktor, ktorý už porobil kadečo v rámci mesta, napríklad celú stenu. Tiež bol z toho vyhukaný a bral to ako veľkú výzvu. Celá vizuálna forma bola vlastne kompromisom pre realizáciu a čitateľnosť. Tam nešlo o estetiku. Chceli sme, aby to prečítala družica alebo niekto z lietadla, čo sa aj stalo.

KK: Ako vnímaš nápis? Ako dielo symbolické nie estetické?

MJ: Určite. Akože ono to oplýva nejakou estetikou, keď sa na to človek pozrie v celom kontexte. Keď sme to maľovali, tak sme videli asfaltové pásy, proste to boli veľké plochy, ktoré sme valčekovali na zemi. Bola partia chlapcov, čo maľovala. Ja som to vymeriaval a za mnou išli chlapci a maľovali. Mali sme na to, čo ja viem? Možno dva-tri víkendy popri iných povinnostiach, kedy sme to potrebovali zrealizovať. Vychytali sme ešte také posledné záchvevy leta, také veľmi krásne babie leto a vedeli sme, že ide zima, že to proste musí byť spravené.

KK: Koľko ľudí sa podieľalo na realizácii nápisu?

MJ: Ja, Viktor, bol tam ešte kamarát Rišo Bugis, Lukáš Luberda a Adam Alezár. Ono sa to menilo, aj chlapci chodili, keď mohli. My s Viktorom sme boli stáli a zvyšok bol taký, že keď niekto vedel prísť pomôcť, tak dobehol.

KK: Všetci chlapci sú zo Street Art Communication?

MJ: Možno nie priamo, ale sú to ľudia, ktorí sa točia okolo. Sme jedna partia známych priateľov. Keď sa dačo deje, tak každý chce priložiť ruku k dielu.

KK: Ako dlho vám trvalo nápis nakresliť?

MJ: Myslím si, že na dvakrát som to vymeriaval. Možno dva dni sa meralo a neviem, možno štyri-päť dní sa to maľovalo dokopy. Nešlo to až tak dramaticky. Bolo to celkom rýchle a efektné.

KK: Akým spôsobom prebiehalo vymeriavanie?

MJ: Spravil som si dokumentáciu k tomu. V dokumentácii som mal každé písmeno rozmerané a presne som vedel, akú formu bude mať písmo a aký bude mať vzťah ku ploche strechy. Chodil som s metrom a šnúrkami sme si naťahovali jednotlivé písmená. Lepili sme si to takými oranžovými páskami na strechu. To si si možno všimla na fotke, kde som s Viktorom, že máme po sebe oranžové pásky. To bolo preto, lebo sme stále nejakú šnúrku prichytávali k asfaltovej streche, ktorá nie je celkom priľnavá. Tony pásky sme spotrebovali.

KK: Koho a ako napadlo urobiť písmená v takej veľkej mierke?

MJ: Tak mi to vyšlo z toho modul paneláku. Keď som si dal proporciu nápisu na strechu, tak som videl, že čo zhruba potrebujem spraviť, aby to bolo okej.

KK: Koľko farby ste na celý nápis spotrebovali?

MJ: Asi päť-šesť vedier Primalexov veľkých, 25 litrových. Veľké, ťažké vedra.

KK: Na Luník ste chodili pravidelne, jednoducho niekoľkokrát ste tam boli. Menili sa Tvoje pocity zo sídliska a pokiaľ áno, tak ako?

MJ: Vieš čo? Mal som stále pocit, že po dobu, čo sme tam, to stále v nás nejako vibruje. Boli sme očarení z množstva vnemov, ktoré sme dostávali. Mali sme možnosť neustále po dobu piatich-šiestich hodín vnímať, čo sa tam deje. Je to iné, ako keď tam len prídeš, alebo sa pozeráš z diaľky na sídlisko. Mali sme možnosť sídlisko počuť, ako znie. Videli sme, ako sídlisko žije. To bolo pre nás veľmi zaujímavé. Ešte tá strecha nám dávala nadhľad. Taký nepozorovateľný

nadhľad. Občas si nás niekto všimol a zvrieskol po nás, ale väčšinou sme boli nepozorovaní. Veľmi som si užíval robotu. Asi to bola jedna z robot, ktorá ma najviac v živote napĺňala po všetkých stránkach. Bol to prienik osobných ambícií, kontaktu s mestom a bolo to proste dobrodružstvo do istej miery. Veľmi rád na to spomínam.

KK: To je super. Aký máš pocit z toho diela? Podarilo sa vám to tak, ako ste si to naplánovali? Stretali ste sa počas realizácie s nejakými problémami?

MJ: Podarilo sa nám to spraviť presne, ako sme to chceli. Aj keď ešte stále sa mi celkom nepodarilo úplne stotožniť s obsahom nápisu. Pamätám sa, že keď sme to začali riešiť, tak na mňa to pôsobilo trošku provokačne. Nevedel som sa s tým celkom stotožniť. Postupne som si k tomu vytváral vzťah. Veľmi sme to konzultovali, nejak sme sa o tom bavili, že čo vlastne robíme. Čo to je? My nie sme autori, my sme tomu dali formu. Myšlienkový obsah nebol náš. Myslím si, že nikto z nás by do toho asi ani nešiel, alebo by sa nedopracoval k tomu nejakým tvorivým spôsobom zasahovať do sídliska. To bolo pre nás Košičanov tabu. Preto to bola aj taká výzva. Prišiel niekto zvonku, čo to chcel robiť. V rámci celého festivalu som robil akéhosi sprievodcu. Keď prišli autori do Košíc na pobyt, tak som ich zoznamoval s mestom a ukazoval som im highlighty, ukazoval som im bežne Košice. Oni väčšinou vedeli už predtým, než prišli do Košíc, že je tu geto. Tak to bolo aj so Sashom. Keď prišiel do Košíc, tak mal klapky na očiach, vedel, že tu je toto a išiel si po tom. Keď si dobre pamätám, tak tam boli aj snahy ho od toho odhovoriť, ale potom sme si povedali, že nemôžeme to celkom takto robiť. Keď on chce nejak autenticky vyprodukovať niečo, tak ho nemôžme obmedzovať, že poďme mu vytvoriť podmienky a poďme to spraviť tak, že by to bolo okej.

KK: Keď prišiel Sasha do Košíc, tak už mal víziu, nejaký nápad, čo by chcel urobiť?

MJ: Asi to nemal celkom zhmotnené, ale vedel, že to bude niečo s Luníkom. Od začiatku keď sme sa o tom bavili, tak tam bolo jasné, že tento autor sa chce zaoberať Luníkom.

KK: Aké boli vaše pocity, keď vám Sasha prvýkrát povedal, že ideme robiť dielo na Luníku IX?

MJ: *(smeje sa)* Neviem, či si to celkom dobre pamätám, ale asi sme to potrebovali trošku poprežúvať. Boli sme prekvapení. Všetci sme si predstavovali všetky argumenty, prečo sa to nedá. Museli sme sa prekúsať cez túto bariéru, že prečo sa to nedá a dôjsť k tomu, že prečo sa to dá. Do poslednej chvíle som neveril, že sa to bude robiť.

KK: Prečo si tomu neveril?

MJ: Neveril som, že to dovolí mesto. Neveril som, že s tým bude stotožnené vedenie Luníka IX. Nevedel som si celkom predstaviť, ako to prijme majoritná spoločnosť, lebo viem, v akých intenciách sa tu rozpráva o tejto téme. Preto tam bol pre mňa taký výkričník. Stále mi tak svietil, že toto môže dopadnúť buď super, alebo totálne, s prepáčením, že na pí*u.

KK: Teda mal si k návrhu Sashu trošku, povedzme iný prístup ako ku iným dielam, ktoré ste realizovali práve preto, že je to veľmi citlivé?

MJ: Hej. Keď človek robí iné veci, tak vie, že možno sa nájde niekoľko ľudí, čo nemá pochopenie pre umenie vo verejnom priestore a príde mu to ako nejaký prežitok alebo zbytočnosť, ale gro ľudí si stále povie super, dačo je tu lepšie ako holá stena. Takto väčšinou ľudia rozmýšľajú, že všetko je lepšie ako holá stena. Toto bolo, že hop, tu treba dávať pozor, lebo tu sa dotýkame citlivej témy.

KK: Ako si s nápisom nakoniec spokojný? Okrem toho, že si hovoril, že si si k významu musel hľadať cestu. Teraz je nápis na streche dva roky, ako ho vnímaš s odstupom času?

MJ: Akože už to nejak nerezonuje vo mne. Nespustilo to nejakú extrémnu diskusiu v rámci spoločnosti. Čiže je to tam, som rád, že sa nám podarilo sa hecnuť na tak náročný projekt. Museli sme sa prekonať, a to sa nám podarilo. Preskočenie vlastnej latky sa mi podarilo, a to som rád. Netuším, či nápis zrobil to, čo si Sasha predstavoval. Možno jeho by sa skôr trebalo spýtať. Tým, že to navrhol a odišiel úplne preč z tohto kontextu, tak sa ťažko zmeria dopad jeho činnosti. Sasha hodil nápisom do pléna nejakú provokatívnu frázu a podľa mňa sa asi už nezaujíma, ako nápis žije. Preto sa zdržím komentovania toho, že či to dopadlo dobre, alebo nedobre. To je otázka na autora. Ja to viem zhodnotiť len z hľadiska realizácie, svoju úlohu s Viktorom som spravil.

KK: Sasha Kurmaz v čase realizácie už teda nebol v Košiciach a dielo videl iba z fotiek. Aká bola jeho reakcia?

MJ: Tešil sa určite. Mne to len sprostredkoval Viktor, lebo s ním komunikoval o tomto, ale vraj bol nadšený a mal z toho veľkú radosť, ako to dopadlo.

KK: Aká bola reakcia zo strany verejnosti na nápis – zo strany Rómov, zo strany majority, zo strany Tvojich známych? V roku 2019 bolo v médiách tomuto umeleckému dielu venovaný veľký priestor.

MJ: Áno, to sa stalo. Vlastne vôbec nemám predstavu o tom, ako nápis vnímali obyvatelia sídliska. Okrem starostu, pani Vaňovej a ľudí, s ktorými sme to riešili. Nie som si istý, že tento druh umenia vôbec zaujíma obyvateľov Luníka. Obyvatelia tam majú celkom iné problémy, ako špekulovať nad nejakými vzletnými rečami. My sme si to namaľovali, a domluvili sme sa, že sa oficiálna správa postupne podá médiám a že to odkomunikujeme, teda, že to budeme mať v našich rukách. Ale tam sa nám to vymklo, lebo letelo lietadlo ponad nadpis a niekto ho odfotil. Následne vznikla diskusia v rámci sociálnych sietí, v rámci Facebooku, kde ľudia neverili, že to tam je. To bolo veľmi vtipné. Všetci si mysleli, že je to fotomontáž. Že to tam nemôže naozaj byť. To už sme z toho mali srandu. Jasne, že ľudia z nášho okruhu boli nadšení, tešili sa, vyjadrili slová podpory a uznania. Moja rodina bola prekvapená tým, čo robím. S takým záujmom to pozorovali a nechali si to vysvetľovať.

KK: Reakcia Tvojej rodiny ma zaujíma práve preto, lebo si na pol Róm. Nevnímala rómska časť Tvojej rodiny význam nápisu negatívne?

MJ: Nie, významovo nie. Asi boli skôr zvedaví, že ako sa tam vlastne žije. V podstate rómska zložka mojej rodiny je dlhoročne asimilovaná do tej miery, že ľudia sú prekvapení, keď ich konfrontujem s tým, že som rómskeho pôvodu. To sa stalo viacerým členom mojej rodiny. Majorita si v mnohých prípadoch nevie spojiť predstavu človeka, ktorý nevyzerá ako obyvateľ Luníka IX a zároveň je rómskeho pôvodu. Teda moja rodina bola zvedavá, že ako sa na Luníku žije, ako to tam vyzerá a tak.

KK: Boli prekvapení zo života na Luníku IX?

MJ: Vedeli, o čom to je, samozrejme, ale chceli nejaké pikošky. *(smiech)* Dedo mi hovoril takú príhodu. Dedo robil v železiarňach a vyberal si podnikový byt, kde bude bývať. Na Luníku IX sa vtedy dokončovala výstavba. Myslím, že to bolo súbežne s Furčou. Mal na výber, že buď pôjde bývať na Furču, alebo pôjde bývať na Luník IX, ktorý je oveľa bližšie do železiarní. Na Luníku mu núkali pekný štvorizbový byt. Ten človek, ktorý tam s ním chodil po bytoch so zväzkom kľúčov, mu vysvetlil, aké sú plány so sídliskom. Že sídlisko bude mať nejaký ideologický rozmer, že vlastne Luníkom sa pokúsia spratať problémy zo Starého mesta. Dedo

pochopil, že to bude problém, do ktorého nie je ochotný ísť. A išiel radšej na Dargovských hrdinov.

KK: Meno toho pána si Tvoj dedko asi nepamätá?

MJ: Toho pána? Už asi nie, no možno by si pamätal, keby som sa ho opýtal. Skúsim sa ho spýtať. Neviem, či to bol nejaký jeho známy, alebo či to bol človek z pozemných stavieb, zo železiarní, zo stavoinvesty? Neviem, skadiaľ mohol byť.

KK: Každopádne, poďme sa vrátiť k nápisu. Hovoril si, že si mal k dispozícii plány strechy, ako si sa k nim dostal?

MJ: Mal som plány, lebo mňa dlho zaujíma problematika typizácie panelovej výstavby. Vedel som, čo to je za panelák. Keď sme išli na strechu, tak som si len potreboval overiť, kde vystupujú nad úroveň strechy ventilačné jednotky. Toto som si potreboval overiť, zamerať a vymyslieť, ako budeme maľovať, keď sa nám to vyskytne v ťahu písmena. Keď som prišiel domov, tak som to mal za hodinu nakreslené a rozpočítané, ako to má vyzerať. To vôbec netrvalo dlho.

KK: Aký fond písma si sa rozhodol použiť a ako dlho Ti trvalo ho vybrať?

MJ: Povedal som si, že to musí byť geometrické a čitateľné, že mi tam musia vychádzať nejaké priestory medzi písmenami. Išlo mi len o čitateľnosť. Geometricky som si moduloval písmo.

KK: Strechu tvoria štyri bytové domy, ktoré sú pri sebe, ale výškovo sú rozličné, ako sa s tým pracovalo?

MJ: Nejak som to nezarátal, lebo výška je zanedbateľná. Aj pri pohľade z veľkej výšky to človek nevníma. Nebol to problém.

KK: Pri pohľade na nápis je viditeľné, že si riešil, aby sa Ti nedelili slová?

MJ: To hej. Paneláky mi nesmeli deliť slová akurát. To bolo všetko, čoho som potreboval dosiahnuť.

KK: Okrem Teba a Viktora, bol niekto na streche a videl nápis na vlastné oči? Alebo ho mali ostatní iba sprostredkovane cez fotografie?

MJ: Myslím, že to má asi každý sprostredkované cez fotky. Možno to videl zamestnanec bytového podniku, keď ho tam poslali niečo vyriešiť. Ale nemyslím si, lebo strecha vyzerala čerstvo prerobená. To nám aj hovorili, že sa tam menila krytina, a tým pádom neviem, či nápis niekto videl. Možno hej, možno nie. Nemám o tom informáciu, že by sa tam niekto išiel pozrieť, že čo sme tam vlastne spravili. Viem si predstaviť, že nejaký kompetentný zamestnanec urobí všetko pre to, aby tam ísť nemusel.

KK: Bavili sme sa o tom, že vám unikla prvotná informácia vďaka tomu, že nápis niekto odfotil z lietadla. Ako ste komunikovali dielo s médiami?

MJ: To mal potom na starosti Viktor so Samom Velebným. Oni spísali oficiálnu správu, stanovisko, ktorú potom rozosielali a nejak korigovali, snažili sa roztočiť diskusiu a vysvetliť, o čo im vlastne šlo. Lebo potom vznikal veľký priestor na nejaké vlastné interpretácie, čo je na jednej strane fajn, ale mám pocit, že ľudia sa na túto tému pozerajú ako tak strašne negativisticky, že z hocčoho, čo sa hovorilo v súvislosti s touto tematikou, sa to musí otočiť na nejaký hejt.

KK: Na oficiálnej stránke Street Art Communication som čítala status k nápisu a prekvapilo ma množstvo hejtov. Množstvo komentárov bolo tiež povymazovaných, teda asi tam dochádzalo k nejakej redukcii negatívnych komentárov.

MJ: Neviem, je to možné, že sa to nejakým spôsobom moderovalo, keď boli príspevky nad rámec zlé. Vedeli sme, že nám majorita nebude za to tlieskať. Hocijako človek načne tému Rómov, a to je vidno v akejkoľvek diskusii, vždy, keď sa človek snaží trošku naznačiť, že problémy sú vecou generačnej chudoby a že nemôžeme vyžadovať od decka, že by sa samo poskladalo do osobnosti. Ako čo ja viem? Do človeka čo skončil právo. To sa jednoducho nedalo vysvetliť. Je to zbytočné. Čo mám hádzať hrach o stenu? Chcú ľudia žiť v nenávisti, tak nech žijú.

KK: Stretli ste sa, že by vás priamo niekto konfrontoval?

MJ: Tak my máme okruh ľudí taký, že máme podobné názory a jasne dané stanoviská k tejto tematike. Proste sa neobklopuje ľuďmi, čo by toto vedeli špiniť. Mám pocit, že každý v mojom okolí je antifašista z presvedčenia. Proste sa nepotrebuje dorábať na tejto tematike vo facebookových komentároch.

KK: Vnímaš negatívne komentáre namierené voči Rómom ako špecifikum Košičanov vzhľadom na Luník, alebo je to problém celoslovenský?

MJ: Na celom Slovensku. Možno by som ešte povedal, že Košičania majú takú rezistenciu, lebo proste sú možno viac konfrontovaní s rómskou menšinou, ako ja neviem, ľudia niekde na severozápade. Tuná predsa len je Rómov oveľa viac a sú privyknutejší vnímať prejavy ich života. Ale je to celoslovenská záležitosť, je to vyslovene choroba.

KK: Informovali ste o vzniku nápisu na Luníku IX aj zahraničné médiá?

MJ: Nemám o tom vedomosť celkom. Možno sa to stalo, ale ja som to prestal sledovať. Riešil som si ďalej svoje veci, toto som mal odškrtnuté. Neviem. Viktor mi akurát poslal, že to máme sfotené na Google maps. Smiali sme sa z toho a mali sme radosť, že predsa to zachytili družice.

KK: V rovnakom roku bolo na sídlisku inštalované súsošie Superhrdinov. Vedel si o tejto iniciatíve?

MJ: Nie. Úprimne som nerozumel, čo sa tam deje. Či je to nejaké detské ihrisko veľmi prapodivné. *(smiech)*

KK: Dobre, Maroš, veľmi pekne Ti ďakujem za Tvoj čas a vyčerpávajúce odpovede. Keby mi niečo ešte napadlo, tak sa Ti ozvem. Každopádne ešte raz veľká vďaka.

Zoznam literatúry

ANDRLE, Alois. *40 let bytové výstavby v socialistickém Československu.* Praha: Terplan, 1986.

Archív mesta Košice, fond TSM, Luník 1986, inventárne číslo 11 – 23, Informatívna správa o riešení bytových problémov cigánskych obyvateľov v Košiciach, 23. 11. 1986.

BARTLOVÁ, Anežka – DUB, Petr – LOMOVÁ, Johana. *Umění ve veřejném prostoru. Procenta na umění.* Praha: Indigoprint, 2016.

CADENA, Marco – FARKAS, Zsófia – GARBIN, Nicole. *Boj proti online nenávisti voči Rómom*. Budapešť: Minority Righrs Group Europe, 2020.

CEMPER, Jan. Kdo trollí platformu #Jsmetu? Koordinátoři Trikolóry, odštěpenci od Svobodných i syn vysoce postavené osoby v Rosatomu. In *Manipulatori.cz* [Online] Dostupné z URL: <https://manipulatori.cz/kdo-trolli-platformu-jsmetu-koordinatori-trikolory-odstepenci-od-svobodnych-i-syn-vysoce-postavene-osoby-v-rusatomu/>

Dokument *Deti deviatky*. YouTube. [Online] Dostupné z URL: <https://www.youtube.com/watch?v=lxYU9JSMNwA>

Dopis Androully Vassiliou Richardu Rašimu. [Online] Dostupné z URL: <https://ec.europa.eu/archives/commission_2010-2014/vassiliou/headlines/news/2013/docs/letter_en.pdf>

END, Marcus. Bilder und Sinnstruktur des Antiziganismus Begriff und Forschungsansatz. In *Antiziganismus: Funktionsweisen – individuelle Gegenstrategien und Empowerment*, č. 1. 2012, s. 3 – 8.

EVANS, Peter. *Social exclusion and children – creating identity capital: some conceptual issues and practical solutions.* [Online] Dostupné z URL: <https://www.oecd.org/education/school/1856627.pdf>

FILČÁK, Richard – FICERI, Ondrej. Making the Ghetto at Luník IX in Slovakia: People, Landfill and the Myth of the Urban Green Space. In *Sociologický časopis*, roč. 57, č. 3, s. 293 – 313.

HAAS, Felix. *Architektura 20. století*. Praha: SNP, 1980.

JIRAKLOVÁ, Karolina. Socha a město. In *Art Antiques*, č. 3, 2010. [Online] Dostupné z URL: <https://www.artantiques.cz/socha-a-mesto>

JUROVÁ, Anna. Likvidácia Tábora a vznik sídliska Luník IX. In *Človek a spoločnosť*, č. 4, roč. 1, 2015, s. 30 – 49.

KAMENČÍK, Marián. Umenie vo verejnom priestore. In *Hlohovský žurnál*, 26. 3. 2020. [Online] Dostupné z URL: <https://hlohovskyzurnal.sk/2020/03/26/umenie-vo-verejnom-priestore/>

KOROTNOKY, Ľudovít. *Košice – sprievodca*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1989.

MAGDOLENOVÁ, Kristína. Luník story. In *Domino forum*, č. 11, 2013 s. 1 – 16.

MAIER, Karel. Recenze: Kappeler, Vera. (ed.). Kunst und plattenbausiedlungen in Wien. In *Urbanismus a územní rozvoj*, roč. 21, č. 1, 2018, s. 48 – 49.

MAREŠ, Petr. Chudoba, marginalizace, sociální vyloučení. In *Sociologický časopis*, roč. 36, č. 3, s. 285 – 297.

MORAVČÍK, Jakub. Otvorená mestská galéria, Košice. In: *archinfo.sk* [Online] Dostupné z URL: <https://www.archinfo.sk/mapa/otvorena-mestska-galeria-kosice.html>

MUSIL, Jiří. *Lidé a sídliště.* Praha: Svoboda, 1985.

NORA, Pierre. Mezi pamětí a historií: problematika míst. In MAYER, Francoise – BENSA, Alban – HUBINGER, Václav (ed.). *Antologie francouzských společenských věd: Město*. Praha: Cefres, 2010, s. 40 – 63.

PETROVČINOVÁ, Andrea. *Neviditeľné príbehy*. Košice: Creative Industry Košice, 2020.

PODOLINSKÁ, Tatiana – HRUSTIČ, Tomáš. *Boh medzi bariérami.* Bratislava: Ústav etnologie SAV, 2010.

Potulka s Milanom Kolcunom: Luník IX ako ho ne(s)poznáte. In *TV Košice*. [Online] Dostupné z URL: <https://www.tvkosice.sk/video/5a5cc7c44526ca168d1a3e56>

RAIMANOVÁ, Ivona. *Socha a město Liberec 1969.* Liberec: Spacium, 2008.

REPKA, Róbert. Upadajúcim slovenským uliciam má pomôcť povinné umenie (alebo aj nie). In *Denník N*, 19. 10. 2015. [Online] Dostupné z URL: <https://dennikn.sk/272154/vrati-sa-hlava-v-povinne-percento-na-umenie/>

Rozhovor Klary Kohoutovej (SVÚ CSPV SAV) s IGOROM KUPCOM (grafik, aktivista a jeden z autorov murálnej maľby na Luníku IX) dňa 14. septembra 2021 v Košiciach. Prepis rozhovoru uložený v osobnom archíve výskumníčky.

Rozhovor Klary Kohoutovej (SVÚ CSPV SAV) s HELENOU KURUTZOVOU (bývalá obyvateľka Luníka IX) dňa 2. júna 2021 v Košiciach. Prepis rozhovoru uložený v osobnom archíve výskumníčky.

Rozhovor Klary Kohoutové (SVÚ CSPV SAV) s MAROŠOM JUHÁSOM (realizátor sto-metrového príslovia) dňa 15. apríla 2021 v Košiciach. Prepis rozhovoru uložený v osobnom archíve výskumníčky.

Rozhovor Klary Kohoutové (SVÚ CSPV SAV) s OTOM HUDECOM (výtvarník a realizátor súsoší Superhdinov) dňa 8. mája 2021 Košiciach. Prepis rozhovoru uložený v osobnom archíve výskumníčky.

Rozhovor Klary Kohoutové (SVÚ CSPV SAV) s PETROU KURUTZOVOU (zástupkyňa riaditeľky a programová koordinátorka ETP Slovensko) dňa 21. mája 2021 Košiciach. Prepis rozhovoru uložený v osobnom archíve výskumníčky.

Rozhovor Klary Kohoutové (SVÚ CSPV SAV) s TOMÁŠOM RAFOM (umelec, filmár a fotograf) dňa 6. augusta 2021 v Sečovciach. Prepis rozhovoru uložený v osobnom archíve výskumníčky.

Rozhovor Klary Kohoutové (SVÚ CSPV SAV) s VIKTOROM FEHEROM (predseda Street Art Communication, realizátor stometrového príslovia) dňa 6. februára 2020 v Košiciach. Prepis rozhovoru uložený v osobnom archíve výskumníčky.

RUDYJOVÁ, Michaela. Zmeny umenia vo verejnom priestore. In RUDYJOVÁ, Michaela (ed.). *Umenie a verejný priestor*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2017, s. 26 – 39.

SEDLÁKOVÁ, Martina. Veřejný prostor a podoby (post)moderny. Poznámky k úpravám veřejných prostor v Brně. In *ERA21*, roč. 18, č. 3, 2018, s. 34 – 37.

SIVÝ, Rudolf. Na protirómsky múr v Košiciach niekto napísal Prepáčte. In *SME* [Online] Dostupné z URL: <https://romovia.sme.sk/c/6877606/na-protiromsky-mur-v-kosiciach-niekto-napisal-prepacte.html>

SOUŠKOVÁ, Sabina. Společenská funkce pomníků. In *Kultura, umění a výchova*, roč. 1, č. 3, 2015. [Online] Dostupné z URL: <www.kuv.upol.cz/index.php?seo_url=aktualni-cislo&casopis=8&clanek=94>

ŠEBESTÍK, Ondřej. Stigmatizovaná čtvrť na kraji Košic je plná života. Sídliště Luník IX táhne nahoru starosta i umění. In *Radio Wave* [Online] Dostupné z URL:

<https://wave.rozhlas.cz/stigmatizovana-ctvrt-na-kraji-kosic-je-plna-zivota-sidliste-lunik-ix-tahne-8161777>

ŠPAČEK, Ondřej. Česká panelová sídliště: faktory stability a budoucího vývoje. In *Sociologický časopis*, roč. 48, č. 5, s. 965 – 988.

TASR. Na košickom Luníku IX pribudne socha, ktorú vytvárajú deti. In *Teraz.sk* [Online] Dostupné z URL: https://www.teraz.sk/najnovsie/kosice-na-luniku-ix-pribudne-socha-ktoru/340814-clanok.html>

VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel. *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2011.

TESAŘ, Jan. Veřejný prostor chce hlavně pozornost a nápady. In *ASB.* [Online] Dostupné z URL: <https://www.asb-portal.cz/architektura/urbanismus/verejny-prostor-chce-hlavne-pozornost-a-napady>

Vtedy.sk. [Online] Dostupné z URL: <https://www.vtedy.sk/fakultna-nemocnica-kosice-lozkova-cast>

Východiská pre integráciu marginalizovaných rómskych komunít na roky 2016– 2020. Košický samosprávny kraj, 2017.

Výstava Panelland. Orientační systém a barevné řešení Jižního města II. – Jiří Rathouský, Jan Zelený, Alena Rothbauerová, 1979–1988.

Webová stránka ETP Slovensko. [Online] Dostupné z URL: <https://etp.sk/superhrdinovia/>

Webová stránka Street Art Communication. [Online] Dostupné z URL: <https://sacsac.org/about>

Webová stránka umelca Sashu Kurmaza. Popis umeleckej inštalácie *Bridge.* [Online] Dostupné z URL: <https://sashakurmaz.com/Bridge>

Webová stránka umelca Sashu Kurmaza. Popis umeleckej inštalácie *If you live among wolves you have to act like a wolf*. [Online] Dostupné z URL: <https://sashakurmaz.com/filter/Intervention/If-you-live-among-wolves-you-have-to-act-like-a-wolf>

Webová stránka Visitkosice. Záložka Galérie. [Online] Dostupné z URL: <https://www.visitkosice.org/sk/umenie-a-kultura/galerie>

Ztratila klíče aneb Čtyřprocentní umění v socialistickém Československu. In *Česká televize,* 19. 11. 2013. [Online] Dostupné z URL: <https://ct24.ceskatelevize.cz/kultura/1064326-ztratila-klice-aneb-ctyrprocentni-umeni-v-socialistickem-ceskoslovensku>

Zákon č. 401/1990 Zb., zákon Slovenskej národnej rady o meste Košice. [Online] Dostupné z URL: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/1990-401>

Luník IX: skryté miesta pamäti
Vedecká monografia

Autorka: © 2021 Klara Kohoutová
Jazyková korektúra: Mgr. Iveta Pavlíková
Autori fotografií: Klara Kohoutová a Street Art Communication
Vydaval: Spoločenskovedný ústav CSPV SAV
Rok vydania: 2021
Prvé slovenské vydanie.
Počet strán: 92
Grafika: Klara Kohoutová
Náklad: 100 ks

ISBN 978-80-89524-64-8
EAN 9788089524648

Nepredajné.